

Politikai
röpiratok.

15.

A

POLITIKAI PÁRTOK.

3.

POLITICAL PARTIES

15
105

A

POLITIKAI PÁRTOK.

BLUNTSCHLI J. K.

UTÁN

FORDITOTTA ÉS JEGYZETEKKEL KISÉRTE

BALLAGI GÉZA.

3

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1872.

POLTIKAI PARTOK

BLUNTSCHIL J. K.

VORDIOTTÁ NY LINDYERENNYI SZERET

DR. BALLAGI GÉZA.

1882

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávdnl.

A szerző előszava.

E munka, melyben a német „Staatswörterbuch“ egyes cikkeit dolgoztam át és állítám össze, nem áll valamely párt szolgálatában; a célból sem készült, hogy bizonyos pártot megtámadjon. Célja inkább az, hogy a különböző pártokat megértesse és az igazság kipuhatólását elősegítse.

Midőn e könyvben, némely más előadásokkal ellenkezőleg, a szabadelvűség állittatik a legfőbb helyre: szerző jól tudja, hogy sok dolog, amit rendszeren szabadelvűnek tekintenek, s hogy sok ember, aki szabadelvűnek tartja és adja ki magát, a könyvben ecsetelt eszménynek kevésbé felel meg. De szerző a többi pártok irányában is igazságos akar lenni, amennyiben előnyeiket és hibáikat valóságkiven igyekszik feltüntetni.

Egyébiránt készen van rá, hogy előadása félreértéseknek ki lesz téve, s hogy többfelől ellenmondásra talál. A könyvecske a gondolkozó embernek kezébe adja a lélektani kulcsot, hogy annak segélyével önmaga képes legyen megérteni a különböző felfogásokat, s hogy azok közt magától is eligazodhassék.

Heidelberg, 1869. Husvétkor.

Bluntschli J. K.

1830. 10. 20.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text at the bottom of the page.

A fordító előszava.

Bonyolult politikai viszonyaink közt igen nehéz pártjaink felett ítéletet mondani. A pártember — a dolog természeténél fogva — ítéletében többnyire elfogult s ritkán emelkedik az objektív kritika magaslatára; az pedig, aki a semlegesség terén áll, a zavarban nem egykönnyen képes önmagától határozott megállapodásra jutni. E körülmény kétségkívül egyik főoka annak, hogy a zavarból még nem bonyolódunk ki; s addig ne is reméljük hazánk jólétét és felvirágzását, amíg a pártok kölcsönösen be nem látják egymás hibáit és kellőleg nem méltányolják egymás előnyeit, s amíg a semleges szemlélő a tudomány hathatós segélyével tisztába nem jön azon alapelvekkel, amelyek szerint a különböző pártok megítélendők.

Hogy ezt mielőbb elérjük, szükségünk van olyan munkákra, amelyek szigorú tárgyilagossággal, tisztán tudományos elvek szerint, megismertessenek bennünket a politikai pártok jelleme- és szellemével. Ilyen munka Bluntschlié, melyet lehetőleg hű fordításban igyekeztem a közönségnek bemutatni.

Azok, akik Bluntschlit közelebbről ismerik, jelen munkája ellen tehetnek ugyan némi kifogást. Ellenvethetik ugyanis, hogy Bluntschli a liberálisoknak nagyon is kedvökben jár, a radikálisokat ellenben túl szigorún ítéli meg. De e hibát — ha ugyan

elismerjük annak létezését — helyreütheti maga az olvasó, ha — miután egyszer figyelmeztetve lön rá — önmaga megfigyeli s levon a dicséretekből és az ócsárlásból annyit, amennyit saját egyéni véleménye szerint levonandónak tart.

Mások ismét azt jegyezhetik meg e munkára, hogy ránk magyarokra sokat veszít érdekéből a miatt, mert a mi viszonyainkat nem veszi tekintetbe. De e hiányon csekélységgem igyekezett némileg segíteni azon néhány jegyzet által, melyet itt-ott közbe szurtam.

Arról biztosíthatom az olvasót, hogy Bluntschli a pártok jellemzésénél a tudomány álláspontját foglalta el s ha néha talán mégis saját honi viszonyai rá is hatással lettek volna, e hatásnak ő akaratlanul hódolt s a tudományt öntudatosan soha sem rendelte alá valamely párt érdekeinek.

Ez őszinte meggyőződésem s ép ennél fogva magam is tartózkodtam jegyzeteimben pártállást foglalni, nehogy ezáltal a tudományos s így állandó becsü dolgozat ephemer röpirattá váljék.

Fogadja a közönség bizalommal e munkát mint olyat, melynek gyakorlati hasznavehetőségéről kezeskedik az európai hírü szerző tudománya és higgadtsága egyaránt.

Pest, 1872. Május hó 28-án.

Ballagi Géza.

I.

Mit értünk politikai párt alatt? A hivatalnokok pártállása. Faksió.

Amely államban a politikai élet szabadon fejlődik, ott politikai pártok jelentkeznek. Ahol azonban a nemzet lomha egykedvűséggel viseltetik a közügyek iránt, vagy, ahol a hatalomkezelők erőszakos nyomása a nemzet egész tömegét közös véleménynyilvánításában gátolja, ott pártok nem alakulhatnak. Amott nincs meg a politikai életképesség, itt a politikai élet fejlődése mesterségesen elnyomatik. Minden nemzetben, mely államalakításra hivatott, megvan az erő és a hajlam pártok alakítására is. Néha azonban ez az erő és hajlam szunnyad, vagy hiányzik azoknak élénk tenyészéséhez a levegő és világosság s mozgalmukhoz a szabad tér.

Ha egy életerős népben, amint ez a jelen század közepéig történt, a politikai pártalakítás iránti hajlamot tilalmak és büntetések által elnyomják, akkor ez a nép a politikai élettől visszavonul és a vallási vagy az egyházi térre csap át, vagy pedig a tudomány, művészet és társadalmi ügyekre adja magát.

Ezen *nem politikai* és *politikai* pártok közt bizonyos válrokonság létezik, minélfogva amazok ideig-óráig ezek helyét pótolhatják. Az *egyházi orthodox* párt a *politikai legitimisztikussal* igen közel rokon, az *egyházi reformpárt* a *politikai szabadelvű párttal* rokonszenvez. A *történeti* irány a tudományban, a *politikai konzervatív* párthoz, míg a *kritikai-negatív* irány a *radikális*hoz áll közel. Az emberi természet ezen ellentétei hatást gyakorolnak a politikai és nem politikai pártokra; és ama két csoport kölcsönösen majd vonzza majd eltaszítja egymást. Midőn tehát mi a politikai pártok természetét vizsgálónok, a nem politikai pártok mivoltára nézve is fogunk némi tájékozást szerezni magunknak.

Mennél gazdagabban és szabadabban fejlődik a politikai élet, annál határozottabban lépnek föl a politikai pártok. Ennélfogva a politikai tehetséggel megáldott nemzetek birnak a legképzettebb pártalkulattal. A római köztársaság története, az angol állam és az észak amerikai szövetség fejlődése csakis azon politikai pártok küzdelmeiből érthető meg, a melyekre a római, az angol és az észak-amerikai nemzetek oszlottak. A pártellentétek surlódása és küzdelme szüli a legnagyobb állami vivmányokat, amelyekre csak egy nemzet képes, és ez hozza felszínre a nép erejének rejtett kincseit. Ebben áll a pártok politikai szükségessége és hasznossága. A politikai pártalkat tehát nem veszedelmes baj, az államéletnek nem betegsége, mint azt némely korlá-

tolt és aggódo ember képzeli, hanem ellenkezőleg az egészséges politikai népelet föltétele és tanujele. A jó állampolgárnak nem válik dicsőségére, ha semmi-féle párthoz nem tartozik, és az államférfira nézve nagyon kétes erény az, ha minden párton kívül áll. A pártok, a nemzet politikai életében létező hatalmas belső fejlődésnek jelenségei és nyilatkozásai.

A párt, mint a szó (*pars*) kifejezi, csak *része az egésznek, sohasem maga az egész*. A politikai párt ennél fogva csak a nemzet egy részének meggyőződését képezi, soha sem azonosíthatja az magát a nemzet, az állam egészével. Ha pedig ezt tenné, ugy tulbecsülné magát, és a nemzet minden többi pártja ellenében jogtalan bitorlást követne el. A többi pártot megtámadhatja tehát, de nem áll jogában azokat sem ignorálni, sem — legalább rendes viszonyok közt — megsemmisítésökre törekedni. Egyetlen párt sem állhat föl magában; csakis az ellenpártok biztosítják lételet és fejlődését.

De valyon nincs-e az államban legalább *egy* ember, akinek a pártokon *kívül* kell állnia? A monarchiában az *uralkodó* van hivatva az állam egységét s így magát az egész államot saját személyében állandólag képviselni. A pártoknak nincs semmi befolyásuk az ő választására; a trónörökösödési jog föltétlenül kizárja e befolyást. Az uralkodó az állam élén áll, magasan minden párt fölött. Az örökösödési monarchia egész rendszere az uralkodót a pártviszályok alól kivonja. Azt követeljük mi tőle, és körülbelül

csakis tőle, hogy ő maga *semmiféle pártot* ne valljon és *semmiféle pártot* ne alkosson, hanem minden pártot, saját módja és a közönséges jog szerint tekintetbe vegyen és működni engedjen. Politikai hibának tartjuk ennél fogva mi azt, hogy *III. György* angol király egy „királybarátok“-ból álló pártot gyűjtött maga köré, mely elvégre is a régi nemzeti whig- és tory-pártok által rövid időn mint két malomkö közt szétmorzsolgatott és megsemmisített; a királyi tekintély ez által bizonyára nem szilárdult. Nem helyeseljük mi, hogy a kontinentális uralkodók a törvényes pártok élére állanak. ¹⁾

Természetesen néha, a körülmények szerint, a fejedelem is kénytelen kormányát *valamely határozott párt támogatására bizni*, akkor ugyanis, ha ez a párt bizonyos időben nagyon hatalmas, és képesnek látszik az állam politikájának irányt adni. Néha az uralkodónak arra is lehet oka, hogy a pártok üzemleit, melyek a közjólétet veszélyeztetik, éles figyelemmel kísérje s ellenök működjék. De ha ő ezt nem kellőleg indokolt módon és nem államokokból teszi; ha magatartásában és eljárásában személyes vonzalom az egyik párthoz és a másik párt elleni személyes gyűlölet vezérli: akkor kiteszi magát a veszélynek, hogy pártoskodás látszatába esik, nem részesül általános tiszteletben mint államfő, hanem mint pártvezér jön tekintetbe, és pártállása szerint kizsákmányolják vagy kicsinylőleg lenézik. Ennél fogva őrizkednie kell az elhamarkodott és szenvedélyes nyilat-

kozatoktól, melyek az egyik párt előnyére vagy a másik hátrányára szolgálnának, valamint tartózkodnia kell különösen a választási küzdelemtől. Ha az ő nyilatkozata dacára, az általa kegyelt párt nehéz vereséget szenvedne: úgy kénytelen lenne e párt bukását az állami béke érdekében eltűrni. Ha pedig várakozása ellenére az elitelt párt a választások alkalmával határozott győzelmet aratna: elvégre még sem kerülhetné ki, hogy a győzteseknek az államigazgatásban befolyást ne engedjen. Aki állandóan az állam élén akar maradni, mint azt az örökségszerinti fejedelemnek okvetlenül akarnia kell: az a népelet minden módosulatait kénytelen tekintetbe venni és kénytelen a népeletben váltakozó áramlatok szerint az azokat előidéző változó hatalmakkal jó egyetértésben lenni.

Az uralkodó *minisztereire* és egyéb *államhivatalnokra*, sőt még a köztársaság *választott elnökére* nézve sem állnak a pártatlanság eme követelményei. Magától értetik azonban, hogy a kormányzó államhivatalok viselői, midőn hivatalosan működnek, nem működhetnek tisztán mint pártemberek; mert a *hivatal* az *állam egészének* és *nem a pártoknak* tulajdona. Az állam szellemétől van az áthatva, és csak így szolgál az államnak. A *hivatali cselekmény államcselekmény*. Az államjog, kötelmeiben és jogositványaiban nem ismer pártokat; az alkotmány és az államjog szilárdan álló közös tulajdonát képezi pártkülönbség nélkül mindenkinek. Határok közé szorítják ezek a pár-

tok üzelmeit és tusáit. A birónak, a ki a perlekedő felek viszályát jogi alapokon eldönti, a pártok felett kell állnia, s a perlekedők állításainak súlyát az igazság mérlegén kell meghatároznia. A közigazgatási hivatalnoknak nem áll jogában az állam pénzét a pártok kénye-kedve szerint felhasználni, és a rendőri szabályokat a közkíváncsolomra való tekintet nélkül pártszempontról állapítani meg. A törvényeket sem úgy alkotják, hogy azok az egyes pártoknak kedvökre vagy ellenökre legyenek; hanem a törvény pártatlanul, mindenki számára egyenlő jogokat biztosít. Csakis ott, ahol új, szabad élet kezdődik, vagyis ahol a politika először indul fejlődésnek, csakis ott lépnek a pártok, a jogviszonyok körében előtérbe.

De a hivatalnok azon általános kötelezettsége, hogy pártatlan legyen, nem szolgál akadályul arra nézve, hogy maga a hivatalnok a szabad politikai életben a rokonérzelműekhez csatlakozzék és *pártállást foglaljon*. Mert a hivatalnok még sem oly mértékben személyesítője az államegésznek, mint az örökségszerinti uralkodó. Igaz, hogy ő mint hivatalnok, az állam közege és képviselője s ennyiben köteles hivatalát pártatlanul viselni; de másrészt mint magán- és mint politikai embernek jogában áll elvtársakat keresni és ezekkel közös küzdelemre szövetkezni. A legnagyobb római és angol államférfiak *pártatlan magisztrátusok és miniszterek* s egyszersmind *elismert pártvezérek* voltak. Az egyesült államok elnökeit rendszeren egy párt vezeti be a „fehér ház“-ba. Ahol

választás által, akár a nép-, akár nagy testületek választása által töltik be a hivatalokat, ott a párt nagy befolyást gyakorol; mert a választásokban a pártok küzdenek legerősebben a győzelemért. Azon mértékben tehát, amelyben szaporodik a hivatalokat betöltő választó-testületek száma, növekszik egyszersmind a pártok jelentősége is. Másrészt pedig mennél több hivatal töltetik be az államfő szilárd központjából, annál gyöngébbé válik a pártok befolyása. E szerint a köztársaság (legyen az arisztokraciai vagy demokraciai), természeténél fogva a pártkormány felé hajlik, míg ellenben a monarchia annak korlátozására törekszik. A modern alkotmányos monarchiák megkísérlették az ellentétet kiegyenlíteni az által, hogy a technikus közigazgatási hivatalok nagy részét a pártok befolyása alól kivonták, a tulajdonképeni politikai hivatalokat ellenben azoknak rendelkezése alá bocsájtották. A pártok tevékenysége a politikai élet hullámozása szerint fokozódik és csökken s az államigazgatás kötelességei pártatlan gyakorlása közben teljesen szünetel. A *politikai pártokat* tehát a hivatalnokok *pártatlan jogi állásában* találja korlátait. Amint a történetirótól megkivánjuk, hogy *részrehajlatlan legyen*, vagyis hogy minden párt magatartását hiven rajzolja és igazságosan mérlegelje, de másfelől nem követeljük tőle, hogy *pártnélküli*, vagyis érzéketlen tükör legyen, amely a külső életképeket egykedvűen felfogja és hidegen visszaveri: úgy, sőt még nagyobb mértékben megvárjuk az államférfitől

hogy hivatalában legyen *részrehajlatlan*, de ne egyszerűs mind *pártnélküli* is.

A veszély, hogy a pártok a hivatalnokok működésére is jogtalanul befolyást gyakorolnak, természetesen nem csekély. A hivatalos kötelesség illetően zavarása a legkárosabb hatással van a jogszolgáltatásra; mert a jog, mely szükségkép mindenkire nézve egyenlőn szól, legbensőbb lényegében leendő megsértve, ha alárendeltetik a pártszenvedélynek, mely vagy mérsékelni vagy korlátozni igyekszik azt. A *bíró* is jogával él azonban, ha mint szabad polgár saját pártjával választ, vagy ha mint országgyűlési képviselő saját pártjával tart. Csak mint bíró nem lehet tekintettel a pártokra. De mivel hivatala őt különösen pártatlan igazságszolgáltatásra kötelezi, sokkal helyesebben cselekszik, ha a pártküzdelmekben nem vesz részt. A különböző pártoknak az ő bírói részrehajlatlanságába vetett bizalma könnyen rázkodást szenved, ha a törvénytermen kívül mint buzgó pártember szerepel. Szükséges azonban, hogy a bíró ne csak pártatlan legyen, de hogy mások által is annak tartassék.²⁾

Kevésbé veszedelmes, ha azok foglalnak pártállást, akik lényegileg *politikai hivatalt* viselnek; mert a politikai életben jogos helyök van a politikai pártoknak. Ide tartoznak különösen a *politikailag kormányzó miniszterek* és politikai segédek, ellentétben az inkább technikai szakminiszterek, valamint a *nép-képviselőkkel*. A képviseleti demokraciában a rövid

hivataltartam után változó elnökök és tanácsosok helyzete e tekintetben hasonló a képviseleti monarchia minisztereinek helyzetéhez. Ezek leginkább a győztes politikai pártnak köszönhetik rangjukat s jóllehet az egész állam élére és így a pártok fölé emeltetnek, mégsem tagadhatják meg, eredetöknél fogva, a politikai pártelveket, amennyiben ez elvek folytán nyerték el a többség bizalmából a magas hivatalt. Az átcsapás egyik párttól a másikba, sőt a pártok közti ingadozás is rájuk nézve veszélyes. Ha azonban egyoldalulag és szenvedélyesen, csupán saját pártjuk értelmében kormányoznának, akkor egészséges népnél az állami és jogi közérzület ellenök fordulna, s a párt, amelyre támaszkodnak, a hatalommal való ilyetén visszaélés következtében elvesztené hitelét és az ellenpárt által könnyen megbuktattatnék. Amaz eljárásuk által ők a kormányra való kép telenségöknök adnák jelét.

Mindebből következik, hogy a párt *nem államjogi, hanem politikai intézmény*. A politikai pártok az államtest szervezetének nem tagjai, hanem a változó csatlakozás és kiválásnak alávetett *szabad csoportulatok, amelyek határozott érzelem és irányzat által közös politikai működésre egyesülvők*. A pártok az állam- és jogrend körén belől a népeletben nyilatkozó *politikai szellem* különböző áramlatainak eredményei és képviselői.

Különbség van a párt és *felekezet (fakció)* között. A felekezet a párt torzképe, az elfajzott párt.

Amennyire szükségesek és hasznosak a pártok az öntudatos és szabad élet magasb fokán, annyira szükségtelenek és károsak a faksiók. A népek egészséges életében fejlődnek ki a pártok, beteges viszonyok közt kapnak lábra a faksiók. A pártok tökélyesbitik, a faksiók szétmarcangolják az államot. Amazoknak tevékenysége az államalkat virágzása, ezeké az állam hanyatlása mellett tanuskodik.

Min alapszik e különbség? A megkülönböztető nyelvjárás természetesen nem oly biztos és szilárd, amint a tudomány megkivánná. Néha a közéletben faksió alatt is pártot értenek és ez magyarázza meg sokaknak a pártalakítástól való idegenkedését.

Mi a valódi *politikai pártról* beszélünk, midőn ez *politikai elvekkel* bír és *politikai irányt* követ. Politikai azonban, a szó valódi értelmében, csak az, amely az állam lételén alapul s így az állammal összefér; csak az, amely a közjólétet előmozditja. A politikai párt jellem dolgában nagy hiányokkal bírhat; megtörténik, hogy könnyelműen újításokra törekszik, vagy túlváatosan a meglevőket igyekszik fentartani. Könnyen viszás eszközökhöz folyamodhatik s ez által célját tévesztheti, sőt esztelen célt is tűzhet maga elé. Ez emberi gyarlóságok és hibák még nem homályosíthatják el a politikai párt tisztos nevét. Soha sem szabad azonban a pártnak az állam, a résznek az egész fölé helyezni magát, *soha sem szabad az állam érdekeit saját pártérdekeinek alárendelni*. A párt, mely ezt teszi, faksióvá törpül. A faksió nem akarja

az államot szolgálni, hanem azt kívánja, hogy az állam szolgálja őt. Nem politikai, vagyis közhasznu, hanem önző célokra tör. Az állam java és a pártérdek közti összeütközésnél minden gondolkozás nélkül emennek ad elsőséget, s áldozatul hozza azt emennek.

A faksió nem egy könnyen válik politikai párttá, habár ez nem is lehetetlen; de a politikai párt könnyen faksióvá sülyedhet és fajulhat el. Valamint az egyes ember önálló individuum, és egy nagyobb közösségnek, a család, a község, az államnak tagja, s valamint az emberiségben és az egyes emberben az egyéni- és a közszellem egyszer békésen összeműködik, máskor meg egymással harcban áll: ugy a politikai pártok is ilyen kettős életet folytatnak. Különös pártérdekek által tartatnak össze s a nagyobb nép- és államegész részeit képezik. A politikai pártban is uralomra juthat a szakadási szellem és a szakadási érdek; de az *általánosabb közszellem* és a *közjólét* érdeke minden pártönzésnél hatalmasabban kell, hogy működjék nála. A faksióban ellenkezőleg tulsulyra az *önzés* jut, mely az államot saját külön céljaira igyekszik kizsákmányolni. A politikai párt és a faksió közti ellentét tehát nem annyira abban áll, hogy más erők és más hajlamokkal birnak, mint inkább abban, hogy *ellenkező sarkáramlatokat* követnek. Ha a bennök létező két sark, a *szakadási- és a közszellem*, uralkodó helyzetében változást szenved, akkor ugyanazon egyesület egyszer mint politikai párt, másszor mint faksió jelentkezik. Mihelyt a pártban az önzés

vagy ha csak az is, hogy minden áron neki kell igazának lenni, a hazaszeretet fölé kerekedik, s a párt öntudattal és végcélből nem azt cselekszi, ami az állammal és az általános társadalommal összefér, hanem amit szenvedélye sugall: azonnal a faksió utjára tér. ³⁾

Ha a párt zárt gyűléseket tart, vezért választ, tanácskozik valami fölött és a határozatban megegyezik, ha különös lapot indít, mely saját nézeteit tolmácsolja és őt a többi pártokkal folytatott küzdelmében képviseli, ha barátait védelmezi és ótalma alá veszi, és ha elleneit megtámadja s azokkal a győzelemért küzd: ily pártcselekmények korántsem felekezeties jellegűek. Ha végre az egyes pártembersaját egyéni nézetét és hajlamát, amennyire az a magas kötelességek megsértése nélkül lehető, a párt határozatainak alárendeli, és mint a közvitéz a tisztet, úgy ő pártvezércit követi: ez sem mondható felekezetieskedésnek. Ha a párt feladatait megoldani és célját, amiért megalakult, elérni akarja: bizonyos mértékig aktív közösséggel kell birnia és a közéletben, a választási gyűlések és tanácskozásokban mint szorosán összetartozó egyesületnek kell részt vennie. A politikai küzdelemben ép oly elkerülhetlen, hogy a pártok rendezve legyenek és egyes tagjai az egész párt határozata előtt meghajóljanak, mint amily szükséges a katonai hadviselésben, hogy a csapatok rendezettek legyenek és az egyes harcos a közös parancsnokságnak alávesse magát. Ha azonban a párt-

üzérkedés és a pártszenvedély annyira elhatalmasod-
nék, hogy a pártok előbb darabokra szakgatnák a
közös hazát, mint annak megmentésére és jóléte elő-
mozdítására kezet nyujtanának; ha egy párt a kezére
kerített kormányt, mint párturalmat, a más gondol-
kozáson levők jogtalan elnyomására és üldözésére
használná föl; ha a pártok saját országuk és nemze-
tük ellenében az idegen ellenséggel szöveteznének:
az ilyen *államellenes* cselekvények a politikai párt
fogalmát kizárnák és a pártot fakcióvá aljasítanák.

¹⁾ Hazánkban, — hol 48-ig az alkotmány inkább csak pa-
piroson s még ezen is csak félig-meddig volt kifejlődve, — a
fejedelem, ha nem is közvetlenül, de közvetve, az országgyü-
lésen a személynőkök, a megyékben pedig a főispánok által
mindenkor határozott pártállást foglalt. Hogy a számtalan
eset közül csak egyet említsünk, 1830-ban a királyi főkor-
mány a főispánok által a konzervatívekkel szövetezett és a
szó szoros értelmében *korteskedett* a bocskoros nemesség közt
a liberálisok ellen, akik a nemesi kiváltságok eltörlését akar-
ták keresztül vinni. A király személyének a párttusákba való
ilyetén bevonása azonban, mint rendesen, úgy most is,
csak az ellenpárt növekedését eredményezé úgy számra, mint
erkölcsi súlyára nézve.

²⁾ Nem tehetjük, hogy e soroknál az *inkompatibilitás*
kérdésére ne reflektáljunk, mely hogy mennyire kontroverz
kérdés, Bluntschli fenebbi soraiból is kiviláglik. Szerinte
ugyanis a bíró jogával él, ha *mint országgyűlési képviselő*
saját pártjával tart; de azért mégis tanácsosabb — ugymond
— ha a bíró a pártküzdelmekben nem vesz részt. E szerint
míg egyfelől jogi szempontból elfogadja a kompatibilitás
elvét, másrészt az eszélyesség szempontjából nem tartja azt

célszerűnek. A francia köztársaság jelenlegi elnöke, a nagy államférfi *Thiers* határozottabb álláspontot foglal el e tekintetben, amennyiben szerinte a hivatalnokok, bírák választathatók, mivel — ugymond — minden polgári állás képviseltetése szükséges, még pedig igazságos arányban, és oly képen hogy egy se válhassék a kamara urává. (L. *Thiers*nek az inkompatibilitás ügyében 1847. márciusában tartott beszédét.) *Thiers* tehát *Bluntschlival* ellenkezőleg egyrészt indokolja a tisztviselők választhatóságát, másrészt kijelöli a korlátokat, amelyek által a bürokraciának a kamarában való uralkodása, — amely a *Bluntschli* által elfogadott elmélet szerint könnyen megtörténhetnék, — megakadályozható.

³⁾ A faksiót in absztraktó meghatározni nem nehéz, s ez *Bluntschlinak* is sikerült; de hogy a kész definíciót az életben helyesen alkalmazzuk, ez csaknem a lehetetlenséggel határos. A politikai pártok — mint azt hazánkban jelenleg is tapasztalhatjuk — a legtöbbször felekezetieskedéssel vádolják egymást, s így ítéletökre, mint amely elfogultságon alapul, természetesen mit sem adhatunk; a pártokon kívül álló egyéneket pedig kritikájukban az egyéni felfogás, az egyéni nézet vezeti s amit X. valódi politikai pártnak állít, attól Y. a politikai párt minden alapföltételét megtagadja, és viszont megfordítva. Hogy a párt és a faksió közti megkülönböztetés mennyire az egyéni felfogástól függ, annál eklatásabb példát alig idézhetnénk a *Széchenyi* és *Kossuth* közt folytatott polemianál. *Széchenyi* ugyanis, aki pedig mint politikus egyike volt a legkörültekintőbbeknek, *Kossuth* pártját, az általa ugynevezett „hazaboldogító“ pártot, mindig egész határozottsággal úgy tüntette fel, mint faksiót. „A hazaboldogító címmel felékesített honfiakban — írja ő — nincs egyéb vérlüktető, sem más hazafisági mozgató, mint egy, jóllehet nem ritkán a legszerényebb színekbe burkolt, *telhetetlen uralkodási vágy*, melynek mindent alárendelnek, minthogy alkudozni

nem akarnak és hajlani csak akkor készek, mikor hajszálíg teljesítették, mit praescribálnak, s melyet ekkép, mert már másod természetükké vált s abbul e szerint ki nem vetkeztethetnek többé, ha annak hódolni nem akarunk, s nem kívánjuk a leggyűlöletesebb zsarnokság alá hajtani fejeinket, minden áron megtörtünk kell.“(Politikai programmtörődék.1847.)Ugyane pártot Széchenyi a „Kelet népé“-ben birtok-megtámadással, a kiváltságos rend s a felsőbbség gyűlöletessé-tételével, s Mirabeau-Marat-Pere-Enfantin-szerű forradalmi szyllogiz-mussal, vagyis mind olyan dolgokkal vádolja, amikkel csak faksió vádolható. Azonban Kossuth sem maradt adós, s ő viszont Széchenyiéknek azt vetette szemökre, hogy a saját és a kormány érdekeinek mindenkor alárendelik az ország érdekeit. Melyiknek volt a kettő közül s hogy egyáltalán volt-e valamelyiknek igaza, annak eldöntésére én nem érzem magamat hivatva; én csak magát a tényt akartam megemli-teni, illusztrációjául fenebbi állításomnak. — Az egyéni nézetek talán a lengyelországi volt pártok megítélésében egyeznek még meg leginkább; mert azt már alig vonja valaki kétségbe, hogy a lengyel pártok, kevés kivétellel, a faksió jellegét viselték magukon s hogy Lengyelország bukásának is jórészben ez volt az oka.

Fordító.

II.

A pártok nemel. Pártnevek. Felemás-pártok.

A pártok neveiből nem lehet mindég egész biz-tossággal jellemökre következtetnünk. Némelyiknek a véletlen vagy a szeszély adott nevet. A *jakobinusok* egyletök gyűlhelyétől vették nevüket, a német kép-

viseleti gyűlésben létező *jobb- és balpárt* azon helytől, amelyen ülnek. A *whig* és *tory* egészen mást jelent Angolországban, mint Amerikában. 1778-ban Amerikában a különállami souverainitások képviselőit *föderalistáknak* nevezték, ellentétben az unionista érzelmű *anti-föderalistákkal*. 1778-ban ellenkezőleg az *unionistákat* nevezték *föderalistáknak*. A *demokraták amerikai pártja* korántsem egynemű az *európai demokratákkal*; s a *haladási párt* nem azt jelenti Poroszországban, amit Bajorországban. Spanyolországban a huszas években a liberálisok neveztettek „*feketék*“-nek; ma *feketék* alatt a legtöbb helyen a klerikális pártot értik.

Számos pártnév eredetileg guny- és csúfszóból származott. Így a *geusok* (koldusok) Németalföldön, a *kerek fejűek* (round heads) az angol-, a *sansculottok* (nadrágtalanok) a francia forradalomban, sőt még a *whigek* (savók) és *toryk* (rablók) ¹⁾ is nevöket eredetileg ellenségeiktől kapták. Néha aztán a pártok dacból, önkényt fölvtették a nevet, amelyet elleneik gunyolásukra kigondoltak s ez által azt tiszteltté tenni iparkodtak.

A *szin* igen kitünő pártjelvény; mert egyrészt egyesítési, másrészt elkülönzési eszköz gyanánt használható. A *szin* ennél fogva mint ismertetőjel és mint pártnév is szerepel. Így Konstantinápolyban a *zöldek* és *kékek*, Angliában a *fehér* és *vörös rózsák* küzdöttek egymással. Napjainkban a *feketék* (klerikálisok) *vörösek* (dühös forradalmárok) két különböző szélsőség felé töreksze-

nek, csakhogy e két szélsőség saját természeténél fogva ismét érintkezésbe jön és összeforr egymással.

Kétségkívül az a leghelyesebb, ha a pártnevek a párt *jellemét* fejezik ki. Kevésbé áll ez az eset akkor, amikor csupán a személy jelöltetik, aki körül a párt csoportosúl, mint pl. a *dinasztikus* pártok közül a *Jakobiták* Angliában, a *Bonepartisták* és *Orleanisták* Franciaországban, a *Carlísták* Spanyolországban, a *Welfek* Hannoverában, a *Mazzinisták* Olaszországban. Azon *tárgy* utáni elnevezés is, amelyért a pártok küzdenek, többnyire kevésbé politikai, mint inkább *gazdasági* jelleggel bír, mint pl. *védvamosok* és *szabad kereskedők* nyugat-Európában, vagy Schwyeban a szarvasmarhák és kecskék feletti viták után elnevezett *szarvasok* és *patások*. Magasb jelleggel bír a pártnév, ha abban a *politikai irány* nyer kifejezést. *Burckhardt*²⁾ azon helyes észrevételt tette, hogy a politikai pártnevek, a renaissance korában Olaszországban jöttek ismét divatba. S ez a politikai közgondolkodás újból történt föléledése mellett tanuskodik.

Valamint a nevek, úgy a *szymbolumok* is a párt jelzésére és a pártszellem szilárdítására szolgának. A jelképnek az emberek feletti hatalmában nyilvánkozik az eszme láthatóvá lett hatalma. A pártok saját *zászlójuk* körül csoportosulnak, s a zászló becsülete nemcsak a hadseregnek, hanem a pártoknak is erősen szívükön fekszik. A *szín* itt is szerepel, habár a pártok elnevezésére nincs is befolyással. A sza-

lagok, bokréták, kokárdák, sőt néha az egész öltözet, a párt színeit viselik. Gyakran más jelek is használatnak szymbolumokul és pártjelekül, mint Svájcban a középkorban a *pávatoll* az osztrák, a *Bourbonlilium* a francia párt jelzéseül. A *tölgyfaágot* és a *repkény-borostyánlevelet* szintén szokták pártjelvényül választani. A kereszt és a *félhold* a középkorban a nagy vallási pártokat különböztették meg.

Mennél haszontalanabbak a párt-választotta elvek, és mennél kisebbszerű a politikai principium és a cél, amelynek megvalósítása végett a párt alakult: annál kevésbé lehet szólanunk politikai párt-ról, a szó valódi értelmében. A gyakorlati politika természetesen többször kénytelen olyan pártot is figyelembe venni, amely ma keletkezik és holnap már megszűnik; mert gyakran keresztül szeli az ilyen párt a többinek utját, zavart idéz elő a politikai pártok soraiban, és akadályára van azok fejlődésének. Efféle párt néha csupán két vezér személyes vitája következtében válik ki a másikból, a nélkül, hogy alapelveik tekintetében különbség lenne közöttük. Vagy valamely ut- és vaspályaterv, egyetlen egy kereskedelmi cikkre kivetendő vám díj feletti mulandó vita is gyakran pártszakadást idéz elő, mely különböző politikai pártokon keresztül vonul oly formán, hogy az egypártbelieket szétválasztja és az ellenpártiakat egyesíti. A tudomány előtt csupán az *alapelvekkel bíró* pártnak van értéke, mert állandó törvények csupán ezekben ismerhetők fel.

A politikai pártalkat *tisztaságának* különböző fokához képest következő hat pártot különböztetünk meg.

A. Vallás-politikai felemás-pártok.

Legalantabb áll a politikai szellem és a vallás-felekezetiesség közti pártvegyülék, minthogy ebben az állam és a politika nem jut teljes érvényre, hanem egyházi tendenciák befolyása alatt állnak azok. A középkorban a különböző pártalkat nagyobb részben ilyen vallás-politikai jellegű volt. A *muhamedánok* és a *keresztyének*, a *latinok* és a *görögök*, s az egyház-reform után a *katholikusok* és a *protestánsok* közötti küzdelmek több évszázadon át irányt adtak az egész pártéletnek. A *magas egyházi* pártnak a *presbyteriánusok* és a *puritánokkal*, valamint a *liquisták* és a *hugenottákkal* folytatott harca, a 17-dik századi angol s a 18-dik század közepéig terjedő francia történetben nagy szerepet játszik.

Csakis az új korban, mely a vallás és politika, az egyház és az állam közt gondos különbséget tesz, különültek el egyszersmind élesebben a vallási és a politikai pártok is egymástól. Azonban a középkorból az újkorba is átszármazott a *katholikus-ultramontán* és a *protestáns-orthodox* párt, melyek hierarchikus és felekezeti előítéleteik és tendenciáik által káros hatást gyakorolnak a politikai ellentétek világossága és tisztaságára. A nagyfontosságú ultramontán párt

közelebbi szemügyrevételt érdemel, hogy így tulajdonaival és működésével megismerkedjünk. Ez uton egyszersmind világos leend előttünk a *felemás-pártok* egész lényege.

B. A különböző országok, nemzetek, vagy törzseken alapuló pártok.

A politikai pártalkatnak ezen neme *világi-állami* talajon nyugszik, politikai alapelvekkel bir és politikai célokra törekszik ugyan; de azért az államra nézve inkább veszélyes, mint hasznos. Alapja ugyanis tulságosan szilárd, erős és hatalmas; mert e párt *önmagában álló viszonylagos egész*. Ennélfogva az ily alapra támaszkodó párt egésznek tartván magát, a helyett, hogy mint hathatós rész működnek az államéletben, arra törekszik, hogy az államot felbontsa és saját alapján egy új, önálló államot alkosson, vagy pedig, hogy az állam egységét és rendjét partikuláris törekvések által megrázkótassa.

Már a nagy *Washington* intette a világot, „hogy őrizzék a pártokat földrajzi csoportok szerint jelezni“. Midőn Amerikában a *déli államok* pártja az *északi államokéval* ellentétes álláspontot foglalt el, ezzel előkészítettett a szakadás és a polgárháboru. A „*délnémet töredék*“ alkotása az *össznémet* vámparlamentben hasonlókép merénylet volt az alkotmányos vámunióellen és akadály Németország politikai egyesítése tekintetében.

Még akkor is, ha egész *országok*, vagy egy államban lakó különböző *nemzetek* mint politikai pártok elválnak egymástól: könnyen bekövetkezhetik a veszély, hogy amaz országok és ama nemzetek a régi államot szétdarabolják és új államot alkotnak. Amíg az *angol* és a *skót* párt egymással harcban állt, mindaddig ki volt téve a nagybritanniai birodalom a veszedelemnek, hogy Angol- és Skótország ismét szétváljanak; s az *ír* párt *O'Connel* alatt a repeal-mozgalmat idézte elő. ³⁾ Az osztrák összm monarchiára nézve semmi sem lenne veszedelmesebb, mint ha a különböző nemzetek, mint politikai pártok akarnának szerepelni. Ha Magyarországon a *horvát* a *magyarral*, Csehországban a *cseh* a *némettel* szemben mint párt lép föl, akkor a birodalom mindkét felének egysége komolyan fenyegetve leend. ⁴⁾

Kevésbé veszélyesek az állam létére nézve a *törzsek* mint politikai pártok alapjai, mert a törzsek elvégre is a nemzeti összetartozandóság által az államhoz vannak forrva. De a törzsek partikularisztikus irányzata mégis nagyon erős lendületet nyer, mihelyt pártok gyanánt lépnek fel egymás ellenében s az ilyen elkülönzés által az államegység és jogközösség könnyen csorbát szenvedhet. A porosz államegységre nézve semmi esetre sem lenne üdvös, ha a *keleti poroszokkal* szemben a *Rajna-vidékiek*, az *óporoszokkal* szemben az *új-poroszok* mint politikai pártok ellentétes állást foglalnának el. Bajorországban az *ó-bajorok*, a *frankok*, a *svábok* és a *pfalziak* közti

ellentét, néha a pártalakításban is érezhetővé válik. Ép így Svájcban a *berniek* és a *zürichiek* közti viszony.

C. Rendi pártok.

A *rendek* alapjának is megvan a maga bibéje. A rendek közt természetesen nem oly mély a válaszürr, mint a törzsek és a nemzetek között s egyetlen rend sem érzi magát elég erősnek saját maga részére államot alkotni. A rendi pártok ennél fogva *nem fenyegetik az állam lételét*. De a rendek ellentéte — eltekintve minden pártalkattól — mégis oly erős, hogy a politikai párttal való egyesülésük folytán a nemzetek rétegeit és osztályait tartósabban és jobban elkülönítik egymástól, mint az állam egységével és a jogegyenlőséggel összeegyeztethető lenne.

Addig, amíg a középkori pártalkat nem birtvallási és felekezeti jelleggel, a következő rendi pártok léteztek: a *papság*, a *nemesség* és a *polgárság*. A *patriciusok* és *plebejusok*, mint pártok, egymással szemben ellenséges állást foglaltak, s ellenszegülésük által az országok és városok általános fejlődését nehezíték. A modern közérzület előtt még ma is idegenszerűnek tűnik fel a *junker-párt* szívós makacssága a többé már nem rendileg osztályozott államban; s ha egy új *munkáspárt* támadna, ez is zavart idézne elő a tiszta politikai pártalkatban.

Hogy az államegység a vizáلكodástól és a zsidbasztási törekvésektől biztosittassék, és a jogegyen-

lőség csorbát ne szenvedjen, szükséges, hogy egy ugyanazon államban a politikai pártok, a provinciák, a nemzetiségek, a törzsek és a rendek *összeműködjenek* s hogy mindezen ellentét egyes tagjai is politikai gondolkozásuk és törekvéseik által *együvé forrjanak*.

D. Az alkotmánypártok.

Ha a pártok megszűnnek valamely zárt ország vagy néposztályra támaszkodni s határozott *alkotmány-alapelvek* szerint kezdenek csoportosulni: ez politikai haladás; mert ekkor a különböző vidékek és városok rokonérzelmű lakóinak egyesülése a politikai gondolkozás és nem csupán a fajok hagyományai szerint történik, s az így egyesültek, politikai elleneleiktől teljes szabadsággal különböztetik meg magukat. Ilyen nemű a *royalisták* és a *republikánusok*, az *arisztokraták* és a *demokraták*, az *alkotmánypárt* és a *feudálisok*, az *unitáriusok* és a *föderalisták* (konföderalisták), a *nemzeti párt* és a *partikularisták*, a *centralisták* és a *decentralisták* stb. közti ellentét. ⁵⁾

Néha a pártok a régi rendi ellentétekre is támaszkodnak, így pl. az arisztokraták és feudálisoknak a legtöbbször a nemességben és a junkerek közt, az alkotmánypártnak főleg a művelt polgári osztályban, a demokratáknak az alsóbb tömegben vannak legfőbb hiveik. De még sincsenek ezek a rendek korlátai közé szorítva, miután a politikai vélemény a pártokban

más rendü és osztálybeli rokonérzelmü egyéneket is egyesit.

Ezen alkotmánypártok azonban alapjukban mégis csak *mulékony* s inkább *államjogi*, mint politikai jelentőséggel birnak. Az alkotmány átalakítása és alkalmazása feletti harc közben keletkeznek, s elenyésznek, ha a harc biztos kimenetelre jut, ha a régi alkotmány egy ujjal helyettesittetik, vagy ha egy régebben vitatott alkotmányalapelv keresztülvitele eldöl. Ettől fogva az államjognak a jövő és nem többé a pártküzdelem ad irányt.

Mint hogy a polgárisult világban az utolsó évszázad alatt folytatott küzdelmek főleg *alkotmányharcok*, ezért tett szert korunkban az alkotmánypárt is oly nagy jelentőségre. Mindamellet az államjogi pártok, természetöknél fogva önmaguk vesztére dolgoznak. Mihelyt ugyanis céljokat elérik és az alkotmányjog az ő értelmök szerint átalakittatik: nincs többé mit tenniök. Törekvésük oda irányul, hogy *mint politikai párt elenyésszenek s mint államjogi hatalom halottaikból feltámadjanak*. Nem akarnak ezek az államéletben politikai párt gyanánt szerepelni, hanem céljuk az, hogy az államtestben az egésznek megfelelő szilárd alakot nyerjenek.

Miután a modern képviseleti alkotmány a királyság, az arisztokracia és a demokrata néposztályok számára határozott jogi állást biztosit: a különböző hatalmak, az alkotmányos organumok biztosított formáiban, a kabinetben, a felső- és alsóházban, érzel-

meiket és kivánalmaikat kifejezhetik s nem szükséges, hogy egymással mint politikai pártok civódjanak. Az alkotmánypártok alapelvei nem politikai alapelvek, hanem *alkotmánytörvények*; erejük nem a változó pártcsoporthatóságokban, hanem a szilárd *alkotmányjogban* fekszik.

E. Kormány- és ellenzéki párt.

A *kormány-* és az *ellenzéki párt* közti ellentét nem annyira államjogi, mint inkább politikai. De ha az angol nyelvjárás értelmében vesszük e szót, nem a politikai alapelvek és a politikai jellem ellentétét jelenti az, hanem csupán azon *tényt*, hogy egy párt jelenleg hatalomra jutott és a kormányhivatalokat betölté, és hogy egy másik nincs a hivatalokban. Angolországban a hatalmas arisztokracia, — mely a király nevének védpajzsa alatt valósággal a birodalmat kormányozza, — a forradalom óta két nagy politikai pártot képez, mely azelőtt whig és torynak, ma liberális és konzervatívnak neveztetik. Mind a kettő kormányképes, s hol az egyik, hol a másik tölti be a kabinetet, a melyben egyszersmind a parlamenti többség vezérlete és a politikai kormányzat is összpontosítva van. A két párt közül valamelyik akkor lesz kormánypárt, ha vezérei a kabinetbe meghivatnak, s az ellenzék padjait foglalja el, ha vezérei a miniszterelnökségről leköszönnek vagy fölmentetnek az alól. Ennélfogva az angol kormányt méltán nevezik *pártkormány*nak.⁶⁾

Német- és Franciaországban ellenben e szavaknak: *kormány- vagy miniszteriális- és ellenzéki párt*, egészen más jelentésök van. Itt nem az a párt mondatik kormánypártnak, amely bizonyos időben a kormányon ül, hanem a *mindenhai kormányt szolgáló párt* s ellenzéknek sem azt a pártot nevezik, amely a parlamentben a kisebbséget képezi és a kormányon kívül áll, hanem az a párt, amely *folytonosan kész a kormánynyal ellenkezni*, és amely tetszik magának az ellenzékieskedésben.

A *kormánypárt*, ilyen értelemben, a kormánnyal tart, ha az reakcionáliter jár el, és támogatja azt, ha a reformok terére lép. Követi a kormány fordulatait és a rendszerváltozásokat. E párt leginkább olyan emberekből áll, akik személyes érdekeiknél fogva a kormány kegyes akaratára utalvák, akik a kormány jóindulatától életfentartásukat és előléptetésüket remélik s a kegyvesztéstől állásuk és jövedelmük elvesztése miatt félnek. Ezekhez tartozik azonban még néhány olyan ember is, akiben a tekintély szükségérzete különösen ki van fejlődve s a ki természeténél fogva mindég hajlandó a mindenhai hatalom kezelőinek szolgálni.

Ily nemü párt bizonyos körülmények közt a kormánynak hasznára válik, mert szavát mindenkor latba veti s arra van hivatva, hogy másoknak ingerlékeny opponálási viszketegét ellensúlyozza. De jaj a kormánynak, amely veszélyes pillanatokban ez ingtag pártra bizza magát. Fölhagy ez a támogatással

abban a percben, amelyben az eddig öt gyámolító kormány, az ő segélyére szorul. Miután maga sem bir belső erővel, azt másnak sem kölcsönözhet; miután ösztöneit a mindenhalkormánytól nyeri, a kormány változásával ő is fordít egyet a köpenyén. Mintán továbbá e párt el van határozva arra, hogy a hatalmon levő miniszternek minden körülmények közt szolgálni fog: előre elkészíti magát az esetre, ha valószínűnek mutatkozik az időszerinti miniszter bukása, és elhagyja a levert régi vezérek zászlóját, hogy a győzteseket kövesse. Ennélfogva e párt maguk a miniszterek előtt is, akik hasznát veszik, nem nagy becsülésben áll s a nemzet lenézi őt. 7) Alig érdemli meg ez a párt a politikai párt nevét, minthogy politikai meggyőződése nincsen. A hatalom kezelőinek, erkölcsi érték és politikai méltóság nélküli függeléke ez. Rendesen a korrupcióra is kész s hajlandó szolgálatát áruba bocsájtani és hűségét megszegni.

Egy kifejlődött politikai pártérettel bíró férfias nemzetben nem is képes ily kormánypárt magát fentartani; itt a többi politikai pártok háttérbe szorítják és szétmorzsolják. Ha a szárazföld régi monarchiáiban, többnyire a hagyományos udvari párttal kapcsolatban létezik is még ilyen kormánypárt: ez a nyilvános élet hajdani fejletlen megkötöttségének maradványa.

E megvetendő értelemben vett kormánypárttal szemben az *ellenzéki párt* áll, mely nem kevésbé megvetésre méltó, ha politikai életprincipiumát a

minden kormány elleni opposzió képezi s ha ennél-fogva nem azért küzd a kormány politikája ellen, mivel azt jogtalanak és károsnak tartja, hanem azért, mivel az a kormány politikája. Mig ama kormánypárt a tekintély iránt nagyon is engedékeny és ahoz minden körülmény közt alkalmazkodik, addig ez az ellenzéki párt egyáltalában tul a mértéken ellenszegülő és gyűlölködő. Amaz, mint kíséret, mindég a kormánnyal halad; ez a kormányt minden utjában és minden lépten-nyomon bizalmatlanul és ellenség módjára megtámadja. Ennélfogva tehát mind a kettő a közéletnek egészségtelen jelensége.

Néha az ilyen ellenzéki párt megnyeri a nép kegyét, valamint a kormánypárt a hatalomkezelőit. De nemleges tulajdonai, a közjónak, a nép javának csak színét viselik magukon. A mozgató erő ennél jöllehet nem az *önhaszon*, miként a kormánypártnál, de igenis az *akaratosság*, az államtekintélyvel szemben dacos ellenszegülés és annak megsibbasztása, az *anarchia* államellenes szelleme. Ép oly kevésbé érdemli tehát ez meg a politikailag érett nemzet kegyét, mint a kormánypárt egy jeles kormányét. Midőn a huszas és harmincas években a német kamarában ilyen ellenzéki párt ütötte fel fejét s a nép rokonszenvét megnyerte: ez csak az államélet éretlensége mellett tanuskodott. Ekkor még a nép nagy részében el volt terjedve a hit, hogy csak az a hazafi és csak az érez melegen a nép iránt, aki opponál, s csakis addig, amig opponál. Ily veszélyes tévhit el-

terjedése után könnyen megérthetjük, miért veszté el a kormány, hozzájárulván még saját hibája is, erkölcsi jóhírnevét. Midőn akkor az addigi ellenzék vezetői a kormányba léptek, már maga e belépés gyanussá és gyűlöltté tette őket.

F. Tisztán politikai pártok.

A politikai pártokat legmagasb és legtisztább formái kétségkívül azon pártok, amelyeknek *csupán csak politikai* (nem vallási, rendi, államjogi és dologbeli) alapelvek adnak irányt és amelyek ez alapelveket a nyilvános életben állandóan és szabadon követik.

Wachsmuth „A politikai pártok“ című munkájában (I. K. 32. l.) ezt mondja: „Ami az emberi nem történetében a világrend alapelve gyanánt tekintetik, hogy egészben és nagyban *a tökéletesedés felé kell haladni*: erre a politikai pártok történetében nem találunk. A politikai pártok egész a mai napig jók és rosszak maradtak, amilyenek voltak régenten.“ Én azonban azt hiszem, hogy a pártok történetében is vehető észre javulás.⁸⁾ Természetesen az alap, melyen végre is minden párt nyugszik, az *emberi természet* lényegileg ugyanaz maradt; s ha egyszer az emberi szenvedélyt felizgatják, a mai ember ép oly kevéssé biztos arra nézve, hogy a legszélsőbb vadság és kegyetlenségre ne vetemedjék, mint az ezer vagy kétezer évvel ezelőtt élt ember. A francia nemzet a

18-dik században igényt formált arra, hogy az európai polgárosodás élére álljon, s a párizsi nép mégis a forradalmi láz hevében beszennyezte a polgárosodást a szeptemberi mézszárlás iszonyai által. Mindamellett a pártok hadviselése és küzdelmei egészen véve, a nemzetek kulturai emelkedése következtében ma már kevésbé vadak és kegyetlenek, mint azelőtt; s dacára az egyes iszonyu tetteknek, melyek jelen századunkra is szennyfoltot vetnek, a humánus szellem fejlődése a pártok gyűlöletét mérséklé.

A legnagyobb haladást azonban én abban látom, hogy egy *magasb pártforma* háttérbe szorítá a régebbit; hogy a politikai pártok lassanként felszabadíták magukat az egyéb ellentétekkel való összeköttetések alól; s hogy idő folytán *inkább kezdtek elvekhez ragaszkodni s öntudatosabbak és szabadabbak lettek.*

Kétségkívül haladás pl. az, hogy a régi nemzedéktől átöröklött angol whig és tory pártok mai nap már a *liberálisok* és *konzervatívok* tisztán politikai pártjaivá alakultak át.

¹⁾ A whig eredetileg megromlott aludt tejet, a tory pedig mocsáros földön tanyázó rablóbandát jelent. *Fordító.*

²⁾ Geschichte der Renaissance. 86. l.

³⁾ A „nagy izgató“ O'Connel által megindított s különösen a katolikus papság által támogatott *repeal-mozgalomnak*. tudvalevőleg, az Anglia és Irhon közti törvényhozási egység megszüntetése képezte célját. *Fordító.*

⁴⁾ A veszély, melyet Bluntschli itt jelez, ugy mi ná-

lunk, mint Csehországban valósággal fenforog, s különösen hazánkban nemcsak a horvát, de a többi nemzetiségek is külön-külön párttá kezdenek tömörülni, és a „nemzeti jogosultság“ cégére alatt az államintézmények felbontására törekcszenek. Hogy törekvésük csakugyan az, és nem más, azt Bluntschli helyett, — ki csupán a tétel fölállítására szorítkozik, — *b. Eötvös* igen szépen bebizonyítá. Ha a „nemzeti jogosultság“ alatt — körülbelől így okoskodik Eötvös — az egyes honpolgárnak csak azon joga értetik, mely szerint minden tulajdonait, tehetségeit s így külön nemzetiségi tulajdonait is szabadon kifejlesztheti: akkor ez elvnek valósítása az állam fenállását semmiesetre sem veszélyezteteti. De a dolog nem így áll. Az egyén, melynek a nemzetiségek jogot követelnek, *nem az egyes állampolgár, hanem a külön nemzetiség.* „Miután pedig minden jog csak physical vagy erkölcsi személyiség által vétethetik igénybe s miután külön jogosultság csak külön egyéniséget illethet, a nemzeti jogosultság fogalmának gyakorlati valósítására szükséges, hogy az, aminek számára a nemzetiség neve alatt bizonyos jogosultság követeltetik, mindenekelőtt *külön egyéniséggé* alkottassék. Minthogy pedig azon elemek, melyekből a nemzetiségek mint külön egyének alkotandók volnának, ugyanazok, melyek jelenleg az államot képezik, *először is az államot kell megszüntetni, s csak azután lehet szó a nemzetiségek mint külön egyéniségek megalakításáról.*“ (*b. Eötvös, A. XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Második kiadás. I. 138.*) — Eötvös tehát okadatolja ugyanazon állítást, amelyet Bluntschli egyszerűen csak kimond. Meg kell azonban még Bluntschlival szemben jegyeznünk, hogy egész általánosságban a nemzetiségi eszmét mint pártalakulás alapját nem lehet elítélni, miután vannak országok, amelyekben ez igen üdvös eredményekre vezetett. Így nevezetesen az olasz egység tisztán ennek köszönhető, ugy szintén a német birodalom

egységének is a nemzetiségi eszme volt legfőbb tényezője. Annyi áll, hogy a nemzetiségi eszmén alapuló párt természete mindenütt romboló, ami az *egynyelvű* országokra (mint Olasz- és Németországra) nemhogy kárral, sőt haszonnal jár, mert a lerombolt apró államok helyére egy nagy, egységes birodalom alapját veti meg; nálunk ellenben, hol oly sokféle a nyelv, ama párt az államegységet csakugyan veszélyezteti, s ha egyszer sikerülne azt fölbontania, a romokat soha többé föl nem építené.

Fordító.

⁵⁾ Ily nemü párt volt nálunk a negyvenes években a *centralisták* és *municipalisták* pártja; amazok az alkotmány védelmezése szempontjából az országgyűlésnek felelős központi minisztérium felállítását, ezek — Kossuth-tal élükön — a megyéknek a népképviselő és jogegyenlőség alapján való átalakítását sürgették.

Fordító.

⁶⁾ Nálunk szintén — talán mondanunk sem kell — a parlamenti kormány kifolyása az uralkodó pártnak, s ez, alkotmányos országban másként nem is lehet; mert ha a létező parlamenti kormány a nép, a többség, az uralkodó párt bizalmát nem bírná (ami különben merő képtelenség), az országgyűlésen semmit sem vihetne keresztül, örökösen gáncsoltatnék, szóval teljesen tehetetlenné válnék. Parlamentáris rendszer mellett tehát csakis *többségen alapuló* kormány képzelhető.

Fordító.

⁷⁾ Hogy a mindenhai kormányt szolgáló pártot maga a kormány is mily kevésre becsüli, sőt megveti, erről — hogy egyikét a ma is élő legnagyobb kormányférfiaknak idézzük — *Thiers* következő nyilatkozata elég világosan tanuskodik. „Én — ezt mondá *Thiers* a negyvenes években — több ízben ragadtam meg a hatalmat, több ízben letettem ismét; s láttam a haszonlesők árját felém közelegni és visszavonulni, láttam őket újra jóni s újra eltávozni; mind ez türelmessé, sőt engedékennyé tett. És mégis, az engedékenységre dacára,

melyet mindig magával hoz a tapasztalás, vannak dolgok, melyek nekem émelygést okoznak, vannak olyanok, melyek bosszúsággal töltenek el. Ha látom, hogy ismeretes véleményű férfiak ezen véleményt oly valamiért adják oda, mit köznyelven tisztségnek hívnak; ha látom, hogy azok, kik elfogadják, szomünk láttára lépnek szerződésre, jól tudván, hogy e szerződés tartalma nem titok előttünk: midőn ilyes dolgokat látok, akkor émelygést érzek.“

Fordító.

7) *Macaulay*, a nagy angol történetíró e tekintetben egy nézetben van *Bluntschlival*. A „spanyol örökösödési háboru“ című remek essayében ugyanis *Lord Mahonnal* a whig és tory pártok felett polemizálván, a többi közt így nyilatkozik: „A pártok abszolút állása folytonosan változik, habár relativ állásuk mindég ugyanaz marad is. Az alkotmányos mozgalmak alatt, — melyek kezdetüket vevék, mielőtt a whig és tory-féle pártnevek léteztek volna, — egy vagy más név alatt két embercsoport szerepelt, az egyik — korát tul-szárnyalta, a másik — korától hátra maradt. De annyi áll, hogy *akik ma az emberiség nagy tömegének háta mögött járnak, egykor azon helyet foglalandják el, amelyet jelenleg a legszélsőbb előcsapatok tartanak megszállva.*“ E szerint — így folytatja (jóllehet nem e szavakkal) okoskodását *Macaulay* — a mai tory-párt (konzervatív) sokban hasonlíthat az *Anna királynő* korában szerepelt whighez (liberális); de azért a tory ma is csak oly távol áll a whigtől, mint amily távol állt *Anna* alatt (vagyis a relativ viszony most is ugyanaz közöttük), miután *amaz ép oly mértékben haladt, mint amily mérvű haladást tapasztalunk a torynál.*

Fordító.

III.

Az ultramontán párt.

A jelenkor vallás-politikai pártjai közt kétség-kivül az u. n. *ultramontán*, vagy, mint ő magát nevezni szereti, a *katholikus* párt a legjelentékenyebb és legbefolyásosabb.

Az ultramontán párt a tulajdonképeni politikai pártoktól annyiban különbözik, hogy alapelvei az *állam körén kívül esnek*, s hogy ennél fogva az államtól függetlennek érzi magát. Midőn az állammal szemben követelésekkel lép föl, s midőn e követeléseit az államban érvényesíteni törekszik, főleg *vallási hitére és egyházi kötelmeire, a hierarchia tekintélyére* hivatkozik. Ha megtámadtatik s az állam az állami törvények megtartására szorítja, rendesen a *vallás és isteni parancs érinthetlen védbástyái* mögé vonul, és a lelkiismeret elnyomása felett panaszkodik. Az államot e párt nem akarja szolgálni, de azért azt követeli, hogy az állam szolgálatjára álljon az egyháznak, melynek érdekei és céljai megvalósítása tekintetében a párt mindent elkövet. Ennél fogva az ultramontánok mindenekelőtt *vallás-egyházi* s csak a második sorban politikai párt. Politikai állásukat vallási nézeteik és egyházi érzelmeik uralják. Hogy ezt megértsük, hitelveiket kell tekintetbe vennünk.

Az ultramontán párt *katholikusnak* állítja magát. Sőt megkísérti az ultramontanizmust a kereszténységgel azonosítani. Azt állítja, hogy a párt éle-

tének és működésének örök törvénye nem egyéb, mint a keresztyén vallás.

A századok óta folyó világtörténelmi egész fejlődésnek elutasíthatlan következménye lön, a modern államnak — a középkori irány kulminációjával ellentétben — az egyházi gyámkodás alóli fölszabadítása, továbbá a jogfogalommal és az egész jogrenddel szemben bizonyos vallási hit követelményeinek visszautasítása, végre az emberi szabad öntudat kifejlesztése és az állam kizárólagos, teljes souverainitása, a jogrend és a politikai közélet minden viszonyaiban. E fejlődéssel éles ellentétben az ultramontán párt vallási eszmék szerint, az egyház tekintélyének alárendelve akarja az államot vezetni. Az ultramontán törekvés tehát összhangzik ugyan a római egyháznak a germán államok feletti *középkori* uralmával, de kiengesztelhetlen ellentétben áll a *modern* állam és a *modern* művelődés egész existenciája és irányzatával.

Ha igaz lenne a föltevés, mely szerint a hegymögiek elve ugyanaz, a mi a keresztyénség és a katholicizmus: akkor a jelenkori népeknek csak a keresztyénség és modern állam közt engedtetnék választás, s ha eddig katholicusok voltak, vagy a katholicus egyházat kellene oda hagyniok, vagy a modern államot feladniok. Hogy az alternativa közül önálló jellemű és szabad szellemű nép melyiket választaná, ez kétséget nem szenved. 1) Előbb megválna a keresztyénségtől s inkább kitiltaná a kath. egyházat saját területéről, semmint a modern állam és a

modern kulturáról lemondana. Az ultramontán párt ennél fogva nemcsak magát a jelenkori államot fenyegeti, mint sokan hiszik, de nem kevésbé annak vallási és egyházi érdekeit is, amelynek pedig képviselőjéül és előharcosául adja ki magát.

Ama föltevés azonban nem áll. Midőn az ultramontanizmus azt követeli, hogy az államnak a vallás adjon irányt s az egyház kormányozza és uralkodjék felette: e követelés inkább *zsidó-theokratikus*, mint *keresztyén*. Ez igény csak azon tévedésből magyarázható, melytől Krisztus tanítványai sem valának mentek s mely szerint a Krisztus messiás volt, ki egy új Jehovának szentelt világbirodalom alapítására törekedett. Jézus maga is, valahányszor csak alkalom volt rá, helyreigazítá e nézetet, amennyiben tanítványainak uralomra-törekvését szigorúan kárhoztatta; a jog- és állam rendezése, hazájának a római császár uralma alóli felszabadítása, és a közhatalomnak saját kezére való kerítése tekintetében hozzá intézett felszólításokat mindannyiszor határozottan visszautasítá; s végre a zsidó és római államhatalom jogtalan bánásmódjának és ítéletének, bármily igazságtalan volt is az, minden ellenvetés nélkül alávetette magát és a felsőbbség iránti engedelmességét halálával pecsételte meg. A keresztyén vallás tehát, mely azt tanítja, hogy *adjuk meg a császárnak, a mi a császáré, az istennek, a mi az istené*, nincs ellenmondásban a modern állammal, mely ép úgy, mint a régi római birodalom, *emberileg és népszerűen*

alapította meg saját jogait és politikáját. Sőt inkább az állam visszautasítja az isten országának a császár államávali ultramontán egybeolvasztását és nem engedi meg a visszaélést, hogy a vallási érzelmek politikai célokra használtassanak föl.

Még az talán hamarább sikerülne az ultramontán pártnak, hogy látszatát adja, mintha saját elvei és a katolicizmus *egy*. Valóban a hierarchia által meghódított isten országának ideálja, *VII. Gergely* és *III. Ince* ideáljával főbb vonalaiban megegyez. De az is kétségtelen, hogy e két nagy egyházfő, valamint a pápák világi uralmának tulajdonképi megalapítója, ugy a középkori római katolicizmus hierarchikus igényeinek főképviselője is. A római katolikus klérus évszázadokon keresztül a laikusok felett álló testületnek képzelte magát s a pápaság majd nyíltan, majd kerülő utakon és közvetve világuralomra törekedett, melyben maguk a császárok is csak pápai vazallus szerepével ruháztattak föl. A középkori egyház eme világnézlete ugy a kánonjog, mint a pápai ceremóniákban, melyek még ma is bizonyos tekintélylyel birnak, határozott kifejezést nyert. Az egyház ezenkívül hivatalnokaiban és rendjeiben egy organumot teremtett, mely ama hatalmának főtartására szolgál. A papságnak a császárság fölé helyezése és a római katolikus egyház középkori egész büszke szervezete, egy nagy történeti hátfalat képeznek, melyre az ultramontanizmus hivatkozik.

Azonban a pápaságnak illetően felülhelyezése

tévedésen alapul. Ellenmondásban állnak e tannal úgy a katolikus egyház régebbi története, mint a világtörténelem *ujabb* fejleményei.

Elvitázhatlan tény az, hogy a kath. vallás és egyház századokon keresztül fenállt már és belső fejlődésnek indult, mielőtt a pápák a császárság fölé merték volna magukat helyezni. Nem csupán a régi római császárok, kiknek székhelyök leginkább Konstantinápoly volt, tekinték a régi főváros, Róma püspökét — épen, mint a birodalom többi püspökeit — római polgárok és alattvalóknak; de a frank, sőt az első évszázadokban még a német uralkodók is, a pápával csak mint elsőbbséggel bíró alattvalóikkal bántak, elismervén a római püspökben a legfőbb egyházi hatalmat. Ezen időben a pápák, mint legfőbb papok és a primatus birtokosai, a legmagasb rangot igénylék magoknak az egyházi hierarchiában, de a világi hatalomra nézve semmiféle komolyabb igényyel nem léptek fel. *III. Henrik*, pápát nevezett ki és tett le s még a büszke *Hildebrand* sem merészelt neki az engedelmességet fölmondani.

Ép úgy ellentmond ama föltevésnek a későbbi világtörténelmi fejlődés is. A pápáknak soha sem sikerült valódi világi hatalmat, aminőt az egyházi elmélet követel, szerezni. Jóllehet a német császárság a világháboruban végre legyőzetett, ellentállása által mégis megakadályozta a theokracia létesítését Európában; és nemsokára Franciaország királyai, az olasz köztársaság és a német választófejedelmek

is elég szilárdaknak tanusíták magokat, a pápai hierarchiával szembeszállni. A tizenötödik századtól kezdve az uralkodók és a népek, az ókor eszméinek hatása alatt, ismét megkezdték az állami önállóság és fenség visszaszerzését. Amit a renaissance előkészített és megkezdett, azt az egyházi reformok tovább fejlesztették. Még azon országokban is, amelyek a német egyházi reformáció után katolikusok maradtak, a hierarchia megfosztatott középkori uralmától és alávetett az államtörvényeknek. Maga a katolikus klérus is a tizenhetedik és tizennyolcadik században a nemzeti irány felé kezdett hajlani s Rómától elfordult. Francia-, Olasz- és Németországban a kath. egyház püspökei megkísérték a római uralomtól független hazai álláspontot foglalni el.²⁾ Mind ezek dacára a katholicizmus mint vallás és mint egyház mindég fentartotta magát.

Az ultramontanizmus tehát nem ugyanaz, ami a katholicizmus, hanem egy, a *katholicizmus körén belül álló párt*, mely a római egyház és a római klérusnak középkori igényeit a jelen korban megújítani törekszik. Mindenki tudja, hogy e cél elérésére legtöbb erőt különösen a *jezsuitarend* fejt ki, mely napjainkban nagyobb sikerrel, mit valaha, az egyház kormányát hatalmába kerítette. Az ultramontanizmus oda működik, hogy a modern világot ismét visszaterelje a középkor egyház-politikai viszonyaiba. Ép ezért e párt az ujkor szellemi egész fejlődésével összeférhetlen.

A pápa főhatalma és a katolikus papok uralma a középkorban még bizonyos belső jogosultsággal bírt; mert jellem és képzettség tekintetében a pápaság a császárságnak és a papság a laikusoknak tagadhatlanul felette állt. De ma már ez uralom nem jogosult; mert ma már, megfordítva, a világiak képzettsége és erkölcsi tevékenysége tulszárnyalja a papokét. Igaz ugyan, hogy az ultramontánok ezt tagadják, de aki valamely tudomány vagy művészetnek az utolsó századok alatt végbement fejlődését figyelembe veszi, vagy a humanitás és általános jótekonyság eredményeit, melyek az állami és világi munkásságnak köszönhetők, összehasonlitja a kath. egyház ösztönzése folytán létrejött művekkel: az ama tapasztalati tény igazságát meg fogja erősíteni. A középkorban a hierarchia üdvözítő erejébe vetett gyermekedig hitet még az emberek lelkülete magába fogadta; de ma már, legalább a műveltebb körökben, e hit kialudt. A középkorban a pápaság igényeit megtürték, minthogy a germán világ a római-egyházi nevelést nem nélkülözhetette. Ma már az érettebb világ nincs rászorulva ama nevelésre, hanem gazdagabb és okosabb szellemi táplálékot igényel, mint a minőt az egyház képes nyújtani. Akkor a kuria, politikájában gyakran hódolt amaz idő előretörő szellemének és a polgárrend s az alsóbb néposztály felszabeditására nézve többször segédkezet nyújtott. Ma, a hatalom megújítására irányzott törekvése közben gyűlöletet tanusít az idő minden vívmányai ellen,

reakciót képez, és azon van, hogy minden szabadabb irány elnyomassék. Akkor a hierarchia uralma erő és élet volt, ma kísértet, mely utálatra gerjeszti a világot.

Van azonban az ultramontán pártnak, minden természetellenessége dacára is, egy nem megvetendő és a mai államokra nézve nem minden veszély nélküli hatalma. A nagy történeti háttér, melyre hivatkozik, tekintélyt kölcsönöz neki, s nem csupán a regényességre hajlandó egyéneket vesztegeti és hódítja meg, hanem a nagy néposztályokra is erős befolyást gyakorol. A római katolikus egyház jól szervezett hierarchiája; papjainak püspökeitől, püspökeinek a pápai kuriától való fegyelmezett függése; számos, minden országban elágazó rendjei, melyek egy egységes kormányt szolgálnak, s egyszer magát a klérust ellenőrzik és izgatják, másszor meg egyes laikust igyekeznek az egyház részére megnyerni; az egyház misztikus üdv-, és kegyeszközei, és azon művészete, melynél fogva a szorongatott lelkekre a halál veszélyeire való utalással hat s a képzetet a tisztító tűz és a pokol borzasztó képeivel ijeszti: mindez csaknem mindenütt kész támogatást szerez az ultramontán irányzatnak s biztos menedéketül szolgál a haragtól telt államhatalom elől. Midőn az ultramontán párt az emberek, különösen pedig a nők vallási érzelmét szenvedélyre lobbantani és saját értelmében hangolni tudja: hatalmának gyökereit az emberi szellem mélyébe ülteti s abból erőt szí ma-

gába. Nem könnyű e pártot megtámadni. Az ész érveivel nem győzhető le, mert a megcáfolhatlan hitbuzgalmat többre becsüli a következetes gondolkozásnál. A mennyei egyház tekintélyét fölibe helyezi a földi államnak. Még az erkölcsiség és a humanitás törvényei és követelményeire sem sokat hederit, ha azokkal saját érdekei jönnek összeütközésbe. Mindig saját isteni jogába és az egyház tekintélyébe vetett valódi- vagy álhittel igazolja magát, mely az ész, az állam és a világ minden törvényeinek felette áll.

Az ultramontán pártot egy hazátlan és családtalan emberekből álló szekta kormányozza, mely eszét, erejét, kizárólag a hierarchia uralmának szenteli. A *jezsuitarend* szervezete képezi a szilárd talajt, melyre az ultramontánok támaszkodnak. Mily állhatatos e rend alapelveiben, mily kiméretlen eszközeiben és merész céljaiban! Nem hagyja magát egy ország vagy egy nemzet korlátai közé szoríttatni. A jezsuitarend univerzális és minden országban s minden nemzetben megtalálja a maga hiveit és barátait. Még a mai államokban is sikerült alattomos cselszövényeivel s a vakbuzgó tömeg segélyével néhány politikai győzelmet vivnia ki. Egyszer titokban a „kegyes“ nők segélye mellett intéz támadást a gyöngé férfiak ellen, másszor nyíltan, a fölízgatott tömeg pártfogása alatt száll ki a sikra. Különösen az előkelő körökbe tolakszik be elsőszerepelttel rakja le fészket a nemesek kastélyai és a fejedelmek udvaraiban. A hatalomkezelők rejtett gyön-

géit és titkos bűneit saját hatalma megszilárdítására kizsákmányolja. Ügyesen fűzi össze a világi kiméle-
tet az egyházi szigorral. Fél század óta, különösen
az 1848-diki forradalom ellen kifejlett 1851-diki
reakció óta, a jezsuitarend Európa minden országában
nagy sikerrel haladt előre.³⁾ Ugy működik, mint egy
nagy, az egyes államterületeken kívül álló testület.
A harcot úgy folytatja, mint egy *univerzális párt*,
és bizonyos állami pártok ellentállását a *világhata-
lom* súlyával igyekszik megtörni.

Mik az ultramontánok győzelmeinek gyümölcsei,
előhaladásuk eredményei? A történeterre nézve nem
hagy fen kétséget. Mindenütt, a hol fölléptek, Fran-
ciaország és Olaszországban, Belgium és Svájcban,
Spanyolország és Ausztriában, az északnémet rajnai
tartományok és a délnémet Bajorországban, eredmé-
nyeik lényegileg ugyanazok. Ahol az ultramontaniz-
mus hatalommal bír, ott a nemzeti szellem elborul,
az általános népnevelés elé akadályok gördítettnek,
a magasabb osztályok nevelése a papok befolyása kö-
vetkeztében ferde irányban történik, minden közgaz-
dasági haladás megnehezítettetik, az ipari és technikai
üzletek tökélyesbitése lehetetlenné lesz, a családokba
békétlenség és bizalmatlanság furakozik, az embere-
ket egyszer a papi gög felfuvalkodottakká, majd az
aggály és gond levertékké teszi, a nép és az egye-
sek kebeléből az önérzet kivész, a szellemnek min-
den szabad irányzata elnyomatik, a tudományt az
egyház méltatlanul szolgálivá alacsonyítja, az állam

hatalmából kivetközttetve s a modern élet elfojtva leend. Az ultramontán pártnak minden győzelme az emberi kulturfelődés és polgárisodás leveretését jelenti. Csak a rendek és a zárdák gazdagodnak és a hierarchia lesz hatalmassá; a nép elszegényedik, elbutúl és az állam hanyatlik.

Németországra nézve annál veszélyesebb az ultramontanizmus, mennél inkább szüksége van a felekezeti békére, melyet csakis a vallásszabadság és az államéletnek az egyházi befolyástól való függetlenségében lelhet föl. Az ultramontanizmus szolgál legfőbb akadályul a német egységre és a német szellem szabad kifejlődhetésére nézve. A német nemzet a világtörténelem által arra volt és arra van hivatva, hogy a világot Róma abszolút uralma alól fölszabadítsa s hogy az egyesek és a nemzetek személyes szabadságának, mely Róma által előbb államilag, később egyháziilag elnyomatott, világosságot és levegőt szerezzen a kifejlődhetésre. Az ultramontán párt vak szenvedélylyel ellene működik a német nemzet emez életfeladatának. Az ultramontánok vétke, vétek azon nemes célok ellen, melyekre az emberiség törekszik.

Amíg az ultramontán párt az állami jogrendet nem sérti meg, addig az államhatalom büntetőleg nem léphet fel ellene. A modern állam a tévedésnek is szabadságot biztosít, és soha sem nyom el egyetlen vallási hitet sem, még ha azt esztelen babonának tartaná is. Az ultramontánoknak, mint ilyeneknek,

állami üldöztetése vagy száműzetése ellentétben állna tehát a modern állam humánus szellemével és jogi öntudatával, jóllehet öszhangzanék ez a római katolikus egyház azon mai nap is követett középkori rendszerével, melynek egyik főkövetelménye, hogy az eretnekek kiirtandók.

Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, mintha jogtalanság lenne az is, hogy a *jezsuitarend* kitiltatik és hogy a jezsuitáknak nem engedtetik meg nyilvános funkciók végzése az egyház és az iskolában; mert általánosan ismert dolog, hogy a jezsuitarend mint államellenes hatalom van organizálva és vakon engedelmeskedik — dacolva minden állami rendelet és minden polgári törvénnyel -- egy külföldi tekintély, a Rómában székelő főnök parancsainak. A jezsuitarend egy organizált összeesküvés a felekezettek közti béke és a világ szellemi fejlődése ellen. Általános veszélyességéről tanuskodnak a történelmi tapasztalatok. Midőn e rendet, káros működése miatt XIV. *Kelemen* pápa végre 1773-ban feloszlatta, még a katolikus Európa is úgy érezte magát, mintha lélegzetét nehezítő lidércnyomás alól szabadították volna föl. Midőn pedig VII. *Pius* pápa 1814-ben visszaállítá, csakhamar mindenütt, ahol fészket rakott, ugyanazon veszedelmes következményeket vonta maga után. Ennélfogva ép oly kevésbé kívánható a modern művelt államtól, hogy e nyílt ellenséget saját területén megtűrje, mint egy kultivált vidéktől, hogy a farkasokat ki ne irtsa. Az indivi-

duum természetesen szabad államban bántatlanul marad, legyen bár jezsuita érzelmű s vallja bár magát jezsuitának. De ha az állam e rend katonai-politikai szervezetét, székhelyeit, tanintézeteit, kollégiumait, iskoláit, konviktusait megtűri és missióját területére bocsájtja: akkor kigyót táplál saját kebelén s ez által veszélyezteti saját egészségét és jóllétét. Nagy Frigyes veszély nélkül nyújthatott menedéket a jezsuitarendnek, midőn az minden katolikus államból kiüzetett, pedig a jezsuiták ugyanekkor az orosz cár nagylelkűségét fekete hálátlansággal viszonzták. A mai német birodalom fejlődésére nézve azonban a jezsuitarendnek Poroszország katolikus tartományai-ban való elterjedése, a legnagyobb veszedelem; mert e rend a felekezeti viszályt szítja és a nemzeti közgondolkodás és közművelődésnek, amennyire befolyása terjed, szárnyát szegi. Európa békéje csak akkor lesz ismét biztosítva, ha egy második pápai feltüggesztési bulla a rendet örökre feloszlatja, vagy ha az államok közakarattal ismét elhatározzák, hogy az államellenes intézményt nem tűrik meg területükön.⁴⁾

Végre az ultramontánok, mint ilyenek, nem zárhatók ki elvileg az állami és községi nyilvános állomások és közhivatalokból. Egyrészt azért, mert a választásjog és hivatalképeség nem függ valamely világnézet vagy politikai pártiránytól. Másrészt pedig azért, mert az ultramontanizmusnak is megvan a maga viszonylagos jogosultsága, amennyiben oly

világnézlethez csatlakozik, amely a középkorban az uralkodó volt és még ma is világtörténelmi jelentőséggel bír, s amennyiben a vallástalanság és erkölcselenség ellen a modern népéletben a vallás-egyházi elveket hathatósan képviseli. De meg azért sem, mert az emberek nem igen szoktak következetesek lenni. Könnyen megeshetik ugyanis, hogy egy ultramontán, ki elvileg a modern állam lételetét megtámadja, magát a modern államot, mint közigazgatási hivatalnok, mint bíró vagy mint katonatiszt, hűséggel és odaadással szolgálja, s így hazájának hasznára van. A modern állam tehát megfosztaná önmagát ereje egy részétől, ha ez egyéneket a hivatalokból kirekesztené.

Mindenesetre azonban elővigyázattal kell élni, midőn a közhivatalokat ultramontán érzelmű személyekkel töltik be. A modern állam ebre bizza a háját, ha a politikai kormányzást ultramontánok kezébe adja. A középkorban, sőt még a 18-dik század első felében is, minden megfontolás nélkül és előszeretettel alkalmazták a bibornokokat, püspököket és apátokat államminisztereknek. E veszély, hogy az államhatalom a klérusra ruháztatott, az újabb kor szokása által szerencsésen meg lön szüntetve. De ami sokkal rosszabb és veszélyesebb a modern államra nézve, az még ma is gyakran történik: ultramontán világiak, más szóval a papság szellemi szolgálói emeltetnek állami hivatalokra. Az ebből folyó kár és veszély nagyobb; minthogy könnyebben elpalástolható s a

figyelmet könnyebben kikerülheti. A pap fölött, akiről tudja a világ, hogy az egyház szolgálatában áll, a féltékenység örködik, nehogy az államot egyházi irányban terelje; az ultramontán világi nem kevésbé függ a hierarchiától, de könnyebben kikerül minden gyanut arra nézve, mintha ő állami hatalmi állásával az egyház előnyére visszaélne.

Az ultramontán párt tehát természete és tendenciájánál fogva a modern állam szempontjából nem *kormányképes* párt. Inkább szükségszerűleg *ellenzéki álláspontra* van utalva.

Igen káros következményeket von maga után az, hogy ha az ultramontanizmus elleni harcban az államhatalom, elvi magatartásában féltékenységet és habozást tanusít. Az ultramontanizmus, eszméiben korlátolt s utjában rövidlátó, de bizik ügye nagysága és szentségében. Amint ennél fogva tapogatózást és ingadozást vesz észre az állam rendszabályaiban, azonnal azt következteti, hogy az államférfiak vagy rosz lelkiismeretűek, vagy gyöngék, és ez a következtetés fölbátorítja és fokozott tevékenységre serkenti.

Ezenkívül az ultramontánokat, kik az elmúlt idők gondolatkörében hátramaradtak, szoktatni kell a modern államhoz, mely előttük mint idegen valami, érthetlenné tünik fel. A nevelőnek (szoktatónak) azonban előbb tekintélyt kell szereznie az előtt, aki nevelését szükségli. Az ultramontánok semmikép sem akarják az államnak tekintélyét elismerni.

E tekintetben is középkori fogalmakkal bírnak; az államot csakis mint testi és földi birodalmat ismerik s ennél fogva kevesebbre becsülik az egyháznál, melyben az isten szellemi és örök birodalma képezi tiszteletük tárgyát. Ez okból felette és mindenekelőtt szükséges, hogy a modern államok *szigorú és szoros jogi fegyelmet* gyakoroljanak ellenük s vaszilárdsággal szerezzenek érvényt törvényes rendeleteiknek még akkor is, ha ezektől ama párt egyházi-vallásos előitéleteinél fogva netalán idegenkednék is. Tulfelől szükséges, hogy az ultramontánok a *politikai szellem fensége, bölcsesége és teremtő erejének* is visszautasíthatlanul tudatára jussanak, hogy így ismerni tanulják az állam férfias szellemének felsőbbségét az egyház nőies szelleme fölött s hogy az állam tekintélye világosabb színben tűnjék fel előttük, mint akkor, amidőn még az állam érzékeit homályszülte tévedések boríták. Minthogy az ultramontán párt az újabb kor művelődési és állami fejleményeitől hátra maradt, az állam nevelése által kell nála kipótolni azt, amit az egyház nevelése elmulasztott.

A vallás és az emberek vallási törvényei a forrás, melyből az ultramontanizmus saját jogosultságát és hatalmát származtatja. Ezért ellenei közül többen azt a nézetet vallják, hogy végkép csak akkor fog legyőzteni, ha előbb a vallásnak az emberi kedélyre gyakorolt hatalma meg lesz törve. A radikális nézet, — amely minden vallást mint esztelen-

séget kinevet s amely a keresztyénséget, mint babonát ki akarja irtani, — az újabb időben több hivatott és csatakéz védőre talált. Még inkább el van terjedve az a vélemény, hogy az ultramontanizmus a katholicizmussal összeforrt s hogy a katolikus tanok és tekintélyek elpusztulnának, ha az ultramontanizmus végkép kiirtatnék.

E fölfogásban veszedelmes tévedés rejlik. Ha a harcot a vallási érzelmekkel visszaélő és azokat félrevezető ultramontanizmus helyett, maga a vallás ellen indítanak meg: ez az emberiség lelkiismeretét fellázítaná és mint az embereknek istenhez való legszentebb viszonya elleni támadás visszaveretné az. Az ultramontanizmust akkor sokan még ellenségei közül is gyámolítanak. Tényleg mindazok mellette fognának, akik a vallást megbecsülhetlen drága kincs gyanánt tisztelik.

De még ha a' harcban a vallás megkiméltetnék is, és ha az ultramontán párt helyett, mely elvégre a katolikus egyházban csak egy szélső irányzatot jelent, az egész katolikus egyház létele fenyegettetnék: akkor is a küzdelem az ultramontanizmus állását inkább erősbitené, mint gyöngitené s annak inkább mulékony győzelmét, mint állandó leveretését eredményezné. A jelenleg ugyan a jezsuitikohierarchikus párt által megfélemlített és elnyomott, de azért mégis szabadabb, nemzeties és humánus gondolkozású katolikus klérus, akkor, akarata ellen is, az ellenséges táborba tereltetnék; a becsü-

letérzés, az öröklött szokásokhoz való ragaszkodás, az ifjuságtól fogva meggyökerezett és beoltott előítéletek, tiltakozás és ellentállásra serkentenék még a világiakat is. Az ultramontanizmus ereje megtízszereződne, ha sikerülne a nemzet előtt magát, mint a katolikus vallás és egyház védelmezőjét feltüntetni, ha képes lenne elhíttetni a világgal, hogy az egyház fenállása az ő győzelmétől és elpusztulása az ő levertetésétől függ.

A vallás szükségérzete az emberek szívében elpusztíthatatlanul él és a katolikus egyház még sokáig világhatalom marad, mely sok millió emberre, alacsony és magas ranguakra egyaránt, tekintélyes befolyást gyakorol. Ennélfogva a politikai pártoknak az ultramontanizmus ellen folytatott harcukban a legnagyobb vigyázattal kell kerülniök még látszatát is, mintha a vallást bántani és a katholicizmust megsemmisíteni akarnák akkor, amikor amannak ferdeségei és ennek tévedései ellen sikra szállanak.

A vallás érdekei az ultramontanizmus érdekeitől mindenkor megkülönböztethetők, és amazok igen könnyen megvédhetők, míg ezek megtámadtatnak. De nem mindenkor lehet a küzdelem alatt, a katolikus egyházat és az ultramontán pártot elválasztani egymástól; nem lehet ez akkor, ha a katolikus egyház törvényes képviselői, maga a pápa és a püspökök, azonosítják magukat az ultramontán párttal. S ez történik jelenleg az egész küzdtéren. A tizennyolcadik század második felében Francia-, Németország,

sőt némileg még Olaszországban is, a püspökök a katolikus egyház szabadabb irányának élére álltak.⁵⁾ Mai nap csaknem az egész magas papság a jezsuitiko-reakcionárius irány mellett buzgólkodik. Maga IX. Pius pápa is, ki uralkodása első éveiben még Itáliának az idegen uralom alóli nemzeti függetlenítése és a politikai reformok barátjának mutatta magát, később egészen behálózottatott a jezsuitapárt által és a reakció utjára tereltetett.⁶⁾ 1864. dec. 8-iki *Encyklikája* s az ezt követett u. n. *Syllabus Errorum*, nyílt hadüzenet az egész modern szellemi kultúra, a modern állam alapelvei és a népek minden szabadelvű törekvései ellen. E két okmánydarabban az ultramontánok követelései és nézetei legnagyobbbrészt hivatalos megerősítést nyertek s ez autorizáció által egyszersmind pártbuzgalmuk is jóváhagyatott. A szentszék világosan kimondta, hogy ő a modern polgárosodás, a haladás és a szabadelvűséggel kibékíthetlen ellentétben áll. (Error 80.)

Hogy e pápai rendszer ma már mily kevésbé érvényesíthető, kitűnik abból, hogy egyetlen egy kormány sem vetette alá magát a pápa igényei és követelményeinek; hogy még a katolikus kormányok is, mint Franciaország, Olaszország és Belgium kormányai, a pápai tételek alkalmazhatóságát és azok követelményei teljesítését megtagadták, sőt voltak kormányok, mint pl. az osztrák, amelyek kinyilatkoztatták, hogy ama tételek a fenálló jogrend megváltoztatására semmi befolyással nincsenek s így az államra nézve

kötelező erővel nem bírnak. Mindamellett nagyon megfontolásra méltó körülmény az, hogy egyetlen államkormány sem kísérté meg a pápa támadását, a modern állam- és jogalkat alapelvei, a szabad tudomány és személyes lelkiismereti szabadság szempontjából ép oly nyilvánosan és elvszerűleg visszautasítani, mint amily nyilvánosan és elvszerűleg maga a támadás történt; egy sem kísérté meg *a pápa tévedéseit* nyíltan tévedéseknek deklarálni. 7)

Az államok eme lanyha magatartásából, főleg a katolikus népek, nem a klerikális tekintély kicsinylését, még kevésbé az agg pápa iránti kiméletet, hanem az elvi világküzdelem hordereje fölötti tájékozatlanságot és gyöngeséget következtették. A tartózkodó rendreutasítás tehát, melyet az államok az ultramontán párt ellenében alkalmaztak legkevésbé sem ijeszté azt meg, sőt ellenkezőleg annál kihívóbban, fesztelenebbül és szenvedélyesebben folytatta és fokozta támadásait. A római kuria ezalatt előkészületeket tön, hogy a pápa magatartása és elhatározása egy nagy, u. n. *egyetemes egyházzsinat* által jóváhagyassék és megszilárdittassék.

Ha e zsinat az előkészületek szerint létrejön, és ha a bámuló világ a pápát és a püspököket, mint a római katolikus egyház legfőbb egyetemes organumait, ismét, miként a középkorban, összegyűlni látja: akkor a modern, akár katolikus, akár vegyes vallású államoknak a komoly alternatíva közt kell választaniok: vagy alávetik magukat lelki dolgokban a szel-

lemi hierarchia tekintélyének, amint ez a középkorban történt; vagy az ujkor előhaladt szellemének megfelelőleg, a pápa csalatkozhatlanságát és a zsinatot mint babonát elvileg visszautasítják, és a papságot kényszerítik, hogy kötelességszerűleg vesse alá magát az államtörvényeknek. ⁸⁾

Minden jel oda mutat, hogy a modern polgárisodás, a szellemi szabadság és a modern állam még egyszer kénytelen lesz egy nagy, remélhetőleg utolsó világharcba bocsájtkozni az ultramontán párt és a katolikus hierarchiával. Valódi és állandó béke addig nem lehetséges, míg az egyház megújított követelményeit a világi hatalom végleg meg nem törí, míg az egyház az állam fenségét és szabadságát a jogalkat és a népélet körében legalább tényleg el nem ismeri, míg a tudománynak az ő vezetése alóli függetlenségét tiszteletben tartani meg nem tanulja és az individuumok személyes lelkiismereti- és vallási szabadságát meg nem szünik elvileg tagadni és sérteni, míg a papság az általános jogegyenlőséghez nem alkalmazza magát és le nem mond azon pöffeszkedő követelményéről, mely szerint őt a világiak felett kiváltságos állás illeti. Sok idő eltelik azonban addig, míg a katolikus egyház az elmondottakat belátja, s a valódi hatalom kényszerítő rendszabályai előtt is csak ellentállás és tiltakozás mellett fog meghajolni. A legközelebbi jövőben tehát béke nem igen remélhető, hanem legfőlebb váltakozás a nyílt gyűlölet és az időnkénti fegyverszünet között. Mennél

jezuitisztikusabban neveltetik jelenleg a klérus ifjabb sarjadéka, annál valószínűbb, hogy még egy ideiglenes *modus vivendi* sem biztosít viszonylagos fegyverszünetet, hanem a folytonos civódás állandó szabályá fog válni.

Ha a modern állam a maga részéről még oly készen mutatkoznék is az *egyháznak*, vallási viszonyai tekintetében *teljes szabadságot* biztosítani, még akkor sem eszközölhetne békét, mert az egyház, az ultramontán tan szerint, szabadsága alatt *mások feletti megkötő uralmát* érti, és az állam ép ez uralomba soha sem egyezhet belé. Az egyház akkor, szabadsága nevében, követelné mindannak elnyomását, amit ő tévtannak nevez, az eretnekség kiirtását, hitelveinek föltétlen elismerését, az államtörvényeknek, — melyek az ő fenhéjazásának szárnyát szegik, — érvénytelenségét, a püspököknek az alsóbb papság felett és a római kuriának a püspökök és bibornokok felett legszélesebb körü fegyelmi hatalmát, a népiszolák vezetését stb., szóval mind olyan dolgokat, amelyeket az állam meg nem engedhet, miután kötelességében áll mindenkinek szabadságát védelmezni. Az állam által az egyháznak nyújtott szabadság lényegileg *ugyanaz*, amely minden személynek biztosítva van, és ennélfogva ezen szabadságot is *korlátok közé szorítja az általános szabadság*. Az egyház azonban *kiváltságos szabadságra* tart igényt, mely a másokét elnyomja.

Az egyház és az államnak *egymástól való elvá-*

lasztása sem megy oly könnyen a mi öreg Európánkban, mint az amerikai új világban; mert mindenütt, a család, a testületek, községek és az egész közéletben az állami és az egyházi intézmények rég időktől összeforrvá és egymásba vannak bonyolódva, s úgy a szokások, mint gyakran az érdekek is az elválasztás elé jelentékeny nehézségeket gördítenek. Az állami és az egyházi ügyeknek egymástól való *elvszerű szétválasztása* pedig a kor követelménye s *alapja és célja szerint megfelel az élesebb ellentétnek*, mely a modern és a középkori jogalkat minden intézményei közt általában fenforog. Tömerdek sok apróbb civódásnak fogjuk végét vetni az által, ha elkülönítjük és elhatároljuk a területet, melyen az egyház szabad önelhatározása és saját módja szerint él, nem akadályozva, sőt inkább védve a saját területén szintén szabadsággal élő állam részéről. E modern követelménynek felel meg ama jelszó: „*Szabad egyház szabad államban.*“⁹⁾ Az ultramontán párt azonban e szétválasztás ellen is berzenkedik, és IX. Pius az egyháznak „az államtól való elkülönítését“ az általa megátkozott tévedések közé sorolta. (55. tétel.) Az ultramontánok elvét helyesebben fejezi ki a következő formula: „*Szabadság nélküli állam, szabad egyházban.*“

De végre is az államjogi hatalom és a vallás-erkölcsi tekintély ugyanegy területen több tárgyban érintkezik. Miután pedig egy és ugyanazon dolgot a két hatalom különböző szempontból fog fel és ítél meg, könnyen ellenmondásba jön egymással, és a le-

hető összeütközés nem szűnik meg az által, hogy mindenik a maga szabadságára hivatkozik. Az egyes ember aztán zavarba jöhet, hogy a két tekintély közül melyiket kövesse; mert mindkettőnek, ha egymástól ellenkező irányzatot követnek, kedvére tenni lehetetlen. Ez az oka, hogy az állam és az egyház közti folytonos civakodás, mindkettőre nézve káros és veszedelmes; mert a civakodás az egyének és a családok kebelében a vallási és politikai élet összhangját megszünteti, és a nemzetek feje és szive közt válszfatat von és tart fenn.

Ez elkerülhetlen harcban kell, hogy az állam annak tudatával birjon, miszerint az ő feladata nem csupán saját érdekei megőrzésében áll, hanem egyzersmind abban is, hogy a vallási és az erkölcsi javakat, melyeknek természetes képviselője az egyház, védelmezze és fentartsa; továbbá tudnia kell az államnak, hogy egy hatalmas ellenséggel van dolga, aki az államhatalom minden gyöngeségét és minden szenvedélyes tulkapását alattomos óvatosság és sikerdus erélylyel saját javára kizsákmányolja. Ha az állam a férfit, akkor az egyház a nőt jelképezi nagyban, s a világtörténelemben úgy, mint a családi életben a nő könnyei gyakran legyőzték a férfi erejét. Hiába, a katolikus egyház igen előkelő urnő, aki igaz ugyan, hogy ma már kereszteshadat nem indíthat, mint a középkorban, de a hatalmas állam törzskarára gyakorolt csöndes befolyása által magában az államban nyugtalanságot és zavart még ma is

képes előidézni. A pápa átkaitól, a kuria interdiktumaitól korunkban már senki sem fél, de az udvarok ellen szőtt titkos cselszövények, és a műveletlen néposztályok fölbojtása, az államra nézve még mindig komoly veszélyvel jár.

Az utolsó két évtized küzdelmeiben, az állam nagyon ritkán egyesíté a szükséges elővigyázatot, a nélkülözhetlen erélyvel, és ennél fogva szilárd állásból kiveretett s több ütközetben vereséget szenvedett. Az öröklött védszereket többször nagylelkűleg kibocsájtá kezei közül. Így pl. az 1848-diki európai forradalom idejében az egyházi rendeletek irányában gyakorolt placetumról lemondott a nélkül, hogy megkísértette volna egyszersmind az egyházi tekintély visszaélésének korlátot szabni (*recursus ob abusum*). A praeventiv eszközökről lemondott s a repressziv eszközöket szintén elhanyagolá. A római egyháznak teljes önállóságot s egy csomó új jogot biztosított s az nem jutott eszébe, hogy az egyház a maga részéről az állam jogait nem fogja elismerni s a számára biztosított eszközöket az általános szabadság elnyomására fordítandja. A konkordátum megkötése által, Ausztria 1854-diki példáján indulva, számos állam teljesen megfeledezett saját méltóságáról, az egyház előtt mélyen megalázta magát és együgyűleg meg hagyta kezeit kötözni. A kormányok egyszer nagyon is elbizták magukat az állami hatalomban s ezért gondatlanul és pazarul jártak el; máskor meg a tulságos aggodalom miatt, a nélkül hogy szükség

lett volna rá, helytelen rendszabályokhoz nyultak. Ha egykor a jövő történésze megírja ezen az állam és az egyház közt folyt harcot, az állam hadviselésében is igen sok hibát és gyöngeséget kell jeleznie.

Egyet nem szabad az államnak, akár békében, akár háboruban van az egyházzal, soha szem elől tévesztenie. Soha sem szabad és lehet az egyház parancsai ellenében *souverainitásáról*, vagyis teljes politikai *függetlenségéről*, és a köz- és *magánjog* tekintetében az egyház feletti *uralmáról* lemondani. Az *állam az egyedüli legfőbb jogtekintély*. Egyedül ez bír valódi törvényhozó-, teljes kormányzati hatalommal, és elvitázhatlan törvényszolgáltatási joggal. A jog, minden kényszereszközével együtt, természeténél fogva az államra tartozik. Csakis az állam bír *joghatalommal* az egyének teste és élete, polgári szabadsága és vagyona felett. Az egyház ellenben természeténél fogva és vallás-erkölcsi feladataihoz képest csak szellemi és erkölcsi ható-eszközökkel bír, de külső kényszert nem gyakorolhat. Amennyiben mégis az egyházat az *önkormányzat* megilleti, és amennyiben külső fegyelmi hatalmat kénytelen gyakorolni, ezt csakis az *államtörvényeken* belül és az *állam engedélye és ellenőrzése mellett* teheti. Természetesen az ultramontán párt és a hierarchia ezen alapelveket is megtámadta, de nem valami nyílt bátorsággal, minthogy saját törvényeik és hagyományaik is megtiltják az egyháznak a közvetlen kényszer alkalmazását s e célra már a középkorban az

államsegély vétetett igénybe. Az ellenkező alapelveket a hierarchia és az ultramontánok csak azzal képesek védeni, hogy az egyházi kardot fölibe helyezik a világinak s az állam kényszerítő jogi hatalmát az ő uralkodási vágyuk szolgájává alacsonyítják. Ez oly világnézet, melyet a középkor tudatlan uralkodóival és népeivel még valahogy csak el lehetett hitetni, de a mai kor előtt merőben tévesnek és tarthatlannak tünik az föl.

Az ultramontán párttal és az annak szellemében vezetett egyházzal folytatott küzdelemre nézve felette nagy befolyással van a *katholikus világiak* állása és magatartása. Amíg az állam háborút folytat az egyház ellen, vagy a protestantizmus a katolicizmus ellen, addig az ultramontanizmus megmarad azon előnyében, hogy a nemzet legnagyobb része által a katolikus vallás képviselőjének tekintetik. Csakis akkor, ha magában a népességben nyer kifejezést az ultramontanizmus elleni gyűlölet, csakis akkor fog eloszlani ama látszat, mindenki belátván, hogy az ultramontán párt nem egyéb, mint egy szélső párt a katolikus egyházban.

Valóban szomorú, hogy a katolikus papok e párt uralmának, habár káros voltáról talán meg is vannak győződve, évek óta nem mernek ellenszegülni. A vakbuzgó és nagyravágyó káplánok, — akik a püspöki új szemináriumokban neveltettek, — az előbbi nemzedék liberális érzelmű iskoláiban növekedett régi papoknak életét nagyon elkeserítették és

legnagyobb részöket megfélemlíték. A püspöki ordi-
náriátusok csaknem mindenütt behozták a fenyítő el-
járást, s azon lelkészeket, akik a vakbuzgó utasitá-
sokat föltétlenül nem követik, önkényüleg, heteken
át fogva tartják a javító-házakban — és ezt az egy-
ház fenyítő hatalma nevében cselekszik. A humánus
és a jezuítisztikus irányzat közti ellentét azonban a
katholikus papság kebelében is észlelhető, sőt a ma-
gas egyházi méltóságoknál sincs az teljesen kiirtva.
Magok *Antonelli* és *Merode* bibornokok egyház-
politikai nézetei közt is lényeges különbség forog
fen, s még nagyobb a különbség a *nismes-i* püspök
és a *párisi* érsek, vagy *Ketteler* mainzi püspök és
Haneberg müncheni apát, vagy *Moufang* és *Döl-
linger* theologusok irányzatai között. Ugy látszik,
hogy a jezsuita uralom tulfeszített nyomása magát
a katolikus papságot is határozott ellenállásra
kényszeríti s alighanem egy újabb explóziót idéz elő.
Mindamellet a katolikus klérus kebelében az ab-
szolutisztiko-reakcionárius irány még eddig oly
határozott tulsúlyban van, hogy annak legyőzése
nem a papságtól, hanem inkább a világi elemektől
remélhető.

Egyike a legritkább jelenségeknek, hogy a *ka-
tholikus világiak* eltűrik, miszerint a papok mint
kiskorúakkal bánnak velök s hogy alávetik magukat,
legalább formailag, az egyházi rendeleteknek, melyek
hozatala és alkalmazásában nekik semmi szavuk
nincsen. Ép azon néposztályok, amelyek méltatlan-

nak és megtűrhetlennek tartják, hogy az állam az ő képviselőik közreműködése nélkül törvényt alkosson; amelyek az állami jogszolgáltatásban, esküdtjeik és bíráik által cselekvő részt vesznek; amelyek az államhivatalok összes politikai és közgazdasági intézkedéseit szabályszerű ellenőrzés által korlátozzák; amelyek a szabad községi alkotmányra nagy súlyt fektetnek és polgármestereiket és községi előljárókat magok választják: ép ezek a néposztályok vetik alá magukat a pápa, a zsinatok, a püspökök és káptalanok korlátlan tekintélyének, és nem merik követelni, hogy az egyházi alkotmány és törvények megalkotásában és az egyházi fenytő hatalom gyakorlásában ők is részt vehessenek, még kevésbé, hogy az egyházhivatalok működését ellenőrizhessék. Sőt még azt is eltűrik, hogy a lelkész, a régi egyházjog ellenére, az ő beleszólásuk nélkül, felsőbb helyről rendeltetik a községekbe, és megelégedni látszanak azzal, ha a helyi egyházi- és alapítványi vagyon kezelése tekintetében némi kis befolyást nyerhetnek.

A világiak eme alárendelt helyzete a római katolikus egyház kebelében, érthetővé teszi ugyan, de korántsem igazolja a papság deszpotikus uralmát. A klérusnak a világiak feletti tekintélye csak addig lesz abszolút tekintély, és a lehetőség e tekintélynek zsarnoksággá fejlődésére nézve csak addig állhat fen, míg a világiak vak, szolgálai alázattal meghunyászkodnak; és azonnal mérsékelni fogja magát a klérus, mihelyt a laikusok bátorságot vesznek ma-

guknak, természetes emberi és krisztusi jogaikra hivatkozni és ellentétbe helyezni a mai műveltség igényeit az egyházkormány hagyományos szokásaival. Ha a katolikus világiak az egyházban, ugy szintén az államban is mint gondolkozási- és cselekvő-képességgel bíró szabadok lépnek föl, akkor nem bánhatnak velök többé ugy, mint gyermekekkel vagy alattvalókkal. A katolikus laikusok, ha egyébként az államban akár a liberális, akár a konzervatív irányzathoz csatlakoznak, kénytelenek lesznek a pápaság abszolutizmusával és a római kuriával szakítani és az egyházalkotmány *nemzeties átalakítását* követelni és keresztülvinni, mert csakis így védhetik meg polgári becsületöket és szabadságukat az ultramontán fenhéjázás ellenében. ¹⁰⁾

Az egyes katolikusoknak nem lesz valami nehéz, a köz- és a világi jog ótalma alatt, legalább a városokban, az egyházi zsarnokságot visszaautasítani. Az egyház már rég idő óta nem meri az engedelmességre vonatkozó igényeit művelt városokkal szemben érvényesíteni. Midőn kivételesen, Badenben a restaurált kiközösítést alkalmazni megkíséرتette, az általános tiltakozás által szándéka kivitelében megakadályoztatott. ¹⁾ Csakis a paraszt községekben járhat el nagyobb szigorral és mégis kényelemmel. Addig azonban, míg a szolgaság alól csak egyesek szabadítják föl magukat, addig a nemzet nem lesz szabad. Még ma szabadabb emberek családjaiban is a nők és a gyermekekre a régi uralom meg nem in-

gatott tekintélyével továbbra is befolyást gyakorol. Hát még a nagy tömeg hogy tudna ellentállani a papi tekintély nyomásának és a szokás hatalmának? Itt egész községek és egész országok működése használ csupán. A nádszálat könnyen eltörhetjük, de a nádkévé tétlen nem lehet eltörni.

Mindezen küzdelmek végkimenetele felől kétség nem foroghat fön. Minthogy az ultramontanizmus, lényegénél fogva, a mult idők keretébe való, ennél fogva rothadásba fog menni; minthogy az ujkor vivmányait nem képes megérteni, nem is lesz képes azokat legyőzni; s minthogy az idő fejleményeinek utjában áll, a világtörténelem kereke porrá zuzva fog rajta végig gördülni. Ezen eredmények bizonyos időre mesterséges eszközök és hatalom által elhalszthatók, de állandóan meg nem akadályozhatók.

¹⁾ E ponton sarkallik azon világtörténelmi kérdés, milyen jövendőnek nézhetnek elébe a mai államkulturában a román népek. Amit Bluntschli itt a maga germán álláspontjáról, mint kétségkívüli tényt állit fel, az a román népeknél a döntő létkérdés. És ha például tapasztaljuk, hogy Párisban ugyanakkor, midőn szabad köztársasági társadalomról álmodoznak, Jules Simon szabadelvű népiskolai törvényét Dupanloup és társainak körülbelöl sikerülni fog megbuktatniok: akkor aggódva néz az emberbarát a jövendő felé, valyon a francia nemzet nem siet-e olyan sorsnak elibe, mint a minőben Spanyolország és Mexikó majdnem század óta vonaglanak.

Fordító.

²⁾ A magyarországi katolikus klérus is ellenszegült e korban a római befolyásnak, s hogy csak egy példát említ-

sünk, maga *Pázmány Péter*, — aki pedig különben a pápával mindég jó viszonyban volt, — midőn a római kuria II. Ferdinánd királykinovezési jogát megtámadta, hazai álláspontot foglalt el s a legerélyesebben visszautasítá a jogtalan támadást. Hogy a klérus eme magatartásának indoka mi volt, azt *Ballagi Mór* következőleg fejt meg. „Mig a klérus — úgy mond — korlátlan ur volt a hazában, nem akarta uralmát a hazán kívül székelő hatalom által megköttetni és azért nem volt hajlandó a pápának a hazai ügyekre befolyást engedni; ellenben mióta az emberiebb szellem a rendi kiváltságok megdöntését vevén munkába, a papi hierarchia is kiváltságos befolyását a hazai ügyek vezetésére fenyegetve lenni tapasztalja, megingatott állását az által akarja erősíteni, hogy az egész hierarchiai instituciót minden feudális fityélékeivel úgy kívánja tekinteni, mint amely valami természetfeletti üdvrendhez való tartozásánál fogva egyedül a pápától függ és ennél fogva ahoz, azaz annak kiváltságaihoz, a hazai törvényhozásnak semmi köze.“

Fordító.

3) A jezsuitarend talán sehol sem érezte magát olyan jól, mint Ausztriában, ahol 1855-ben, tehát a provizorium alatt kötött konkordátum XXVIII. cikke szerint „az érsekék és püspököknek szabadságukban állt, egyházmegyéjökben mindkét nemű szerzeteket és kongregációkat behozni.“ A felsőbb klérus élt is e jogával s midőn 1848 után az olasz jezsuiták tömegesen az osztrák területre menekültek, itt tárt karokkal fogadták őket, s még Magyarországon is — a régi hazai törvények ellenére — úgy Pozsonyban, mint Kalocsán befészkeltek magukat.

Fordító.

4) Az államok mai nap már belátták, hogy egy második pápai felfüggesztési bullára hiába várnak s ennél fogva maguk segítenek magukon. „Svájcban pl. az ujonnan revideált alkotmány 64. cikke a rendet az országból kiutasítja s tagjainak az egyház vagy iskolában bárminemű funkciót

megtilt. Ujabbán pedig még Rómában is tettek a rend kitiltására vonatkozólag lépéseket. Egyike a legszabadelvűbb római politikai egyleteknek ugyanis, a „Circolo Cavour“, törvényjavaslatot terjesztett 1871. febr. 14-kén a képviselőház elé, mely szerint a jezsuiták Olaszország területéről kizáratnának és minden házuk s egyetemük feloszlattatnék. De a magyar-osztrák birodalomban e rend még ma sem veszttette el befolyását s nálunk és a Lajthán túl 17 zárdája és számos tanintézete van. Hiszszük azonban, hogy a mi monarchiánk sem fog hátramaradni Európa többi államaitól s megteszi a szükséges lépéseket azon rend ellen, mely ha — mint Bluntschli mondja — a tulnyomólag protestáns Poroszországra nézve veszélyes, ugy hazánkban, hol a lakosság nagy többsége katolikus, természetesen még több módja van annak a békés fejlődést megakasztani és a társadalom legbecsesebb vívmányait veszélyeztetni.

Fordító.

⁵⁾ A tizennyolcadik század vége felé a tizenhetedik századi gallikánizmus tanai (a királyi placetum elmélete, az u. n. „apellatio tamquam ab abusu“ vagyis az egyházhatóságoktól a világi hatósághoz való föllebbezés stb.) csaknem egész Európában, de különösen Németországban mind általánosb elterjedést nyertek s a trieri püspök *Hontheim Miklós* 1763-ban *Febronius* álnév alatt megjelent „De statu ecclesiae et legit. potestate Rom. Pontificis ad reuniendos dissidentes in rel. christ. composuit“ című munkájában ama tanokat tovább fejleszté, amennyiben az egyetemes zsinatok általános tekintélye s a pápa hatósági főnöksége ellenében az államhatalom tekintélye és a püspököknek a papától való függetlensége mellett a legorélyesebben sikra szállt. A Hontheim által ilyeténkép megindított mozgalom hatalmas támogatókra talált a német püspökök közt, akik 1786-ban Emsben kongresszust tartottak s itt az u. n. „emsi

punktációk“-ban elhatározták *egy Rómától független német katolikus nemzeti egyház szervezését*. A németek példáját aztán számos európai állam követte. Hazánkban a febroniánizmusnak II. József hatalmas pártfogója volt s — mint Konek írja — e szabadelvű uralkodó kormányzása óta „Magyarországban is egész a legutolsó időkig a febroniánizmus mint a történelmi alapokon fejlődött magyar egyház nemzeti intézményeivel rokonabb tanirány, úgy a tanodában mint az életben általán terjedt volt, legjelesebb és buzgó katolikus érzelmű egyházjog-íróink Febroniánus szellemében tanítván és annak ősi alkotmányunkkal rokon természetű tanelveinek általán hódolván.“ (Konek, Egyházjogtan. 129. l.) *Fordító.*

6) Pius eleintén mint az olasz nemzeti mozgalom s a politikai reformok barátja, a sajtót szabadnak nyilatkoztatta ki, az egyházi államban létező zárdák megadóztatását elrendelte, Rómának szabadelvű községi szervezetet adott stb. stb. 1848-ban azonban, midőn Lombárdia Ausztria ellen föllázadt s midőn a jezsuitarendet az olasz tartományokból kiűzték, Pius megijedve az ultra-liberális mozgalom következményeitől, lassanként a reakcióhoz csatlakozott s meghazudtolta a jeles olasz bölcész és államférfi *Gioberti Abbasnak* „Il primato civile e morale degl' Italiani“ című munkájában, 1843-ban kifejezett s akkor még teljesen jogosult reményét, mely szerint az olasz egység, az olasz nemzeti önállóság kivívásában a pápa viendi a vezérszerepet. *Fordító.*

7) Ausztria a pápai tételeket romba döntötte ugyan, de igazá van Bluntschlinak, hogy valamint a többi európai államok, úgy Ausztria sem mert vagy nem akart nyílt sisakkal lépni ki a küzdőterre. Az állampolgárok általános jogaira vonatkozó 1867. dec. 21-ki osztrák állam-alaptörvény ugyanis az Encyklika és a Syllabus tételeit *egyenest* nem támadja meg, hanem *indirekte* teszi azokat illuzóriusakká, a mennyiben teljes hit-, lelkiismereti- és tanszabadságot biztosít mindenki

számára, a polgári- és politikai jogok élvezetét függetlennek nyilatkoztatja a hitvallástól, minden törvényesen bevett vallásfelekezettel önkormányzati joggal és teljes szabadsággal ruház föl stb. (14—17. cikkek.) Hogy az osztrák alaptörvény idézett része Róma ellen volt irányozva s hogy azt Róma természetesen magára is vette, erre nézve IX. Pius 1868. jun. 22-diki allokuciójára kell hivatkoznunk, melyben a legelősebben kikel ama „iszonyu“ (abominabilis) törvény ellen és miután „semmisnek és érvénytelennek“ (nulliusque roboris fuisse ac fore) nyilvánítja azt, létrehozóit, javaslóit és jóváhagyóit cenzurával s más egyházi büntetésekkel fenyegeti.

Fordító.

8) Bluntschli 1869-ben, midőn e munkája napvilágra jött, csak a zsinati előkészületekről szólhatott. Azonban egy évre rá, tudvalevőleg, a zsinat csakugyan összeült s jelenleg már valósággal fenforog a 69-ben föltételeesen felállított alternativa, a mely közül hogy a világ melyiket választja, azt eddigi magatartása után ép oly kevésbé lehet ma megmondani, mint amily kevésbé lehetett ezelőtt négy évvel Bluntschlinak. Ugy látszik, hogy az államok abból az uralkodó hamis nézetből indulnak ki, miszerint mai nap a vallás az államéletre nézve nem képez többé oly tényezőt, melylyel a politikának számolnia kellene s ezért az egyházat is ignorálhatni hiszik. Ez az oka, szerintem, az államok ingadozó és határozatlan magatartásának.

Fordító.

9) Ez az elv századok óta foglalkoztatja Európát, de fáradozásait eddigelé épen semmi, vagy nagyon csekély siker koronázta, s ez igen természetes. Az európai társadalomban, a melyben az állami intézmények mindenütt a középkori egyház befolyása alatt keletkeztek, az egyház oly szorosan összeforrt a polgári étellel, hogy azoknak gyökeres elkülönítése csak ott sikerülhetett volna, ahol az államforradalom teljes tabula razát csinált. Így Franciaországban a nagy

forradalom ez elvet legkönnyebben vihette volna keresztül, hahogy, amint *Quinet Edgar* „La révolution“ című munkájában oly szépen kifejtette, a Rousseau-féle hamis vallási elmélet a forradalom vezérférfiaint félre nem vezeti. Most már késő, és Franciaország aligha nem e botlásnak lőn most is áldozatává. Amerikában azonban könnyű volt függetleníteni az egyházat az államtól s az államot az egyháztól; mert itt egészen új államok keletkezvén, maguktól ez új államoktól függött, hogy az egyházi és a polgári élet közt válaszfalat állítsanak-e föl vagy sem. Nem lesz talán fölösleges, ha a nagy francia író *Laboulaye Eduárdnak* az amerikaiak eme vivmányára s általában a „szabad egyház szabad államban“-féle tanra vonatkozó észrevételeit közlöm, annyival is inkább, mert ez észrevételek hathatósan támogatják úgy *Bluntschli*, mint általában minden szabad gondolkozó nézetét, mely szerint az állam és az egyház területe közt a modern követelményeknek megfelelőleg s a világrend érdekében határvonalat kell húzni. „*Szabad egyház, szabad államban*, — írja *Laboulaye* Európában új elv; de az Egyesült Államokban hetvenöt év óta tényleg életbe van léptetve, s élvezik e megbecsülhetetlen szabadságot. Vannak, akik egész mulatságot csináltak abból, hogy elősorolják az amerikai felekezetek határozatlan számát; holott tulajdonképp alig négy-öt protestáns szekta bírja az egész országot. Céljuk tehát az amerikaiaknak nem volt egyéb, mint az, hogy a vallás ne vegyülhessen a politikába, mert mindenütt hol az ellenkező történik, a zavar kikerülhetlen. Idegen érdek vegyül a dologba, s zavarja a dolgok szabad fejlődését. Többé nem a politika, hanem a pártérdek játssza a főszerepet. Az angol parlamentben, például, az ir követek katolikusok. Ezek a kormány mellett vagy ellen szavaznak, a szerint a miut a katolikus vallás érdekében vagy az ellen akar valamit. Ezt nevezem én idegen vagyis pártérdeknek; nem elégszenek meg azzal, hogy a kormánynak

igaza van, hanem azt kívánják tőle, hogy mellékes érdekeknek kedvessen, s rendelje magát alá a kisebbségnek. A vizsgóság ez elemét az amerikaiak ki akarták kerülni. *Amerika megoldá e föladatot az által, hogy a szabad államban szabaddá tette az egyházat.* Egyike ez a legbecsesebb vivmányoknak, melyet egy nép alkotmánya által nyerhet s hozzá teszem, hogy minden reformok közt a legszükségesebb, mert *minden szabadság a vallásszabadságtól függ.* A katolikus országokban az egyház és állam közt még ma is oly viszony van, mely folyton zavarja a dolgok rendes folyamát. Az egyház visszaemlékezve régi souverain hatalmára, szeretné politikai befolyását visszaszerezni; az állam viszont az egyházat pusztá eszköznek akarná tekinteni, s ebből aztán oly surlódások fejlődnek ki, melyek a vallást és a szabadságot egyiránt kompromittálják. De amely pillanatban az egyház szabaddá lett, megköveteli magának a szabad tanítást, mert nem elégedhetik meg azon joggal, hogy templomokat építhet, de azokba oly hallgatókat nyer, kik oly elvek szerint neveltettek, melyeket ő nem helyesel. Megköveteli továbbá az egyesülési szabadságot, a szólási szabadságot, mely ma már főként a sajtószabadságban nyer kifejezést; elannyira, hogy tényleg a szabadságnak tulajdonképi alapja, szegletköve a vallásszabadság, mely kétségenkívül mindennél inkább javára szolgálna azon egyháznak, mely gyakran küzd ellene, anélkül, hogy tudná, mit cselekszik.“ (Laboulaye, Az Egyesült Államok története. III. K. Fordította Szász Domokos. 470. l.)

Fordító.

¹⁰⁾ A katolikus világiak Európaszerte kezdenek már öntudatra ébredni és erősen sürgetik az *autonomiát*, mint egyedüli eszközt saját jogaiknak az egyház körén belől való érvényesítésére és a főpapság hatalmának megszüntetésére. A világiak törekvése elé azonban nagy akadályt gördít a magasb klérus, a mennyiben ez szintén lobogóíjára tüzto

ugyan az „önkormányzatot“, de egészen mást ért ez alatt, mint a világi osztály. A papság ugyanis autonomia alatt azt érti, hogy az államhatalom az egyházi ügyekbe ne avatkozzék s bizza azok elintézését, a világiak kizárásával, egyedül csak ő reá ; míg ellenben a világiak az államhatalomtól annak jogait az egyház körén belől, szintén meg akarják ugyan vonni, csakhogy e jogokat nem a papságra, hanem a községre kívánják ruháztatni s egyszersmind a magasb klérus törvényhozó- és kormányzati hatalmát is a községnak vindikálják. E differencia, — mely, mint az autonomiai kongresszuson legközelebb tapasztalhattuk, a magyar főpapság és laikus osztály közt is fenforog, — addig nem lesz megszüntethető, még a társadalom a papizmussal végkép nem szakít, azon papizmussal, a mely az államot egyenesen alárendeli az egyháznak, a papság parancsoló hatalmát nyíltan proklamálja stb. stb. (Canones de Ecclesia Christi.) A világiaknak tehát, ha autonomiát óhajtanak, vagyis ha a papság uralma alól föl akarják magukat szabadítani, mindenekelőtt Rómával való közösségüket kell megtagadniok. Ide megy ki Bluntschli okoskodlása is.

Fordító.

¹¹⁾ Az exkommunikáció ma már mindennapos s a kormányok eddigelé vajmi lanyhán viselték magukat az egyházi büntetések oly gyakori igénybevételének meggátlása tekintetében. Az első erélyesebb föllépés dicsősége *Falck* porosz vallásügyért illeti, aki az ermelandi püspököt a kiközösítés miatt ez évi aprilis havában a legkeményebben megtámadta. *Falck*, rendreutasítási iratában az exkommunikációt igen helyes oldaláról fogja fel, elveket állapít abban meg, s miután ennél fogva ez okmány maradandó becsü: nem lesz talán fölösleges, ha azt legalább kivonatilag itt közé teszem. „Excellenciád — körülbelöl így hangzik *Falck* irata — m. évi jul. 4-diki dekrétuma által dr. Wollman braunsbergi kath. hittanár fölött a nagy exkommunikáció büntetését

kimondotta, s ezen dekrétum az illető egyházmegye híveinek tudomásukra juttatott. Hasonló eljárást követett excellenciád Michaelis tanár ellen is. Mivel pedig a nagy exkommunikáció nem tisztán lelki büntetés, hanem azon kiátkozás és számkivetés, melyet az az által sújtottra a társadalmi élet minden irányában ró, ezen büntetésnek egyházi jelentősége mellett polgári hatása is van: *ezen büntetésnek az egyházi fonokok által való egyoldali alkalmazása nem engedhető meg.* Az ily eljárás az egyházi hatalomnak a polgári jogba való beavatkozása gyanánt tűnik föl, *mely beavatkozást visszautasítani az államnak joga és kötelessége.* Dr. Wollman és Michaelis tanár ellen kimondott nagy egyházi átok, kizárólag csak az ön elhatározásának alapján, s egyszersmind porosz jog szerint, a püspöki hatalom törvényes határainak átlépése mellett következett be. Midőn tehát, a kir. államminisztérium beleegyezése mellett, tisztelettel fölhevom excellenciádat, miszerint azon a cenzurát kimondó dekrétumok, polgári hatásukban, az ország törvényeivel ellenkezésben levén azt *elhárítsa*, s ezen elhárítást az ottani egyházkerület tudomására juttassa: az ide vonatkozólag hozandó intézkedésekre nézve azon megjegyzéssel várok egész tisztelettel exciádtól jelentést, miszerint, *ha nem fog sikerülni* azon ellenmondás megszüntetése, a kir. államkormány oly helyzetbe fog kerülni, hogy kénytelen lesz az *exciádnak*, *mint ermelandi püspöknek adott állami elismerést, excellenciád eljárása következtében megszüntnek tekinteni, s az exc. által vezetett egyházkerületi kormánylyal eddig folytatott állami viszonyt szintén beszüntetni.*"

Fordító.

IV.

Stahl pártelmélete.

A pártelmélet, — amelyet *Stahl Frigyes Gyula*¹⁾ berlini egyetemi felolvasásaiban előadott és amely halála után tétetett közé (Berlin, 1863.), — más talajon fejlődött ugyan ki, mint az ultramontán világnézet, de azért benső rokonsága ezzel szembe-tünő. E tan is theokratikus jelleggel bír, s ebben szintén föllelhető a vallás és a jog, az isteni tekintély és az emberi intézmények szerencsétlen összevegyítése. Még Berlinben is, amely pedig különösen modern város és egy modern állam központja volt, Stahl idejében, *IV. Frigyes Vilmos* alatt, a középkori romanticizmus volt uralkodó, melyet Stahl odaadásal és buzgón szolgált. Csudálatosan összevegyítették ekkor a katholizáló irányzatok a lutheránus-orthodox dogmatikával és a pietisztikus kenetességgel, és e vegyüléket ismét a modern tudomány eszméivel, főleg a Schelling-féle bölcsészettel igyekeztek a modern izlés számára élvezhetővé tenni. Stahl nagy művész volt a formák alkotásában, melyek az eszméket kelendő pénzzé verték. Mint szellemdus tanár és író, mint politikai szónok és pártvezér a porosz urakházában, ügyesen és részben nagy sikerrel képviselte ő ez irányt. A porosz állam egy ideig, mint azt Stahl kívánta, csakugyan hűtlennek mutatta magát szabadelvű küldetéséhez és a „visszatérés“ politikáját

látszott követni. A római jezsuitisztikus és a berlini pietisztikus-feudális reakció közt bizonyos válrokonosság volt észrevehető. Ha a nemzeti eszmék barátjainak Poroszország kormányába vetett bizalma rázkódást szenvedett; ha Poroszország az 1848-diki forradalom után ismét a legitimitás politikájában kereste üdvét és a német ügyek vezetését osztrák kezekre bízván uszályhordozóvá lett; ha a porosz állam bensejében a lovag- és a polgárrend, a burokracia és a szabadság közti ellentét fölizgatva és elkeserítve lön s a nemzetben mély szakadás idéztetett elő: ugy mind ebben a Stahl-féle elméletnek nem kis része volt. Ennélfogva Stahlnak „az állam és egyházban levő pártokra“ vonatkozó elmélete, főbb vonalaiban még ma is gyakorlati jelentőséggel bír.

Stahl minden pártkülönbséget egyetlen ellentétre, a *forradalom* és a *legitimitás* közti ellentétre redukál. Jóllehet egyetlen értelmes ember sem tekintti, legalább a germán államcsoportban, *akár* a forradalmat, *akár* a legitimitást államprincipiumnak, hanem mindkettőt egyaránt elveti: mindazáltal Stahl, akaratuk ellen, vagy forradalmárokká vagy legitimistákká teszi őket. A *baloldal* szerinte a forradalmár, a *jobboldal* a legitimista, és a centrum a kettő közt megoszlik.

E dialektikai mesterművet Stahl azzal kezdi meg, hogy mind a két vezérszónak egészen más értelmet ad, mint a melylyel az a valódi nyelvszokásban bír. *Forradalom* alatt ő nem azt érti, amit a nép

egészséges esze ért, az államrend erőszakos megzavarását vagy alapjában való teljes felforgatását azaz bizonyos határozott történeti eseményt; hanem szerinte a forradalom egy principiumot, egy „politikai rendszert“ jelent. (2. l.) „A zendülés — írja ő — valamely létező uralom lerázása, a forradalom magának az *uralkodói viszony*nak megfordítása, hogy t. i. a felsőbbség és a törvény elvileg és állandóan az *emberek alatt és nem felettök* áll. A nép akaratának souverainitása, a hagyományos társadalom (azaz a középkori rendek) feloszlata, az emberi jogoknak az intézmények szerint való megszabása helyett az institúciók alárendelése az emberi jogoknak — ez a forradalom. E szerint a forradalom fogalmilag és tárgyilag 1789 előtt nem létezett, legalább nem teljesen létezett.“ (2. l.)

Ehez hasonlólag a *legitimitás* alatt nem érti ki zárólag a szokásos dynasztia-joghoz való ragaszkodást, még kevésbé az alkotmányjoghoz s általában a jogalkathoz való hűséget, hanem ez alatt ismét politikai hiteltvet ért. Így szól: „A legitimitás pártja szerintem mind azon párt, amely egy magasb, föltétlenül kötelező, *istenrendelte törvénynek* hódol és fölibe helyezi azt a nép akaratának és azon uralkodók céljainak, akik az ember jogán és hasznán és a nép szabadságán, vagy a társadalom mechanikai biztonságán kívül az államrendnek még egy alapját és mértékét fogadják el.“ (3. l.)

Az egész küzdelmet, mely a jelen kort mozgás-

ban tartja, azon kérdés feletti küzdelemnek állítja ő, „valyon ki legyen az erkölcsi világ ura, az isten törvénye vagy az emberek akarata-e?“

Világos, hogy az ellentét, melyet Stahl állított föl, helyesebben körülbelöl így fejezhető ki:

Emberi jog és isteni jog.

Igy fogva fel az ellentétet, elveszti az a Stahl elnevezése folytán nyert gyűlöletes színét, mely elnevezés a perzsa Ormuzd és Arimánra vagy az ó-keresztyén isten és ördögre oly igen emlékeztet. Stahl valahányszor a forradalomról szól, mindannyiszor az istentől való elpártolás és a menny merész ostromlására gondol. Ebből látszik, hogy ő az emberi jog iránt gyűlölettel viseltetik s az isteni jogon fanatikus buzgósággal csügg, a mi pedig a tudományos buvár-lóhoz legkevésbé sem illik.

Elvalahára föl kellene hagyni azzal, hogy az alapelveket, melyeket az 1789-diki francia nemzetgyűlés proklamált, felelősségre vonjuk az 1792. és 1793. évek véres tetteiért s a fölszabadult szenvedélyek minden kihágásaiért, melyek a francia forradalmat beszennyezték. Ama mozgalmas idők gonosz tettei ép oly kevésbé magyarázhatók ki az „emberi jogok“-ból, melyekkel homlokegyenest ellenkeznek, mint az 1572-diki Bertalan-éji gyilkolás a keresztyén vallásból. A *Ruffo* bibornok által felszabadított lazaronik és sanfedisták a vallás és a királyok isteni jogának cégére alatt Nápolyban (1799.) ép oly iszonyu vérengzést vittek véghez, mint a *Marat* által

neki uszitott septemriseurök Párisban (1792.) az emberi szabadság és egyenlőség nevében. Nem a hivatolt elveket, hanem a fanatikus szenvedélyt kell okolnunk e tettekért, s általában azt tanusítja a tapasztalat, hogy minden principium, ha azt abszolút értelemben és egyoldalú irányban vakon követik, a fanatizmusnak kedvez és azt szépíti. Az isteni jog alapelve inkább ki van téve efféle félreértésnek, mint az emberi jog; mert amaz az isten valódi abszolút hatalmára hivatkozik, míg ennek, hogy abszolút értelemben vétessék, előbb az ember relativ természetéről kellene megfeleledkeznie.

Az mindenesetre áll, hogy az állam és jogról alkotott mindkét alapnézet: a vallási, mely az államot és jogot mint *isteni rendelményt* tiszteli, s a másik, mely azokat *emberi műnek* vallja, — egymással harcban áll. A középkorban az egyház és az államban egyaránt, az előbbi nézet volt uralkodó; az újabb időkben a tudományban úgy, mint a gyakorlati politikában az utóbbi jutott győzelemre. A múlt században az abszolút királyság az előbbi nézetre lön alapítva, az utóbbiban pedig a népnek a felsőbbbségi hatalom alkotmányszerű megszorítására és a szabadságjog kifejtésére irányzott törekvései nyertek támpontot. De az nem áll, hogy az 1789-diki francia forradalom fogta föl és mondta ki először ez ellentétet a maga teljes értelmében. Sokkal előbb és pedig nem csupán a tudomány által lett az kiemelve. A Grotiustól Kantig fejlődött észjog tana, melyet Stahl

a forradalom tudományos alapvetésének mondott, minden pontjában az állam emberi szervezetéből indul ki. Az új korszak gyakorlati politikája is a 18-ik század befejezte előtt megtevé e fordulatot.

Az 1648-diki első angol forradalomban még nagy hatálylyal bírtak a középkori nézetek. A presbyteriánusok és puritánok mozgalmait még nagyobb részt vallási indokok vezérelték. A püspöki-arisztokratikus irány egy patriarchalis-polgári iránnyal állt szemben; de mind a kettő a középkor módjára még isteni jogaira hivatkozott s a bibliai mondások tekintélyével küzdöttek egymás ellen. Ez a jellemző különbség az angol és francia forradalmak között. Csak egyes határozottabb és élesebb gondolkozó, mint *Milton* és *Hobbes*, emelkedett felül azon időben a nép általános világnézetén, s védelmezték vagy megtámadták a forradalmat az emberi bölcsészet és történelem fegyverével. De már az 1789-diki *második angol forradalomban* az emberi államprincipium diadalmat ült; s hiába hivatkozott *II. Jakab* isteni uralkodójogára a parlament törvényjoga ellenében²⁾. *II. Frigyes* porosz király ezután, a 18-dik század első felében, a legnagyobb határozottsággal nyilatkozott az európai szárazföld minden udvarában akkor még érvényben volt isteni jog rendszere ellen és az emberi jog mellett. „A legtöbb fejedelem — úgy mond — azon balhiedelemben él, hogy az isten, az ő (a fejedelem) nagyságára, szerencséjére és büszkeségére való különös figyelemből, az emberek tömegét

ő érte teremté, ótalma alá bizta, s hogy alattvalóinak az a rendeltetésök, hogy az ő szeszélyes szenvedélyeinek eszközei és szolgálói legyenek. E hamis alapelvek képezik azon bajoknak megmérgezett forrásait, a melyekben Európa sínylik. Ha a fejedelmek e balhiedelemből kivetköznének és visszatérnének hivatásuk eredetére: tapasztalni fognák, hogy főlemeltesök *merőben a nép műve*“. ³⁾ Az emberi jog modern alapvének még az államéletben való föléledését is tehát, vagy mint azt Stahl nevezi, a „forradalmat“, ellentétben a legitimitás isteni jogával, még inkább Nagy Frigyes trónraléptétől 1740-től, mint az 1789-diki francia forradalomtól datálhatnók. Hasonlókép *Amerika egyesült államainak* 1776-diki fölszabadítói is ugyanazon modern alapelvekből indultak ki és jóval a párisi események előtt proklamálták a szabad nép természeti jogát arra nézve, hogy a türhetlenné vált zsarnokságot lerázza nyakáról, és „kormányt alkotván azt akkora hatalommal ruházza föl, amekkorát saját jóléte és biztonsága tekintetében szükségesnek lát.“ Ezen amerikaiak se viseltettek pedig legkevésbé sem az isteni világkormányzat ellen amaz állítólagos gyűlölettel, melyet Stahl a szabadelvűeknek szüntelenül szemökre vet. Ellenkezőleg ök a *szabad nép- és emberi jogok* ősalapját az *isten művének* állíták, azon istenének, aki az emberekbe az államalakulásra való hajlamot és képességet beoltotta.

Az emberi és isteni jog közti ellentét tehát

korántsem azt jelenti, mintha amaz istentelen és isten nélküli lenne, hanem csak azt, hogy az emberek saját belátásuknál fogva a dolgok szükségképi természete, a közös szükségletek s üdveszközeik tekintetében, értelemmel és szabad akarattal rendezzék saját emberi viszonyaikat s ne vessék alá magukat egy állítólagos isteni uralomnak, mely vagy a papok tanításaiban, vagy az átöröklött intézmények titokteljes hatalmában nyilatkozik. Csak azt jelenti ez, hogy az isten rendeletére való mystikus hivatkozás sem a tudományra, sem a politikára hatálylyal nem birhat, s hogy ameddig az ember szellemi ereje terjed, azt feszítse meg, használja föl és renyhe tétlenségében isteni segélyre ne számítson.

Ez az ellentét nem a *középkori* és a *modern* világnézet közti ellentét csupán. Végig vonul ez a *hellen* és a *római* államtanokon és jogalkaton is, ellentétben a *nyugat ázsiai* birodalom egész és fél *theokraciájával*. Ennélfogva mint az *európai* és *ázsiai* történet közt fenforgó ellentét is szerepel.

Az emberi jognak, mely különösen a rómaiak által hozatott tisztába, lényeges sajátása, hogy csupán azon tárgyak fölött intézkedik, melyek *külső alakkal* birnak s ennélfogva az emberek által bizton *fülismerhetők*. Ép ezért mindenekelőtt a jókat és gonoszokat *egyaránt* védelmezi existenciájukban, amíg azok mások jogait nem sértik. A titkos gondolatok és érzelmek fölött semminemű uralmat nem gyakorol s hatalommal sem bir felettök. Saját szellemi és

erkölcsi értékének megítélését az emberek szabad véleményére és az isten ítéletére bizza. Így származott ama jogi aranymondás: „*Quivis praesumitur bonus.*“

Stahl ezzel ép ellenkezőleg, a theologusok módjára, gondolatmenetének kiindulási pontjául az emberek bűnösségét választja. „Az emberi sziv mind ifjúságától fogva gonosz. Az ember nemcsak gyarló és tökéletlen, hanem bensőjében az istentől elhasonlott s bűn és önhaszonlesésbe sülyedt.“ (68. l.) Ebből Stahlnak, következetesen azon általános szabályt kellett volna fölállítania: „*Quivis praesumitur malus*“, oly szabályt, amelynek az egyházi gyóntatószék előtt talán helye lehet, de bizonyára nincs helye az állami törvényszék előtt. A valódi vallásos értelem, — mely az isteni tökély színe előtt saját emberi gyarlóságának mindenkor tudatában van, — az alázatosság ama szabályát, habozás nélkül, minden emberre alkalmazza. Jézus maga is visszautasítá, hogy őt „jó mesternek“ nevezzék, miután jó, a szó magasb értelmében, csak egy van, maga az isten. Stahl azonban az emberi természet tökéletlenségéből folyó ama következtetést csupán a közönséges polgárra és a parasztra alkalmazza, de egyáltalában nem alkalmazza az „istentől rendelt felsőbbiségre.“

Stahl a népek és az alattvalók vétkeességét és romlottságát szünet nélkül ostorozza, a nemesekét és fejedelmekét ellenben lehetőleg ignorálja és kiméli. Midőn ő ennek folytán abban a hiszemben van, hogy

államtanával a *keresztyénséget* oltalmazza, egészen ellenkező uton jár, mint előképe Krisztus, ki a „fari-zeusok és irástudók, vagyis az akkori istentől rendelt felsőbbség“ és az akkori legitimisták vétkeit különösen ostorozta s inkább a szegények és elnyomottak iránt tanusított kiméletet. Stahl azon förtelmes és a történet részéről gúnynyal említett állítás fölött is lelkesül, mely szerint: „A különbség az, hogy a fejedelmek vétkei rendesen *emberi* vétkek, az uralkodó tömeg vétkei ellenben *ördögi természetűek*. Aki csupán tökéletes kormány előtt akar meghajolni, az a földön egyik előtt sem hajóhat meg s ennél fogva már alapjában anarchista“ (vagyis azon törekvés, hogy a hatalom kezelőinek tulkapásai és hibái ellen védeszközök szereztessenek, az isten rendje ellen való bünös lázadás). „Az épen isten rendelete, mely a természetes hajlam ellenében elébünk van szabva, hogy *az emberi organum szentségtelenségében az isteni hivatal szentségét tekintsük*“ (332. l., vagyis a lelkeszi hivatal szentségéről szóló katolikus tan, mely a lelkesz szentségtelenségét eltakarja, politikai dogmává emeltetik, e dogma pedig a tompa elméjü barbar-fajra nézve talán élvezhető, de bizonyára nem az a mai európaiakra nézve). Igen Stahl „*a kor vétkének* vagyis *az alsóbbak vétkének*“ (szóról szóra!) nyilatkoztatja azt, hogy „a kor nehezen viselhetne el több birtok, tisztesség vagy rang általi kitüntetést, ha az *csupán saját kielégítése és élvezetére* szolgálna és nem a közügy és annak követelményeire nézve eszközül,

ha csupán mint tulajdon és nem mint hivatal és hivatás tekintetnék az“ (333. l., vagyis az *erkölcsi követelmény*, hogy ne az önhaszonlesés legyen az élet legfőbb törvénye, véteknek tekintetik akkor, ha e követelmény a gazdagok és hatalmasok arisztokraciájának szól). Itt is a legélesebb ellenmondásba jön a „keresztyén“ tudós Krisztussal, aki az ellenkezőt tanítá s aki éppen a gazdagok önhaszonlesése miatt mondá amaz éles szavakat, hogy „könnyebb a tevének átmenni a tü fokán, hogynem a gazdagnak isten országába menni.“ (Máté XIX. 24.)⁴⁾ Ily erkölcstelen tömjénezés mellett, melylyel Stahl az arisztokracia önhaszonlesését és élvhajzását eltakarja, keveset nyom a latban a fenebbi tanához óvatosan hozzácsatolt ama kijózanító igazság, hogy a „junkerkthum“, — amelyben a kényelemszeretet és a felfuvalkodottság nagyobb, mint a kötelesség érzete, — valódi veszedelem, az igazi arisztokracia azonban nem veszedelem.“ (Ugyanott.)

Stahl a nagy „forradalmi pártokon“ belül három fokot különböztet meg, u. m. a *szabadelvűeket*, a *demokratákat* vagy *radikálisokat* s a *szocialistákat* és *kommunistákat*.

A *szabadelvű* pártok legbensőbb tendenciája szerte „a középosztály uralma és az egyéni szabadság“. (72. l.) „Ők a forradalmi eszméknek *mérsékelt* kivitelét óhajtják, mely ugy az intézmények szélsőségétől, mint az erőszakos eszközöktől elfordul.“ (71. l.) Szemökre veti továbbá azt is, hogy *a fél uton megállnak*,

mert a forradalom alapelveit keresztül vinni nem merik. Az államalkotmányban úgy tekintik magukat, mint az alkotmányos rendszer tulajdonképeni gyámjai. A liberális párt főleg a kamaratöbbséget és a parlamentarizmust óhajtja. Arra törekszik, hogy a királyságot lealázza, és ugyanakkor az alsóbb osztályokat a közügyekben való részvételtől távol tartsa. A provinciákat departement-okra osztja, a város és a vidék közti különbséget megszünteti, rendek és testületek nem kellene neki, a kézműves-mestert megfosztja a legényei és inasai felett gyakorolt hatalmától, a letelepedési és örökhaszonbéri viszonyokat megszüntetni és csupán szabad birtokokat teremteni törekszik. (82. 83. l.)

Azt kellene hinnünk, hogy a munkások és a földművelők felszabadítása mégis csak hasznára volt a „buorgeoisie“-nak, valamint az alsóbb néposztályoknak. De Stahl korunk eme törekvésében is, — mely az előjogozott rendek által nagyon is soká elnyomott osztályoknak emberi jogokat és emberi méltóságot biztosít, — „az isten által a társadalom elé szabott törvények alóli emancipációt“ lát. (85. l.) Miért lenne azonban a céhrendszer istenibb, mint az iparszabadság s miért lenne a jobbagyság istenibb, mint a szabad birtok: ezt senki sem fogja érteni, a ki meggondolja, hogy a szabad személyiség és ennek fejlődése épen az isten által alkotott emberi természetben leli alapját s hogy a céh középkori intézménye és a birtok feletti uralom emberi institúciók, melyek igaz

ugyan, hogy az előbbi évszázadok gazdasági rendszerének megfelelték, de a történet csendes fejleményei által használhatlanokká váltak és háttérbe lönek szorítva. Ha a kegyes érzület, amaz intézmények keletkezésében isten jóságos elnézését tiszteli, miért állana akkor ez intézmények elenyészte az isteni világkormányzással ellentétben. Valyon a szolgaság istenibb a szabadságnál? A világtörténelem fejlődése az ellenkezőről tanuskodik. Stahl eme csudálatos nézetét az emberi értelem és célszerűség vagy a vallás szempontjából is vizsgálat alá vehetjük; mindkét esetben ellenkezni fog az az igazsággal.

Stahl szerint a liberalizmus rugója *az istenfélelemtől megvált emberiség*. (108. l.) „Valamint a középkor ama rablólovagja cimerére e jelmondatot tűzte: l'ami de Dieu, l'ennemi de tous les hommes, ugy a liberalizmus jelszava ellenkezőleg: l'ennemi de Dieu, l'ami de tous les hommes.“ Vagyis, Stahl a liberálisokat istenteleneknek és isten elleneinek nyilatkoztatja azért, mert ők az államot, az embereknek egymáshoz viszonyát emberileg fogják föl, és nem kötelező államvallást, hanem vallási hit- és lelkiismereti szabadságot sürgetnek; más szóval, ők az államot és az egyházat, a vallást és a politikát élesen megkülönböztetik egymástól. E kardinális pontnál is ellentmondásba jön Stahl, Európa és Amerika jog- és államfogalmának világtörténeti fejlődésével, mely a felekezeti korlátok kötelekeit lassanként lerázta magáról; valamint Krisztus alapelveivel is, amennyiben

Krisztus sem akart vallás-államot alapítani és vallási álláspontjáról ép oly éles megkülönböztetést tőn az isten országa és a császár országa között, mint ezt a modern tudomány teszi a jog- és az állam fogalmának szempontjából.

A *demokratikus* pártokban Stahl a liberális párt által megindított forradalmi mozgalmak sikerét látja. A mérsékeltekre következnek a szélsőségek. „A demokratikus pártok eszményképe az *emberi nem apothozisa*, e szerint korlátlan népuralom, korlátlan népdicsőítés, korlátlan népegyenlőség.“ (178. l.) Valamint a liberalizmus a középosztályra, úgy a demokratizmus az *alsóbb osztályok nagy tömegére* támaszkodik. A demokratizmus célja nem az alkotmányos monarchia, hanem a *köztársaság*. A demokratikus párt „a nép souverainitását óhajtja minden következményeivel együtt, megszorítás és csonkítás nélkül, s azt akarja, hogy ennek működése állandó legyen.“ (179. l.) Nem tűri „a mérséklő államhatalmat, a két kamarát, a közvetlen választást, sőt szigorún véve még a hatalmak megosztását sem.“ (181. l.) A vallási ügyekben sem tanusít több türelmet, hanem „az államvalást mint polgári kötelességet“ rendeli. (183. l.) Teljes egyenlőséget követel, s még a talentum előnyét is bűnnek tekinti. Ezekhez kapcsolja aztán a testvériség jelszavát, ami alatt azonban nem a krisztusi felebaráti szeretetet érti, hanem „a kölcsönös istenitést és az emberi nem általános istenítését. A krisztusi felebaráti szeretet lemondás és alázatosság, a

demokratikus felebaráti szeretet önhaszonlesés, gőg és felfuvalkodottság; amaz szeretet az egyén iránt, ez közöny az egyénnel szemben s fanatizmus az ember mint absztrakt gondolat iránt.“ (185. l.) E párt jellemző eszköze azonban az erőszakosság.

A demokratikus párt az „anarchia pártja.“ „A törvényesség és rend ugyanis, amelylyel dicsekszik, nem egyéb, mint az, hogy magát a többségnek alárendeli.“ (189. l.) Emellett azonban nem gondol semmiféle gyülekezet tekintélyével. Elemét nem a parlamenti többség, hanem „a népnnyilatkozatok és forrongások képezik. Fegyvere a zavargás és az összeesküvés, hogy a tömeget mozgalomba hozza. E szakadatlan forradalomnak egyetlen és állandó célja, *mozgalom alulról fölfelé*, mozgalom minden hatalom és előjog ellen.“ (190. l.)

E leírás ráillik ugyan Európa egyes radikál-demokratikus pártjaira, de nem az Egyesült-Államok demokratikus alkotmányára. Itt a képviselői rendszer épen úgy kiképződött köztársasági szellemben, mint Angliában monarchikus-arisztokratikus szellemben. Stahl észreveszi ezt a különbséget, mely minden demokraciának mint forradalomnak elvetését lehetlenné teszi. Ő az amerikai „lázadást“ határozottan ellenzi ugyan, sőt azon nézetben van, hogy „Franciaország e lázadásnak nem szabados támogatása által forradalmat idézett elő saját területén“ s ebben az igazságos nemezist látja (161. l.); de e mellett ismét megfélekedezik arról, hogy *II. Frigyes* porosz király

szintén támogatta e lázadást a nélkül, hogy e miatt Poroszország gyarapodását és haladását veszélyeztette volna. Mindezek dacára Stahl elismeri, hogy Észak-Amerika demokratikus alkotmánya természetes és történeti alapokon nyugszik, minélfogva nem ítélendő el oly határozottan, mint az európai demokraták eszménye. Megnyugtatja őt a gondolat, hogy ez az alkotmány nem ültethető át Európába.

A demokratikus párt is csak egy lépcső a forradalom útján. „A forradalom előhaladásában a szükségképeni végfok a *szocializmus*.” (208. l.) „Mihelyt öntudatra ébred a szocializmus, a demokracia szükségképeni nemzetgazdasági rendszerévé lesz.” (212. l.) A kommunizmust Stahl úgy tekinti, mint a szocializmusnak puszta játékszerét, jóllehet ez az egyéni tehetségek, szolgálatok és szükségletek közti különbséget elismeri és tekintetbe veszi, míg ellenben amaz a jogegyenlőséget az élvezetek egyenlőségével akarja helyettesíteni és az egyént csak mint a társadalomnak egy töredékét tekinti.

A kommunisztikus-szocialisztikus rendszer természetes képviselője, szerinte, általában a nagy nép-tömeg ugyan, de ebben is főleg a *birtok nélküli* munkás, tehát „egészen véve egy osztály, mely a társadalomban szilárd állással nem bír, hanem a munkát adótól függ.” (233. l.)

E párt célja „nem az *államreform*, hanem a *társadalom reformja*, vagyis nem új intézmények a

hatalom és az uralkodásra, hanem a tulajdon, az örökség és a magán exisztenciára nézve.“ (233. l.)

Stahl helyesen veti ellene *Proudhon*-nak, aki a tulajdont lopásnak nevezi, hogy „a tulajdon az emberi természet és az emberi társas öszlét követelménye, mivel ez képezi szükséges alapját és föltételét az ember *teljes személyiségének* és egész művelt lételének.“ (257. l.) „Az ember individualitásának nyilatkozhatására megkivántatik, hogy saját életmódját szabadon intézhesse s ez csupán a tulajdon alapján lehető. Azon módon és mértékben, amint valaki tulajdont szerez és azt használja, nyer kifejezést saját lényé.“ (258. l.) Azonban az, hogy Stahl a tulajdont az emberi-gazdasági alap helyett vallási alapra fekteti, s hogy még a *fejedelemséget* is, vagyis az állami népkormányzatot, a középkor módjára, *tulajdonnak* állítja, melyet egyesek isten rendeletéből nyertek: ez már köd és homály, mely az igazságot eltakarja. „Az isten végzése az, hogy a magyar trónon a Habsburg-ház és nem a Kossuth-ház ül. Az isten végzése, hogy egy Göthe, egy Dieffenbach azt tették, amire rajtuk kívül egy ember sem képes s munkájuk értéke nagyobb, mint száz emberé együtt véve; hogy egy Lind Jenny torka valódi kapitális Isten végzése, hogy A. és B. előbb születtek, mint X. és Y., s termékenyebb hazát nyertek amazoknál.“ (262. l.) „Keresztyénség nélkül nemcsak királyság, de tulajdon sem létezhetnék.“ (263. l.)

Az bizonyos, hogy az emberi természet csudála-

tos szerkezete isten nélkül nem magyarázható ki s az egyes individuumok tehetségei ismét az istenre mint kútforrásokra utalnak vissza. De miként a munka, mint az emberi tevékenység kifejezése, az ember műve, úgy a tulajdon alapítása és megőrzése is emberi és nem isteni mű. A vallás mint ilyen, tulajdont nem ismer, minthogy a vallás az emberi szellemnek az isteni szellem iránti teljes odaadása, a tulajdon pedig az embernek önuralma a föld anyagi javai fölött. Krisztus ennélfogva tanítványait vallási küldetésökben nem tulajdonszerzésre utalá, hanem ellenkezőleg azt követelte tőlök, hogy még saját javaikról is lemondjanak és azokat föláldozzák.

Azt értjük, ha a *vallási* érzelem, minden jót, amiben az ember részesül, az isten kegyelmétől származtat le, s ezért a tulajdonos is istennek tartozik hálával javai élvezéseért. De az már érthetetlen előttünk, miként alkothat valaki e kegyes gondolatból, *tudományos jogelvet* vagy *politikai principiumot*, mert sem isten terveit a világtörténetben, sem az egyesek sorsának isten általi intézését a mi elménk biztosan nem képes fölfogni. Miért lenne isten végzése az, hogy *II. Jakab* az angol trónon ült s miért ne lenne isten végzése, hogy *Cromwell* vagy *III. Vilmos* király az angol állam kormányzói voltak? Vagy isten végzése az, hogy a *Bourbon-ház* évszázadokon át uralkodott Franciaországban, s nem az isten végzése, hogy a *Napoleonok* évtizedeken át elfoglalva tartották a francia trónt? Isten végzése az, hogy a *Bourbonok* és

a *Habsburgok* az olasz földön osztozkodtak, s nem az isten végzése, hogy *Viktor Emánuel* király ma már Flórencben és Nápolyban uralkodik?

Az nem járja, hogy a történelemnek csak felét, a középkori dynasztiák fölemeltetését tulajdonítsuk isten akaratának, s hogy ez akarat hatását a modern korszakokban, melyek ama dynasztiákat trónjuktól megfoszták, tagadjuk. Aki figyelembe veszi, hogy az isteni világkormányzatnak mily része volt a történelemben, az az isten ujját úgy az új korban, mint a régiben tapasztalni fogja. Az „isteni végzés“-re való hivatkozással tehát a legitimitás nem védhető; mert az isten fejedelmeket és népeket fölemelhet és megbuktathat, a bitorlásokat és a forradalmakat elnézheti. A világtörténelem nagy menete óriás lépésekkel halad tova, nem törődve ama legitimisták bevett gyermekies és babonás képzeletével, akik azt hiszik, hogy isten a világot ép oly rövidlátólag és szűkkeblűen kormányozza, mint ahogy ők azt fel szokták fogni. Ennélfogva a világtörténelem vallási felfogása a legitimitás tanával teljesen össze nem egyeztethető. Azt azonban mindenki beláthatja hogy e tan tudományos szempontból legfőlebb akkor állhat meg, ha az *elmúlt korszakok nagy egymásutánjára* képes visszatekinteni, de nem akkor, ha a sötét jövőbe előre tekint és a *mai politikai életet irányozni akarja*.

Az emberi dolgok és az emberi közös lét földelítésére nézve ennélfogva csakis a *tudományos-emberi* vizsgálódás a gyümölcsöző. Ha megértjük, hogy maga

az ember, a világtörténelemben való szereplése által mit létesített és mit rontott, akkor hamarabb megértjük azt is, hogy mit képes tenni és mit kell tennie. Az emberi állam- és jogtudomány valódi módszere tehát az *emberileg felfogható* tárgyakra szorítkozik.

Stahl megkísérte jelezni, miként orvosolhatók, az ő véleménye szerint, korunk közgazdászati bajai. „A verseny szabályozása, azaz egy a multban érvényben volt principium fölelevenítése és a társulás fejlesztése, azaz egy új principium fölállítása a jövőre nézve“ képezik szerinte is a nemzetgazdaság két sarkpontját. (282. l.) Még egyet akar azonban ő a szocializmustól tanulni, s ez „a szocializmusnak a politikaival, a birtokviszonynak a fenhatósági viszonyokkal való szükségszerű egybekapcsolása.“ Felsőbbségi hatalmat tulajdonít ő „a földbirtokosnak — napszámosai, a mesternek — legényei, az iparoscéhnek — a mesterek, a gyártulajdonosnak — a gyári munkások fölötte.“ (284. l.) Tehát e tekintetben is határozottan visszatár a középkori viszonyok felsőbbségi kötöttségéhez, melyekből az új kor, világtörténelmi törekvései és küzdelmei folytán lassanként kibontakozott.

A forradalom ecsetelésében sohasem nyújtotta Stahl a diadalmas következetesség pálmáját a szélső irányzatnak. Midőn a *legitimitás* pártját jellemzi, mégis tartózkodik a legszélsőbbet is következetességénél fogva dicsőíteni. Itt szükségesnek látja, saját politikai állására való tekintetből mérsékelni magát. Mégsem

akar olyan katolikus-reakcionárius lenni, mint *De Maistre*, és oly patrimoniális, mint *Haller Lajos*.

A *legitimitás elvének* képviselői szerinte: mindenekelőtt a *fejedelmek*, aztán a *nemesség*, aztán a *hadsereg*, végre az *egyházias érzelmi papság*. Látni való, hogy ő az állami és egyházi tekintély, és a történelmi kiváltságos helyzet minden képviselőit és a katonai hatalom minden elemét a legitimitás pártjára utalja, s az egész polgárságot és a nagy néposztályokat forradalmi pártiaknak nyilatkoztatja. A *kormányzók* az isten bajnokai, a *kormányzottak* azonban összesen és egyenkint gyanuban állnak, hogy az isteni rendnek ellenségei, természetöknél fogva *forradalomra* hajlandók, a bűn gyermekei, a sátán növendékei.

Hiába vetnénk ellene Stahlnak, hogy habár a *művelt polgárság* nem legitimisztikus, de azért nem is forradalmi érzelmi, sőt inkább természetes ellensége a forradalomnak. Erre ő, mint Lessing Nathanjában a patriarcha, nyakasul azt felelné: „Mitsem tesz, a zsidónak égnie kell.“ Végre a nagy *néptömeget*, — melyet nem csupán Róma cézárjai, hanem minden idő nagy monarchái mint a monarchia legbiztosabb alapját és támaszát s minden idő államférfiai mint az összes kormányzati mesterség legfőbb gondjának tárgyát tekintették, — Stahl úgy tünteti föl, mint amely állandóan forradalmi veszélyvel fenyegeti az államot, amennyiben többségének tudatában mindenkor készen áll a felsőbbbségi tekin-

télyt elvetni és annak helyét elfoglalni. A számos *munkás*, — akik életüket a mindennapi kenyér megszerzésére szentelik s akik a Stahl-féle legitim kifejezés szerint a „*munka átkával*“ (262. l.) vannak terhelve és sem kényszerűséget sem hajlamot nem éreznek arra, hogy állami ügyekkel foglalkozzanak, — mint a legitimitás született ellenei a felsőbbbségi hatalom szigorú felügyelete alá helyezendők.

A Stahl-féle pártelmélet tehát a kormányt a kormányzottaktól elkülöníti s mindkettőt izgatja, hogy egymást kölcsönösen mint természetes ellenség tekintsék s egymás ellen küzdjenek. Felkölti e tan az egyikben a bizalmatlanságot, a másikban a gyűlöletet. Valóságban az állam nem egyéb, mint a kormánynak és a kormányzottaknak békés egyesítése; Stahl ellenben a kettőnek folytonos küzdelmében látja az állam rendeltetését. A modern képviselői állam a kormány és a népképviselő *összeműködésén* alapul, s mindenekfölött a *kölcsönös egyetértésben* és ép ennél fogva az egyoldalú kívánalmak és hajlamok mérséklésében áll. Stahl mindkét alkatrészt arra ösztönzi, hogy egyoldalú alapelveken lovagoljon, mindég önmagának tulajdonítsa az igazságot és saját véleményéhez a rajongásig ragaszkodjék, s ennél fogva szakadást és szakadatlan pártgyűlöletet idéz elő.

Szabad államban a *tekintélynek a többséget* meg kell a maga számára nyernie; Stahl pedig azt akarja, hogy a majoritás hódoljon a tekintélynek. A fejedelmeket, a nép fejeit, ellenségeivé teszi ő a népnek s

a nagy néposztályokat ellenségeivé a fejedelmeknek, holott az államhatalom a nép adójából nyeri a megkivántató eszközöket s a hadsereg is a népből kerül ki. Midőn a Stahl-féle tan az államot szétmarcangolja, megsemmisíti egyszersmind annak hatalmát és jólétét is. Alig hihető és mégsem lehet tagadni, hogy e káros pártelmélet a magas műveltségű porosz államban egy ideig hatalmas pártfogásban részesült s a gyakorlati politikára nagy és veszélyteljes befolyással volt.

A legitimisták eleitől fogva a fejedelmeket igyekeztek saját pártjuk részére megnyerni. S ez néha sikerült is nekik. A legitimisztikus tan hizeleg a hatalomkezelők gögijének és hiúságának, amennyiben elhitheti velök, hogy ők isten különös kiválasztottai és az isteni fenség képviselői. Mintha bizony az isten többre becsülné és jobban szeretné a fejedelmeket a népeknél! Azonban az isten a világtörténelemben, a tragikus életképek és események által óva intett mindenkit, hogy e tévtantól őrizkedjék. A *Stuartok* Angliában és Skóciában, a *Bourbonok* Francia-, Olasz- és közelébb *Spanyolországban*, a *Wasak* Svédországban, a *Habsburgok* Olaszországban, a *Welfek* Hannoverában ép a miatt veszítették el trónjukat, mivel mint az isteni legitimitás képviselői felülemelkedhetni hittek nemzeti kötelmeiken s történeti dynasztikus jogaikra hivatkozván, a világtörténelem előhaladásának, melyet Stahl forradalomnak nevez, utját állották.⁵⁾ A világtörténet ité-

lőszéke ellenben ép azon fejedelmeket ajándékozta meg hatalommal és emelte föl, akik a legitimitással ellenkezőleg, az emberi politika feladatát emberileg fogták fel s a modern népek törekvéseit az állam nemzeties átalakítására és a szabadság elérésére való törekvéseknek tekintvén, azokat támogatták. Az angol *Oraniai III. Vilmos*, a porosz *Hohenzollerni Nagy Frigyes* és *Vilmos*, a *Napoleonok* Franciaországban, a *Bernadotte-k* Svédországban, a *Carignan-ok* Olaszországban szerencsések voltak, mert a Stahl-féle szójárás értelmében élére álltak a forradalomnak s az új kor szükségessé vált átalakításait végrehajtották.

Stahl óvást tesz az ellen, mintha a legitimitás pártja a „*korlátlan királyi hatalom*“ (301. l.) vagyis az abszolút monarchia eszméjétől szükségkép meg lenne szédítve, jóllehet az isteni jog, természeténél fogva a korlátlanság tendenciájával bír, s jóllehet az abszolút államhatalom mindég emberi intézményeken alapul. Hasonlóképp kikel ő „*a theokratikus felfogás ellen is, mely szerint isten a földi életbe közvetlenül bele avatkoznék*“ (304. l.), jóllehet az uralkodói jog isteni természetének, melyet ő vitat, vagy nincs értelme, vagy ha igen, úgy theokratikus értelme van. A szemrehányás vádja tehát, melylyel Stahl a szabadelvüségét illeti azért, mert, *a fele uton megáll*, inkább alkalmazható a legitimitásra. Stahl protestáns doktrinarizmusát leginkább sarokba szoritják a *katholikus* tanok. *De Maistre*, aki a pápaság világi ural-

mát föl akarja eleveníteni, sokkal következetesebb párthive a legitimitásnak, mint Stahl. Ha az állami felsőbbség isteni joggal bir, s minden komoly harc az állami hatalom visszaélései ellen büntetésre méltó lázadás: akkor képtelenség e jogot a római hierarchiától megtagadni (370. l.) s akkor az ultramontánok joggal kárhoztatják a reformációt mint forradalmat. Az ut, melyet Stahl követ, nem vezet máshová, mint Rómába.

A természetes emberi jogot, Stahl mint valami forradalmár elveti, jóllehet az emberi természet istentől való. Ellenben a történelmi jogot, — mely elvégre is főkép az emberi történelem eredménye, — mindezen fölibe helyezi. Stahl a jogot csudálatosan, alapjában radikaliter fogja föl. A jog, szerinte, nem az ember és a nép természetében élő valami, hanem az emberen kívül, mert az ember felett uralkodó abstrakció, s épen ezért nem az emberek által lett, hanem önmagában létező. „A jog előtte annál szentebb, mentül inkább elválík a törvénytől, és mint magában létező érvényesül, úgy hogy senki annak eredetére többé nem gondol.“ (307. l.) Ennélfogva „a felsőbbség annál szentebbnek tünik fel előtte, mennél kevesebb befolyása mellett állt elő az embereknek.“ (299. l.) Minden, amit az ember értelemmel és megfontolással, akarattal és munkával létesít, szerinte, mint forradalom, gyanus és vétkes. Végül Stahl értelmében az lenne a legtökéletesebb kormány amelyben a kormányzók ismét, mint a zsidó papokat,

az Urimot és Thurimot minden elhatározásuk alkal-
mával megkérdeznék, vagy, mint a régi hellenek, az
orákulumtól kérnének tanácsot, vagy a régi augurok
módjára a madár repülését megfigyelnék és az áldo-
zati állat benső részeit megvizsgálnák, s inkább ezek-
től tennék függővé határozataikat, mint a tényállá-
dék gondos megvizsgálásától, a kívánatos célok és az
alkalmas eszközök megfontolásától. A teljes korban
levő világnak tehát, ha Stahl intéseit akarná követni,
gyermekkorához kellene visszatérnie s alá kellene
magát ismét vetnie a papok és a látnokok vezetésé-
nek. Stahl „*keresztyén állama*“ nem egyéb, mint *fél*
theokracia, mely már Oroszországban is alig türhető,
Európára nézve pedig mint a legmélyebb megalázta-
tás és szolgaság tűnik fel.

Hiába igyekszik Stahl az ő legitimitási elvének,
a tulajdonképeni jogi és állami kérdések tekinteté-
ben *használatlansága* s ennélfogva *meddősege* ellen
küzdeni. Semmikép sem fogható az föl, miért lenne
a cenzura istenibb, mint a sajtószabadság; az egyes
törvény istenibb, mint egész törvénykönyv; a három
évi szolgálati idő a hadseregben istenibb, mint a két
évi; a rendi monarchia istenibb, mint a képviseleti;
egyetlen egy gondolat sem vonható le e tanból, mely
az emberi társadalom és az államviszonyok javítá-
sára vezetne. A germánok szabadságérzete, az ango-
lok javítási törekvései, a németek társulási hajlama
sohasem és még kevésbé barátkozhatnak meg Stahl

elméletével, mint a francia dicsvágy vagy az olasz nemzeties szellem.

¹⁾ A mult század végén a francia *Chateaubriand* és *André Cheniér* s a német *Schlegel* által alapított romanticizmus, — melynek jelszavát a középkori intézmények, a lovagrend, a hierarchia, a ceremóniák és az egyházkényszer visszavarázsolása képezte, — a restauráció után főleg Német- és Franciaországban újra tért kezdett foglalni, s a bölcsészek és költőknek egész serege sorakozott a fölelevenített iskola lobogója alá. Az irodalom embereit készséggel követték természetesen az egyházi és politikai konzervatívok, kik a forradalom után elvesztvén állami befolyásukat, a középkori institúciók által vesztességüket teljesen kárpótolhatni vélték. Az iskola számos kitűnő művelőre talált s míg *Bonald* marquis, a savoyai gróf *De Maistre* és *Lamennais* lelkész Franciaországban hirdették az új köntösbe öltöztetett forradalomellenes tanokat, az alatt a német *Haller Lajos*, *Müller Ádám* és *Görres József* a németek közt nem kevesebb buzgalmat fejtettek ki. Mindenik az említett írók közül ügyesen vitte a maga szerepét s ezért épen nem lehet csudálni, hogy rövid időn különösen Németországban az általuk megindított mozgalom megtermette gyümölcsét, amennyiben az akkori politikai életben az átalakított romanticizmus csaknem irányadóvá vált. Ezen romanticizmus alapját most is, mint *Chateaubriand* idejében, a középkor képezte ugyan, de a vallási és theologiai mezbe öltöztetett középkor, melyben az állam a katholicizmus és a papizmus szellemében jut érvényre. Az új iskola ennél fogva helyesen neveztetik forradalomellenes katholicus theologiai iskolának.

Ily előzmények után lépett föl *Stahl Frigyes Gyula*, a nagy képzettségű, geniális, de elődeivel egyaránt tévutonjáró német államjogtudós. *Stahl* született 1802-ben Mün-

chenben 1819-ben a protestáns vallásra tért s mintán a würzburgi, majd a heidelbergai és erlangeni egyetemeken tanulmányait bevégezte, 1827-ben a müncheni egyetemen alkalmaztatott mint magántanár. 1832-től Würzburgban működött mint segédtanár. Itt írta meg a „Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht“ című munkáját, melyben De Maistre és Müller katolikus teoriáit a protestantizmus szellemében átalakítá s szilárdabb bölcsészeti és történelmi alapokra fektette. A munka roppant feltűnést okozott Németországban s különösen a középkori nemesség és papság ujjongva fogadta az abban hirdetett tanokat; a lutheránus-pietisztikus IV. Frigyes Vilmos porosz király pedig az új államtheoria iránti rokonszenvének az által adott kifejezést, hogy Stahl 1843-ban a berlini egyetemre rendes tanárnak nevezte ki. Az 1848-diki forradalom után, a két kamara-rendszer behozatalával, Stahl az urakházának tagja lón s szövotkezve a nemesség és a papsággal a konzervatív párt-nak élére állt. Ettől fogva Németország politikai életében nagy és befolyásos szerepet játszott s Gerlachhal együtt a konzervatíveknek éltető szelleme volt egész 1861-ig azaz haláláig. Mint egyházi férfinak, ő neki volt legnagyobb része a régi lutheránus konfesszionalizmus és az orthodox papság uralmának megszilárdításában, amiért aztán azzal jutalmazták meg, hogy 1852-ben az evangélikus főkonzisztórium tagjává neveztetett ki.

Ami az ő államjogi és jogbölcészeti álláspontját illeti, ezt Bluntschli a fenebbieken elég részletesen kifejti ugyan, de azért nem lesz talán fölösleges a mi részünkről sem egy-két utba-igazító, tájékoztató észrevétel. Stahl elméletén meg-látszik Savigny és Schelling s általában a jogbölcészeti történelmi iskola befolyása, s mint munkájának címében maga is kifejti, az ő teoriája történelmi nézeteken alapul. Azonban nem elégitette őt ki a merev történelmi iskola, mely a

természeti és élettani elveket teljesen fölibe helyezte a magash, az eszményibb erkölcsi elveknek; nem elégitette ki De Maistre és társainak theoriája sem, mely a forradalmi törekvések ellensúlyozására az isteni jog alapelveit katolikus szellemben formulázta. S így mind a két iránynyal szakított a nélkül, hogy akár az egyiket akár a másikat saját elméletének formulázásánál mellőzte volna. A katolikus hittani iskolának a jog és a vallásra vonatkozó elveit elfogadta, csakhogy a protestantizmusnak megfelelő irányban alakítá át; a történeti iskolától pedig átvette a „történeti alapot“, s ezen az alapon származtatta le a társadalmi és jogi intézményeket részint inspirációkból, részint az isteni akaratból.

A Stahl-féle theoria ép ezen közvetítő természeténél fogva lön befolyásossá Németországra nézve. S ha még ehhez hozzá vesszük azon kornak, melyben Stahl föllépett, pietisztikus-orthodox irányát; a német népnek a politikai mozgalmak irányában tanusított közönyét és részvétlenségét; s végre magának a theoriának azon előnyét, melynél fogva az a tekintély isteni, emberfeletti eredetének proklamálásával megelégedvén, nem öszpontosítá — mint a De Maistre-féle elmélet — ezen isteni tekintélyt egy vallási főnökben a pápában, még kevésbé volt célja — miként Talleyrand elméletének, — hogy az isteni tekintély népjogilag biztosított jogrenddé váljék: mondom, mindezt tekintetbe véve, nem csuda, ha Stahl nézetei Németország államalakulására egész a legujabb időkig lényeges hatással voltak. Ma már azonban, a modern világnak élvezhetlenné vált a Stahl-féle ótestamenti theokracia, mely utjában áll ugy az állam, mint az egyén szabad fejlődésének és előhaladásának. Ennélfogva napjainkban Stahl elmélete semmi vagy legalább nagyon kevés gyakorlati jelentőséggel bir még Németországban is, a hol pedig az orthodox és a pietisztikus iránynak — tudvalevőleg — még mindig akadnak buzgó hivei. *Fordító.*

2) Angolországban VIII. Henrik²től kezdve a második forradalomig, a fejedelmek erősen ragaszkodtak az isteni származás teoriájához. Főleg azonban a Stuartok kormánypolitikájának ezen elmélet képezte alapját. I. Jakab határozottan állítá, hogy az ő hatalma istentől credt, hogy ő az istennek képmása, mint ilyen föltétlen engedelmességet követelhet alattvalóitól s hogy az istentől nyert hatalom korlátlan és minden annak korlátozása végett alkotott törvény emberi mű, melynek fonállása vagy megszüntetése a fejedelem kegyétől függ. II. Károly már tovább ment s az isteni származást gyakorlatilag is megkísérté alkalmazni, kimondván pl., hogy az adófizetés isteni jogon alapul, hogy a király elleni fegyverfogás merénylet az isteni rend ellen stb. I. Károly ennyire tulfeszítvén amaz elméletet, a visszahatás nem maradhatott el s 1649-ben az angol nép mit sem törődve az „isten rend“ fölzavarásával, fegyverhez nyult, és Károlyt, az „isten képmását“ elég vakmerő volt kivégezni. Az isteni származás elmélete azonban — mint Bluntschli mondja — még ezután is föntartotta Angolországban magát s csak a második forradalomnak sikerült azt teljesen megsemmisíteni.

Fordító.

3) Vsd. ö. Bluntschli, Geschichte des allgem. Staatsrechts. 230. l.

4) Bluntschli a Stahl-féle elmélet keresztényellenes voltát többször bizonyítgatja; de a bizonyítékok, melyeket ő felhoz, csak részletekre vonatkoznak. Hogy általános szempontból Stahl teoriája a kereszténységgel miért van ellentmondásban, arra megfelel a nagyhirű lipcei jogtanár Ahrens Henrik, ak³ „Természetjog“-ában a De Maistre-Stahl-féle jogbölcseleti theologiai iskolának kritikáját adván, a többi közt így nyilatkozik: „Ez iskola hivei a kereszténység szent könyveiből akarják a jog és politika tudományát levezetni. De a kereszténység az emberiség előtt új életet nyitván, sze-

rencsére semmi politikai formát elő nem szabott, nem szentesített, a népek szabad fejlődésére hagyván, hogy művelődésük minden fokozatán a szükségöknek legjobban megfelelő szervezetet találják fel. Két alapelveket mint minden társadalmi épület szögletkövét, a tekintélyt és szabadságot mondván ki, a népekre bizta, hogy szabadon egyeztessék e két elemet saját géniusok s a minden korszakbeli egyetemes szellemnek megfelelőleg. *Azok tehát, akik keresztényen dogmákra jogi s politikai elméletet akarnak fektetni, egyenes ellenkezésben vannak a kereszténység szellemével; azon magyarázat, melyet az írás szövegének adnak, többé-kevésbé önkényes.* (Természetjog vagy jogbölcészlet. Ahrens Henrik után Bihari Imre. 39. l.)

Fordító.

⁵⁾ *Frantz K.* azt mondja: „Az isteni jogra való hivatkozás a dynastia bukásának előhírnöke, mivel ez azt mutatja hogy a dynastia az emberi viszonyok iránt vakká lön.“

Szerző.”

V.

A Rohmer-féle pártelmélet.

Rohmer Frigyesnek ¹⁾ a politikai pártokra vonatkozó elmélete 1824-ben, Zürich kanton és Svajc akkori pártküzdeldelmei alatt keletkezett, s ezen időben, mint egy új szellemi fermentáció, nagy hatással volt a sajtóra és az életre. ²⁾ Én magam is (t. i. Bluntschli) élénk részt vettem annak kifejlesztése és terjesztésében. Később, 1844-ben, ezen elméletet a szerző ifjabb fivére, *Rohmer Tódor* egy könyvben ³⁾ előadta, a melynek szellemdús tartalma és tündöklő nyelvezete a Rohmer-féle theoria legnagyobb ellenségeinek elismerését is megnyerte.

E könyv az eszmék utólagos tisztázására nagy befolyással volt. Némely gondolatát már akkor elsa-játíták és fölhasználták az angol és francia államfér-fiak, majd pedig lassan-lassan egész Európa politikai-lag művelt férfiainak közjavukká váltak ez eszmék. Ugy szintén az irodalomban is több nevezetes író meritett e forrásból s a könyvnek több tételei alka-lomszerűleg kizsákmányoltattak. Mind a mellett a Rohmer-féle elmélet hatása eleintén korlátoltabb és csekélyebb volt, mint alapelveinek belső értéke és ereje után várni lehetett.

Az új pártelmélet elfogulatlan bírálata és elfo-gadása tekintetében főleg két akadály forgott fen.

Az egyik akadály, egy nagy párt, épen a haladási párt gyanuja volt, mely szerint a könyv nem a *tudo-mányos meggyőződés kifolyása*, hanem egy *eredeti párt-irat*, melynek célja az, hogy a mesterségesen és ügye-sen keresztülvitt fogalomzavar folytán a haladási párt-ban szakadást idézzen elő, a radikálisokat letiporja s a liberálisok és a konzervatívek egyesítésének ürügye alatt a reakciót diadalra segítse.⁴⁾ E gyanu teljesen alaptalan. Az elmélet egészben véve a Rohmer-féle lélektan konzekvenciája, s egész alapjánál és irány-zatánál fogva minden reakcióra nézve kedvezőtlen, mig a szabadelvü államalkatra nézve a legnagyobb mértékben használatos. Azt azonban el kell ismer-nünk, hogy a külső körülmények, melyek közt e tan keletkezett, ily gyanura némileg okot szolgáltattak, és hogy ugyane körülmények a szélső pártoknak a

váratlan és heves megtámadtatás feletti haragját szenvedélyes dühvé fokozták. Az elmélet első formulázása sem maradt ment az akkori harcok izgalmaitól; s az említett könyv nem minden gög és sértő guny nélkül tünteti föl a radikálisok és az abszolutisták kihágásait és hibáit, míg természet szerinti szükségességüket és előnyeiket nagyon kevésbé ismeri el.

Nem kisebb akadályul szolgált amaz alaptalan gyanunál, másodszer azon körülmény, hogy Németországban akkoriban nem igen volt kifejlödve a politikai pártélet s hogy az emberek nem szokták még meg a politikai szellemet lélektanilag fogni fel. Ha a könyvet 1849-ben, vagy még inkább, ha 1867-ben irták volna, könnyebben megérti vala azt a német nemzet.

Az elmélet alapgondolata ez: Valamint az állam szükségkép az emberi természetben találja magyarázatát és fogalmát: ugy az állami életet mozgalomban tartó politikai pártok természetes alapjai is az emberi életből ismerhetők meg. „Hogy az *államtesttel* megismerkedjem, az emberi lélek *alapviszonyait* kell kutatnom, s hogy az *államéletet* megértsem, az államélet törvényeinek *fejlődését* kell megfigyelnem.“ (17. §.)

Az ember fejlődése a különböző szellemmel és jellemmel fölruházott *egymásra következő életkorokban* mutatkozik. A különböző politikai pártok szellemében és kharakterében pedig *egykorulag* mutatkoznak ezen változatok. (21. §.) A politikai pártok ter-

mészeti törvénye ehez képest az *emberi életkorok pszichologiai törvénye*.

Az emberi élet természetes fejlődése előbb növekvő, majd hanyatló irányban történik. Az első nagy életkor, a hirteleni fejlődés kora, *gyermekkornak* nevezetik, s két részre szakad, a szorosabb és a tágabb értelemben vett gyermekkorra (*infantia* és *pueritia*). A nemi érettséggel kezdődik a *suhanckor* s ezután lép az ember az *ifjuság korába* (*adolescentia*). Ez az élet délpontja, melyből a tökéletes, az érett férfikorba (*juventus*) lépünk; de aztán a magasb életkorban (*senectus*) az emberi fejlődés lassankint hanyatlik.

E négy életkorban más-más szellemi erők lépnek előtérbe, melyek az életnek irányt adnak. A természetes emberi élet legmagasb fokán — magától értetik — az *ifju* és az *érett férfi* áll. Ezek vannak az *emberi aktív szellemerők* teljes birtokában. Amabban főleg a karakter és a szellem produktív, teremtő ereje, emebben inkább a fentartó és a tisztító erő működik. A fiatal ember természete tehát a *szabad-élvőségnek*, az érett férfié pedig a *konzervatizmusnak* felel meg.

A gyermek ellenben még csak törekszik a férfiaságra. Ez képezi kiművelésének célját s mint ilyen távol van még tőle. A gyermekben és a serdületlenben a *fogékony* s ennél fogva *passzív* szellemi erők birnak tulsullyal. E kor izgékony és figyelmes szemekkel, élénk képzelemmel és fogékony érzelemmel bir, de férfiúi teremtő ereje, világos, a viszonyokat

felismerő értelme nincsen. A politikai életben e kornak a *radikalizmus* felel meg.

Mig a gyermekben a specifikus férfi-erők nincsenek kifejlődve, addig az öreg ember ez erőket már nem képes biztosan fölhasználni. A magasb korban a passzív és a női szellemi erők, az érzelem hevéssége, a gyors kombináció és a finom felfogás lépnek ismét előtérbe. Ez életkor jellemző vonásai viszont az *abszolutisztikus* pártok tulajdonaival egyezők.

Miután az állam nem pusztá intézet az emberek számára s nem holt absztrakció, hanem *élő lény, a nép öntudatos, férfias alkata*, s egyszersmind az *ember nagyban*: magától értetik, hogy kiválólag a *szabad-elvek* és a *konzervatívek* vannak hivatva az *állam vezetésére*, mivel a férfi-erők főleg ő bennök jutnak határozott tulsúlyra. Mindkét szélső párt pedig, a radikálisok egyrésztől, és az abszolutisták másrésztől, természetöknél fogva az államban *alárendelt* jelentőségűek.

Látni való, hogy a pszichológiai pártelmélet a legdivatosabb nézetet alapjában felforgatja. E nézet szerint a liberálisok csak félig, a radikálisok ellenben egészen a haladás emberei voltak. A liberálisok úgy tekintettek mint lanyha radikálisok, a radikálisok mint erélyes és következetes szabadelvek. Az abszolutisták ama nézet szerint a leghatározottabb konzervatívek s ezek bátortalan és következtelen abszolutisták. Vagyis, a régi pártelmélet, melyet azonban számos újabb író is elfogadott, az államot

elvileg a szélsőségek hatalmába veti. A Rohmer-féle párt-tan ellenben, mértéket tartva, a szélső pártokat leginkább a férfias *középpártoknak* rendeli alá. E tan amellet van, hogy a fiatal, életerős szabadelvűség, az éretlen radikalizmust vezesse s hogy a bölcsek konzervativizmus az abszolutisták hevét fékezze.

A politikai pártoknak az emberi életkorok szerint történő meghatározását sokan balul értelmezik s a tan diadalra-juttatása céljából mindenekelőtt ezeknek félreértését kell megszüntetni. Azt a kifogást teszik ugyanis némelyek, hogy a létező pártok elvégre is soha sem hivatkoznak életkora szerint különülnek el egymástól, sőt inkább a pártokban a különböző életkorúak összetalálkoznak és összeműködnek. De erre Rohmerék azt felelik, hogy, ha az életkorok tulajdonságai határoznának, úgy a pártokat is az életkorok szerint kellene egymástól megkülönböztetni; mivel azonban az emberek elvei és céljai elágazók, ennél fogva a fiatalokat és az öregeket ez elvek kölesönösen egyesítik vagy szembe állítják egymással.

Amaz ellenvetés közelebbi megfontolása, a Rohmer-féle lélektani gondolat alaposb előadására kész tet bennünket.

Minden ember, aki korán el nem hal, az életkorok egymásutánját *saját természeti fejlődésében* megéri. Ennél fogva mindenki tapasztalhatja magán és másokon az életkorokat jellemző különböző tulajdonságokat, s ennyiben vizsgálat alá veheti egyszersmind amaz elméletet is. Saját élettapasztalatai erre

nézve a legjobb szolgálatot teszik. Ha az ember életének teljesen vagy csak tulnyomólag is életkora adna irányt, akkor természetesen a kor változtával pártállása is változnék; élte elején a radikálisokkal és a végén az abszolutistákkal tartana. A tapasztalás azonban e föltevést épen nem erősíti meg; s legfőlebb arról tanuskodik, hogy a fiatalság mindenesetre inkább vonzódik a radikalizmushoz és a szabadelvűséghez, az érettebb öregség pedig a konzervatizmushoz és az abszolutizmushoz. De azért gyakran találkozunk fehér hajú radikálisokkal és az iskolát alig végzett abszolutistákkal. Miként fejthető ez meg?

Az ember, nem mint sokan hiszik, *egyszerű nemi lény*, melynek egész élete előre megállapított nemi korfejlődés szerint emelkedik és hanyatlik s végre elenyész. A közös nemi természet mindenesetre az emberi testben megvan s az emberi test határozott, minden emberre nézve lényegileg egyenlő fejlődési törvények szerint növekszik és öregbül. De ezen testi és szellemi erők, melyek az ember testében alakulnak és öszpontosulnak s melyek az ember *faji életének* irányt adnak, az emberi természetnek csak *egyik oldalát* képezik.

Az ember *kettős lény, kettős teremtmény*, s még egy *második oldallal* is bír, mely nem minden emberben egyforma, hanem ellenkezőleg mindenikben különböző s amely nem az életkor egyenletes fejlődésével változik, hanem egészen sajátos módon gyarapszik. Az embernek eme másik oldalát nevezzük

individuális szellemnek, mely a testben van. Az egyes ember tulajdonai az *individuális képességtől* föltételezhetnek; hogy mely fajhoz tartozik, az csak alapját képezi ama megkülönböztetésnek.

Ezen egyéni szellemben természetesen ugyanazon szellemi erők léteznek, a melyek a testben, csak hogy más viszonyok közt és a legnagyobb változottságban. Achilles és Thersites, Caesar és Cato közös fajhoz tartoztak s ennél fogva a testi és szellemi erők egy és ugyanazon rendszerével birtak. Mint egyének azonban szertelenül távol álltak és különböztek egymástól. Valamint az emberek *egyenlősége* a fajban leli természetes alapját, úgy az egyesek *különbözősége* individuális különféleségükön alapul.

Innen magyarázható, hogy a tulajdonságok, melyek a gyermekség és serdülés korában irányadók és uralkodók, némely egyénnek individuális létét egész életében uralmuk alatt tartják, s viszont, hogy más egyének természete mindig öreges. Innen van az, hogy némely ember egyénileg gyermeknek van alkotva, s dacára életkora fejlődésének, mely testét megváltoztatja, bensőleg a szellem és a karakter tekintetében mégis gyermek marad. Hasonlókép más ember egyénisége meg az ifjuság jellegével vagy érett ember szellemével bir; s ismét mások már első ifjuságukban, ha bensejüket szemügyre vesszük, koraszü lényeknek tünnek fel. Így pl. *Alcibiades* férfikorában is gyermek volt, *Augustus* gyermekségétől

fogva öreg, *Perikles* haláláig öreg maradt, és *Scipio* egész életében férfi volt.

Az individuális szellem semmiesetre sem halad a test fejlődésével, jóllehet a földi élet közegeül szolgáló élő szervezetben a korfejlődés hatását megérzi. Megtartja ez sajátosságait minden életkoron keresztül. Még akkor is tovább fejlődik, a midőn már a test fejlődése megszűnt. Az ember erkölcsisége és értelmisége tökélyesbülhet, még ha testi ereje hanyatlanék is. Az ember nemcsebb és okosabb lehet, habár erőtlenség és beteg teste felmondaná is a szolgálatot és kimerülne. A faj biztos halálnak és enyészetnek néz elé. Az egyéni szellem azonban rokonságban találja és érzi magát a halhatatlan isteni szellemmel.

Valamely pártválasztás és a pártműködés tekintetében fontosabb az *egyéni sajátosság*, mint a mindenhaj életkor. E szerint léteznek természetöknél fogva radikális egyének, valamint konzervatív jellemek stb. A legtöbb ember tehát, aki a politikai életben élénk részt vesz, természetes hajlammal bir egyik vagy másik párt iránt. Ha a fajok leplén ép oly könnyen keresztül láthatnánk, mint ahogy magukat a fajokat látjuk s ha az ember hensejében elrejtett egyéni sajátosságokat ép oly bizton felismerhetnők, mint ahogy a testi erőkről tudomást szerezhethünk magunknak: akkor egész biztossággal meghatározhatnók azt is, hogy ki-ki, *saját természeténél* fogva melyik párthoz van utalva.

Miután senki sem felelős saját természetéről,

melyet úgy nyert és nem önmaga alkotott: ennél fogva természetes pártállásáról és természetes pártjellegéről sem felelős. Minthogy végre a pártok az egyének különböző természetében vagyis az emberi teremtményeknek istentől nyert rendeltetésében gyökereznek: minden párt *természetileg szükséges* s ennél fogva *természetileg jogosult*. Az a politika, amelynek kiindulási pontját az ellentörekvésű természetszerű pártok megsemmisítése képezi, az erkölcsi világrend ellen vétkezik. A pártok ostromolhatják egymást, hogy a helyes viszony köztük minden időben fentartassák; de nem szabad egymás megsemmisítésére törekedniök, mivel az ember mozgalmas életéhez mindenikre szükség van. A *pártok kölcsönös elismerése* tehát a humanitásnak és az egészséges politikának is jogos követelménye.

A természeti szükségképiség azonban az emberi életnek csak egyik alapföltételét képezi, s nem uralkodik a fölött teljesen. Az ember szabad önelhatározással bír s ennél fogva a pártalakulásban az *emberi szabadságnak* is hatalmas része van.

Aki természeténél fogva radikális, az a radikális párt iránt érez vonzalmat s aki természeténél fogva öreges, az ingerrel bír arra, hogy az abszolutistákhoz csatlakozzék. De azért a természeti hajlam kizárólag semmiesetre sem uralkodik az ember felett. Nem kényszeríti ez az embert, hogy minden körülmények közt azt a pártot válassza, amelyhez individuális tulajdonai vonzzák. Megtörténik gyakran, hogy az

individuális teheték ellentéteire egyéb indokok és érdekek is befolyhatnak. Mig az egyén saját bensejének figyelmeztetésére és intésére hallgat s majd a jónak és célszerűnek belátása, majd az előnyök és a veszélyek kiszámítása folytán elhatározásra jut: az alatt gyakran más párthoz szegődik. Az ember saját hajlamát és vonzalmát is képes legyőzni, ha azokat balgáknak és károsaknak találja. Ha a természeti vonzalom és hajlam első sorban működnek, úgy a második sorban a *szabad választás* következik és ez az egyesek pártirányzatát megváltoztatja.

Gyakran látunk ennél fogva valamely pártnak, sőt nem ritkán annak élén is egyéneket, akik egészen más személyi tulajdonokkal bírnak, mint amelyek ama pártot egyébként jellemzik. Az ultramontán pártnak, mely tudvalevőleg öreges jellegű, sok gyermekes naivságu hive és galád szemtelenségű vezetője van. Gyakran álltak már a radikális párt élére ravasz abszolutisták, akik e párt tapasztalatlanságát saját céljaikra kizsákmányolták. Néha a konzervatívokat szabadelvű egyén vezeti, s a liberális pártvezérek közt csaknem mindég találkozik egyes konzervatív természetű. Az embert élettapasztalatai és tanulmányai ép úgy rávezetik, mint érdekei, hogy más alapelveket helyeseljen és más törekvéseket gyámolítson, mint amelyek természetével megegyeznek.

Épen ezért a nevelés is igen nagy befolyással lehet a pártválasztásra és a pártalakításra. A *nevelés* és a *hivatalos foglalkozásnak* rendkívüli hatalma van

a nép minden osztályában. A foglalkozás választására viszont hatással van a természetes hivatás; de azért gyakran megtörténik, hogy a szülők akarata vagy az ember saját szabad elhatározása folytán e választás a hajlammal ellenkezőleg üt ki. Ha azonban az iskolák, melyekben az egyén tanul, a gyakorlatok, melyeket végez, a szokások, melyekben felnövekszik, bizonyos határozott pártjelleggel bírnak: akkor az individualitás ereje végre is az ellenállásban megtörik s az egyén lassanként azon párthoz szegődik, amelyben fölnevekedett s amelyhez foglalkozásánál fogva vonzalmat érez. Így a földművelés konzervatív, a kereskedelem és az ipar liberalizáló hatással van azon személyre, aki e foglalatosságoknak szentelte életét. A jezsuitarend nevelési rendszere gyakran visszataszítólag hat az ifjakra s ellenkezésre ingerli őket; de a rend tulajdonképeni növendékeit átalakítja s egész lényüknek és életüknek abszolutisztikus színezetet ad.

A nehézség, hogy az átmeneteket egyik párt-typusról a másikra és a pártfajok különféleségét felismerjük, még az által is fokozódik, hogy az egyes emberek mint praedestinált párthivek ritkán bírnak *tisztán* és *teljesen* kifejezett individualitással. A legtöbb ember individualitása nem szabályszerű és nem tipikus, hanem hézagosan organizált számos végülékből álló. Azok, a kik mint individuumok ép oly tökéletesen és szabályszerűen vannak organizálva, mint amily rendszeres az emberi test: nagyon ritkák

s mindig felette kitünő emberek. E jelenség csakis a *nagy geniéknél* mutatkozik, akik a világtörténelem menetének irányt adnak s akik ép ennél fogva tipikus jelleggel vannak felruházva. Az emberek szerfölötti nagy többsége nem ily alkotásu.

A valódi liberális és a valódi konzervatív individuumok száma azonban, — még akkor is, ha nem állítjuk föl a legmagasb mértéket és nem követelünk tökéletességet, — szintén igen csekély. Bármely országban és bármely népben nagyon kevés a *fér-fias karakter és szellem*, a szó praegnans értelmében. Vagyis, akár a szervező és teremtő erő, akár a helyes ítélő és intéző értelem, akár a valódi szabadelvű természet szellemileg uralkodó genialitása, akár a valódi konzervatívek éles vizsgáló bölcsesége és nemes érzelmei, ritka egyénnek képezik belső szellemi tulajdonait. S ha mégis a politikailag művelt népek közt nagy liberális és konzervatív pártokkal találkozunk, ez onnan magyarázható ki, hogy az embereknek jóval nagyobb száma, hiányos szellemi adományozottsága és inkább szenvedőleges, mint cselekvő individualitása dacára, hódol bizonyos szabadelvű vagy konzervatív eszménynek s az ész intelme előtt meghajólva egyes kitünő emberek vezérletét elfogadja s azokat készséggel követi.

Még a legférfiasabb népeknél is, mint különösen a germánoknál, az emberek nagy többsége szintén nem egyénileg, hanem fajilag van alkotva. Azonban a nép egyes tagjai, testi és szellemi erejük érvénye-

sitésekor belátják, hogy a férfias tulajdonok felette állnak a szenvedőleges női tulajdonoknak s ennél-fogva a férfiasan alkotott államban az egyesek alárendelik magokat a valódi férfiak kormányának. Ha ez nem így lenne, akkor nem menekülhetne a világ a férfiatlan szélsőségek szenvedélyes uralmától, mert a tömeg, mely akkor önmaga intézné sorsát, mindenütt sokkal inkább passzív, mint aktív egyénekből áll. E szerint nem az a szabad állam, amelyben a többség *kormányoz*, hanem az, amelyben a többség, belátásból és szabad akaratából, a legjobb és legképeőbb férfiak *kormányának alá veti magát*.

Midőn tehát a természet az individuális adományt és tehetséget nagyon *egyenlőtlenül osztotta szét*, gondoskodott egyszersmind arról is, hogy a pártok és különösen a szélső pártok veszélyes egyoldalúsága a népek és az emberiség közös rendjét meg ne zavarja, hanem hogy az egésznek összefüggése és egysége fentartassék és a közfejlődés férfias értelemmel és akarattal vezéreltessék.

Egy másik eltérésre és pártcserélésre okot szolgáltat még az is, hogy sok ember *vegyes* individuális tehetéssel bir. Az egyiknek szelleme radikális és jelleme szabadelvü, mint például a nemes, de elvont illuziókra könnyen hajló *Garibaldié*. Más ember meg szellemileg szabadelvü és kedélyileg konzervatív, mint a nagy *Caesar*. Egy harmadik, mint *Richelieu* bibornok, abszolutisztikus jellemet konzervatív szellemirányzattal; egy negyedik, mint *III. Napoleon*,

szabadelvü eszméket egyeduralmi célzatokkal egyesít. Ily vegyületek sokfélesége elősorolhatlan. Ezek azonban ismét csak arra szolgálnak, hogy a pártok elzárkózottságát és merevségét enyhítsék s a pártok közti elválasztó üreget ezer meg ezer helyen áthidalják.

A négy természetes párt legvilágosabban fölismerhető Angliában, ahol a pártélet rég időktől fogva ki van fejlődve. Az *angol* parlamentben igen határozottan megkülönböztetik magukat a *radikálisok* a *szabadelvü whigektől*, de nem kevésbé az *abszolutisztikus ultratoryk* a *konzervatív toryktól*. Hasonló megkülönböztetések fordulnak elő egyéb országok képviselőjében is. A francia kamara rendesen egy *bal-* és egy *jobb-centrumra* s egy *szélső-bal* és egy *szélső-jobbra* oszlik; amazok a szabadelvűek és konzervatívok, ezek a radikális és abszolutisztikus elemek közti ellentétre emlékeztetnek. Nem különben így állt a dolog a *német* kamarában is. Midőn a német országgyűlésen a *liberális-nemzeti párt* a haladási párttól elkülöníteni kezdte magát: amannak inkább a szabadelvű tendenciák adtak irányt, míg ez a radikális tanokhoz ragaszkodott; s amint a *szabad-konzervatív* párt a többi kormánypártoktól, — amelyekhez — félig-meddig akarata ellenére — néhány abszolutisztikus „junker“ is csatlakozott, — elvált s az utóbbiakkal szemben ellenzéki álláspontot kezdett elfoglalni: a konzervatívok és az abszolutisták közti ellentét itt is világosabban kitűnt.

A reális pártélet mindezen jelenségeiben a természetes pártkülönbség félreismerhetlenül jelentkezik ugyan, de sehol sem teljes tisztasága és élességében hanem mindenütt vegyületekkel zavarva és módosítva.

Miután pedig ugy a *választásoknál*, mint a gyűléseken *bizonyos dolgok feletti szavazásoknál*, minden vélemény-különbségnek végre is egyetlenegy dualisztikus ellentétben kell öszpontosulnia : ennél fogva a gyakorlatban néha kényszerítve érzi magát a négy párt csupán két csoportra oszlani, ugy, hogy ilyenkor csak *két párt* tűnik fel. E tekintetben ismét különböző kombinációk tehetők.

Néha egy párt ellenzékét képez *minden többivel szemben*, ami természetesen többnyire a magában álló legyőzetésére vezet, miután három párt egyesült hatalma rendesen nagyobb, mint egyetlen egy párté. A pártok szövetkezése folytán, leggyakrabban valamely szélső párt, mely tulcsigázott igényekkel áll elő, szokott vereséget szenvedni. A közép-pártok ritkán lépnek fel így elkülönítve s nem igen ingerlik maguk ellen a többieket. A szélső-pártnak csakis a szertelenül felizgatott pártszenvedély perceiben sikerül néha a többi pártokat, terrorizmusa által megfélemlíteni és elnyomni. Igy 1792. és 1793-ban a *radikális jakobinusok* a dühöngő csöcselék segítségével, minden művelt pártot, a régi követőinek gyöngé maradványával együtt, erőszakosan letiportak ; s hasonlókép 1814-ben a spanyol udvari párt *legszélsőbb abszolu-*

tistái a nyomorult *VII. Ferdinánd* alatt, minden más spanyol pártnak fölibe kerekedtek. Eltekintve azonban a dühöngő forradalom vagy reakció idejétől, a természetes ellentétek hatalma gondoskodik arról, hogy a szélsőségek egy könnyen uralomra ne jussanak.

Veszedelemesebb a két szélsőség egyesülése a középpártok ellen, mert kivált a tömeg, ha egyszer mozgalomba jön, természeti hajlammal viseltetik a szélsőségek iránt. Ez egyesülés a pártok történetében nem ritkán előfordul. De ama szövetekezés, természetesen soha sem állandó, hanem mindég azon hallgató föltétellel köttetik, hogy a győzelem után a két párt ismét elválik egymástól. Becsületes baráti viszony köztük nem állhat fen, mivel a belső ellentétek egymást kölcsönösen eltaszítják. Csak a közös gyűlölet és a pusztá ellenzés egyesíti őket pillanatra. Ennélfogva pozitív törekvésekre annál kevésbé egyesülhetnek, minthogy az egyik uralmának természeti szükségképisége, mindenkor a másiknak ellenszegülését idézi elő. Ép ezért a két szélsőség egymással önmagától békére soha sem léphet, hanem a békét csupán a mérsékelt középpártiak állithatják helyre és tarthatják fen köztük.

Az ilyen szövetezéseknek egyik legcsudálatosabb neme a *délnémetországi ultramontánok* és *radikális demokraták* közt mai nap fenálló szövetség. Az nem képzelhető, hogy e két párt megegyeznék egymással abban, miként alakítandó és kormány-

zandó Németország; de a közös aggodalom, hogy egész ellentétes állameszményük — az egyik részről az államnak az egyetemes egyház alá rendelése, a másik részről a partikularisztikus tömeguralom még az egyház felett vagy az egyház nélkül is — lehetlenné válik akkor, ha a német állam fejlődésének Poroszország ad irányt, mondom: ezen aggodalom, és a közös gyűlölet Poroszország ellen, ideiglenesen egyesíté őket. Ily nemü egyesülés az egészséges államfejlődés jelentékeny hátrányára, de előmozdítására soha sem szolgálhat, mert pozitív törekvésekre képtelen.

A két szélsőség szövetkezése rendesen a közép-pártokat is egyezségre kényszeríti. Ha ez utóbbiak kezét nyujtanak egymásnak, a *konzervatív-szabadelvű* vagy a *szabadelvű-konzervatív* politika lesz az uralkodó, a szerint, a mint a teremtő vagy a fentartó irány jut túlsulyra. Ha a szabadelvűek és konzervatívok nyíltan vagy hallgatag beleegyezéssel egyesülnek: többnyire sikerül nekik a szélsők uralmának szárnyát szegni részint szellemi fölényük folytán, részint pedig azért, mert a radikálisok és abszolutisták közt is a mérsékeltebb elemek hozzájuk csatlakoznak s meggyőzetni és vezettetni engedik magukat általuk. Így az angol parlamentben többször megtörtént, hogy midőn a whigek és a toryk bizonyos fontosabb reformok keresztülvitele céljából szövetkeztek, a szélső radikálokat és az ultratorykat

legyőzték. A német kamara történetében is találunk néhány hasonló esetre.

Még gyakoribb a pártok történetében az az eset, hogy az egymással szövetséget kötő *radikálisok és szabadelvűek a konzervatívok és abszolutistákkal*, vagyis az összes haladási pártiak a maradiak egész pártjával szemben ellenzékét képeznek. Ezen ellentét se nem természetellenes, se nem káros hatású; sőt inkább alkalmas arra, hogy a népben rejlő erők legmagasb kifejlődését eszközölje. Ez azonban csakis akkor történik, ha a két csoportot nem a szélsők, hanem az egymáshoz közelebb álló közép-pártok vezetik. A szélsőknek a két csoport feletti uralma az államnak majd biztonságát és nyugalma, majd haladását veszélyeztetné és gyakori ingadozást idézne elő a két irány között. Az európai államokat évszázadok óta veszélyeztető *forradalmak és reakcióknak* egymás közti váltakozása nagyobb részben onnan magyarázható ki, hogy mindkét pártcsoportban a vezéri szerepet gyakran a szélső irány ragadta magához. Európa békéje s az államok egészséges fejlődése ellenkezőleg azt tételezi fel, hogy a két csoport vezetését a mérsékelt s egyszersmind férfiasabb rész vegye át.

A négy párt egyenkénti jellemzése, amint következik, e szerint tipikus jelentőséggel bír. A valóság e típusokat többé-kevésbé megközelíti ugyan, de azoknak tökéletesen soha meg nem felel. Midőn azonban a tudomány e típusokban a természetszerű ellentétek teljes tartalmát és tiszta alakját festi, az

egyres tüneményeknek másként beláthatlan és zagyalékos különféleségét tisztázza és rendezi.

1) *Rohmer Frigyes* egyike volt a leggondolkozóbb, de egyszerűs mind a legzárkózottabb tudósoknak. E zárkózottsága miatt nem ismerték és még maig sem ismerik az emberek az ő belső lényét, individualitását; miután pedig — mint Bluntschli mondja (*Geschichte des allgem. Staatsrechts und der Politik.* 664. l.) — Rohmer individualitása a legszorosabban össze van forrva eszméivel, természetesen eszméit sem vagyunk képesek kellőleg méltányolni. E körülmény, továbbá az, hogy *e könyv szerzője az egyes pártok alábbi jellemzésénél Rohmert követi és teljesen annak pszichologiai álláspontját foglalta el*, némileg talán szükségessé teszi, hogy a magyar közönség legnagyobb része előtt különben is idegen Rohmer életrajzát kissé részletesebben közöljem. Minthogy pedig a jeles német tudós életrajza eddigelé — tudtommal — csupán a Bluntschli-Brater-féle „*Deutsches Staats-Wörterbuch*“ban jelent meg, kizárólag e forráshoz vagyok kénytelen én is ragaszkodni. A cikket Bluntschli írta, aki Rohmernek legbensőbb barátja és politikai elvtársa volt s ennél fogva e cikk a mellett, hogy Rohmer életéhez az egyetlen, még ezenfelül talán a legilletékesebb és leghasználhatóbb forrás is.

Rohmer Frigyes 1814-ben, február 21-kén született Weissenburgban. Ő maga azt állította, hogy családja magyar eredetű; de hogy ez állítását mire alapította, azt nem tudjuk. Atyját Dr. Rohmer Dávid Jánost, — ki lelkes, egy tudományosan képzett férfiú és Fichtének benső barátja volt, — még gyermekkorában elvesztvén, ő lön a szegény családnak fentartója. Eleintén lelkeszi pályára szánták; de a 17 éves ifju egy anyjához irt levelében határozottan kinyilatkoztatá, hogy e pályára nem lép. „Elhatározásom oka belső természetemben keresendő — írja Rohmer anyjához — s különben

is a felületes és szánandó racionalizmus és a naponta sötétebb, ijesztőbb és üresebb s csupán a formákban gyökerező mysticizmus közti szellemtelen vita nagyon elidegenit engem a papi pályától. Én nem tudok langymeleg lenni s két párttal tartani, és a jelen esetben egyik párthoz sem csatlakozhatnék.“ Idéztük e nyilatkozatot mint olyat, mely emberünk későbbi fejlődésére nézve igen jellemző.

Rohmer a gymnasiumi tanfolyamot Ansbachban végezte. A philozophia iránt már itt ellenállhatlan vonzalommal viselkedett, amit eléggé tanusítanak anyjához irt következő sorai: „Legfőbb törekvésem az istent és a természetet megérteni és megismerni; bátran kimondhatom, hogy egész életem e célnak leend szentelve.“

1832-ben a müncheni egyetem hallgatói közé iratta be magát. Itt alkalmá volt Schellinget és Spinozát hallgatni; de sem amannak előadása ki nem elégité, sem ennek elveivel nem tudott kibékülni. Az ifju, önálló pantheisztikus álláspontot foglalt tehát el, s álláspontját „Anfang und Ende der Spekulation“ című első munkájában ki is fejtette. A pantheizmussal azonban rövid időn szakított, s teljesen megbarátkozott Plátó amaz elvével, mely szerint a valódi bölcsésznek államférfinak is kell lenni. A tudományt ettől fogva úgy tekinté, mint eszközt az emberek társadalmi és politikai életének tökéletesítésére, s miután azon nézetre jutott, hogy *az emberi lélek ismerete képezi a gyakorlati haladásnak alapfölteletét*, egész lélekkel pszichologiai tanulmányokra adta magát. Az emberiség pszichologiai törvényeit pedig önmagából hitte kiolvashatni s ennél fogva saját benső lényét tette vizsgálódásai tárgyává. E tanulmány eredmény lön s 1., az emberi lélek tizenhat alaperőinek fölfedezése; 2., ezen erők fejlődési törvényeinek föllállítása az életkorokban; 3., ama törvények alkalmazása a világtörténelem és a korszellemre;

s 4., az egyéni önakarat és az emberiség legmagasb typusának megállapítása.

Rohmer Frigyes pszichológiája 1841-ben főbb vonalainban készen volt s azt öcsese *Tódor*, — ki bátyjánál kisebb tehetség, de annál nagyobb stylistá volt, — írásba foglalás e cím alatt: „Deutschlands Beruf in der Gegenwart und Zukunft“ kiadta. E munka alap gondolatát nagyon kevesen értették s annak prófétai hangja a közönség nagy része előtt szokatlan volt; de azért elég szíves fogadtatásban részesült.

Ugyanez évben Rohmer, megroncsolt egészsége helyreállítása végett Zürichbe utazott. Szeje ekkor a legszenvedélyesebb pártküzdelmek színhelye volt s e küzdelmekben néhány hónapig Rohmer is részt vett. A mozgalom hatása alatt megkísérté pszichologiai elméletét a politikai pártokra is alkalmazni, amit aztán öcsese 1846-ban feldolgozván egy önálló munkában napvilágra bocsájtott. Kevéssel a munka megjelenése után Bluntschli, Rohmer elmélete szerint egy liberális-konzervatív pártot alakított a célból, hogy az 1839 óta hatalmuktól megfosztott radikálok és az abszolutisták szélsőségeit fékezzék. Az új párt a forradalom ellen a leghatározottabban kikelvén, a békés reformok terére lépett s habár hivei közt igen csekély volt a valódi liberálisok száma és habár konzervatív hivei abszolutisztikus hajlamot tápláltak magukban: mégis körülbelől célt ért volna, ha Luzern kantonban a már-már teljesen erőtlén radikalizmus ismét fel nem üti fejét. Luzernt aztán követték a többi kantonok radikálisai is, s minthogy a liberális-konzervatív párt még nem volt oly erős, hogy tul ne kiáltotta volna hangját a szélsők óriás tömege: 47-ben kiütött a forradalom. A liberális-konzervatív párt ekkor feloszlott ugyan; de nyomot hagyott maga után, amennyiben a radikálok győzelemre jutván az ő elveit részben elfogadták s gyakorlatilag is érvényesíték.

Rohmer a svejci mozgalmakban — mint emlitém —

nagyon kevés ideig vett részt, mert már 42-ben elhagyta Szejcot s állandólag Münchenben telepedett le; de azért a mozgalmat folytonosan éber figyelemmel és érdeklődéssel kísérte.

Bajorországban ez alatt azon tapasztalatra jutván, hogy az ellenzéki radikalizmus távolról sem oly félelmetes, mint a kormány abszolutizmusa, határozott támadást intézett a burokratia és az ultramontanizmus, mint az abszolutizmus legfőbb képviselői ellen. 1846-ban két munkája jelent meg, u. m. „Meinungsaussprechung gegen den Ultramontanismus“ és „Denkschrift über den Einfluss der ultramontanen Partei in Bayern“, melyekben inti a katolikusokat, hogy szakítsanak az ultramontanizmussal. Intését meg is fogadták, amennyiben kevéssel a munka megjelenése után a bajor ultramontán miniszterium elbocsáttatott.

Az 1848-diki forradalom Rohmert egész váratlanul lepte meg. A legviharosabb napokban jött ki egy a napi kérdésekkel foglalkozó munkája e cím alatt: „Der vierte Stand und die Monarchie.“ Ebben állítá fel ama nevezetes elvét, melynek alkalmazása folytán III. Napoleon néhány évvel később megveté alapját az új császárságnak s mely így hangzik „A korona és a negyedik rend egymásra vannak utalva. A korona saját kára nélkül a negyedik renddel nem szakíthat, hanem igenis új erőt és új jövőt meríthet magának abból. Hatalmának forrása a tulajdonképeni nép. Szálljon le e forráshoz s megifjulva tér onnan vissza. Ebben áll az ő hivatása. A negyedik rend érdekében való iniciatíva képezi a monarchia alapföltételét.“

E munkával, mely az akkori izgalmak közt is képes volt magára vonni sokaknak figyelmét, csaknem egy időben jelent meg a burokratia ellen egy másik, ily cím alatt: „Deutschlands alte und neue Bureaukratie mit einem offenen Worte über das gegenwärtige bayerische Ministerium.“

E közben a forradalom véget ért s egész Európában a

a reakció üté föl fejét. Rohmer még ez ellen tollat fogott s „Bayern und die Reaktion. Für deutsche Freiheit und bayrische Ehre“ című könyvében kimondá végső kárhóztató ítéletét a bürokratíára mint a reakció tulajdonképeni okozójára.

Ez volt Rohmernek utolsó önálló munkája s ettől fogva csupán néhány hírlapi cikket közölt még, aztán végkép visszavonult a politikai térről s egészen filozophiai kutatásainak élt. 1856 tavaszán sikerült megoldania a maga elé tűzött problémát, mely szerint a logikája és pszichológiája közt fenálló válaszfalat ledöntse; de az ílyeténkép teljesen tisztázott rendszerét nyilvánosságra nem bocsájthatá, mivel 1856. június 11-kén elhunyt.

Ez rövid, vázlatos életrajza a jeles, de eddigelé még vajmi kevés méltánylásban részesült német bölcésznek. Óhajtandó, hogy Bluntschli, — ki Rohmerrel benső viszonyban volt, — megismertetné a világot annak életével, mert míg Rohmer életét nem ismerjük — mint Bluntschli maga is mondja, — magát bölcészeti rendszerét sem méltányolhatjuk, sőt — mi több — jó részben meg sem érthetjük.

Fordító.

²⁾ Először a „Beobachter aus der östlichen Schweiz“ban adatott elő.

Szerző.

³⁾ *Friedrich Rohmer's Lehre von den politischen Parteien.* Durch *Theodor Rohmer.* Zürich, 1844. (Jelenleg a nördlingeni Beck-féle könyvkereskedés kiadásában.)

⁴⁾ *Abt,* a Rotteck-Welcker-féle „Statslexicon“ első kiadásának pótlék-kötetében a „Pártok“ című cikkében ez alaptalan gyanut, habozás nélkül, mint kétségtelen igazságot tünteti föl.

Szerző.

VI.

A radikalizmus.

Ha az emberiség életében valami nagy változás történik s egy új világkorszak első ifjusági fázisába lép: a radikalizmus rendkívüli erővel lép föl, és segít a régi kor elavulttá, korhadttá vált intézményeit lerombolni és az új fejlődés útját előkészíteni.

Ily állapotban van a polgárisult emberiség körülbelül a múlt század közepétől, amikor a középkor véget ért s amióta a modern világkorszak az új eszmék világánál a közélet ujjáalakítására törekszik. Ilyen időkben a radikalizmus mint az újkor uttörője és előharcosa, természeti jogosultsággal bír. Az utolsó évszázadban e szerint a radikális nézetek voltak az irányadók, és a radikális pártok mindenütt az események előterében jelentkeztek. A legnagyobb tevékenységet a világ-átalakító forradalom perceiben fejtik ki.

A gyermek szelleme tulnyomólag *receptív*, s kitünő tulajdonai inkább női, mint férfias tulajdonok. A gyermeket a nyitott szemek jellemzik; a különböző dolgok és az élet számtalan képeit megtekinti s az új benyomásokból, melyeket ama képek gyakoroltak rá, rohamos bizodalommal általános következtetéseket von le. Hihetetlen, hogy a gyermek mennyit tanul első életéveiben, aránylag sokkal többet, mint későbbi egész életén át. E közben könnyen felizgatható

és tevékeny phantáziájának ad legtöbb dolgot. Egy csomó valótlanságot vesz fejébe s játszik képzelmeivel. Ki ne tudná, hogy a gyermek mily könnyen összetéveszti bábuját az élő emberrel, nádparipáját az élő paripával. A tapasztalathiány a gyermeknek nincs akadályára; mivel illuziókban ringatja magát s mivel értelme még fejletlen: a nehézségeket sem veszi észre, melyek kívánságai teljesülésének útjába állanak. Esze és magaviselete teljesen a jövő felé van irányozva. Abban a hitben van, hogy vele *új világ* veendi kezdetét s ezt saját kívánalmainak megfelelőleg véli berendezhetni.

E radikális eszményi jellemvonás sohasem tünt ki világosabban s az elvont alapelvek iránti vonzalom sohasem mutatkozott oly határozottan, mint a francia forradalom idején. Már magában a természetjogi tanban, amely a forradalom kiindulási pontját képezte s amely a szellemeket a válságra előkészíté, sok radikális abstrakció fordult elő. A spekulatív iskola egy csomó nézetet állapított meg s azokból fogalmakat alkotott, nem törődve a reális hatalmakkal, melyek a népek életében a vezérszerepet játszóak. A forradalom szellemi tanítója, *Rousseau János Jakab*, természeténél fogva a legnagyobb radikalista volt. Az ő államelmélete mitsem törődött a valódi állammal, melyet se föntartani, se reformálni, hanem alapjában átalakítani akart. Ő, képzeletében, a társadalmi szerződés (*contract social*), az összakarat és a kiviteli cselekmény általános definíciói sze-

rint egy új világrendet teremtett s az egyéni szabadság kölcsönös elismeréséből, fikciók segítségével az államakat szabadságát is megállapíthatni hitte. Rousseaut követte a szintén radikális *Sieyès* apát, aki arra törekedett, hogy a „harmadik rend“ legyen az uralkodó és ez képezze a közeparányt az emberek közt s hogy az új állami rend számtani törvények szerint, mint valami szabályszerű pyramis építtessék föl, miután az elévült és a visszaélésekre okot szolgáltató „kiváltságokat“ a fölizgatott tömeg általános gyűlölete eltörlé és eltemette. Ez elvont nézet, a radikális doktrinaer *Robespierre*-ben, erőszakos és terrorisztikus eszközökkel működő végrehajtójára talált.

Az *emberi jogegyenlőség* nagy igazsága e szerint el lön különítve az ezt kiegészítő *egyéni különbözőség* igazságától s az *egyéni szabadság* kizárólagos és egyoldalu állami elv gyanánt állíttatván föl, ez által az veszedelmes tévtanná torzított. Aki elég vakmerő volt magát a tömeg előtt kitüntetni, a szüntelenül működésben levő guillotine áldozata lön. Az egyenlőség azonban szabadság nélkül olyan, mint a csésze tartalom nélkül; a szabadság, amely a természetes egyenlőséget megveti és azon sérelmet ejt, nem egyéb, mint önkénye az egyiknek és szolgálása a másíknak. Az alkotmányozó nemzetgyűlés eleintén mindkét alapelvet együttesen fogta fel; de már akkor is felismerhetők a radikális képzelet nyomai, mely ama két elvet *kizárólagos törvény gyanánt*

proklamálta s egész bizton számított arra, hogy az emberek életüket föltétlenül e törvények szerint fogják intézni. Már akkor összetévesztették, a régi hellenek módjára, a közszabadságot a tömeg uralmával s az egyének szabadságát a népfenség cége alatt szolgálivá alacsonyították. A régi polgárok új egyenlősége, melynek folytán a régi kiváltságos rendek elenyésztek, nem ótalmazta meg az arisztokraciát az elnyomatás és az üldöztetés elől.

Hasonló illuziókban ringatták magukat egyéb népek radikális pártjai is. A reális hatalom és a történelmi viszonyok szem elől tévesztése és a hit, hogy az elvont képzeleti fogalmak uralkodnak az élet fölött, képezik a radikális gondolkozásmód csaknem csalhatatlan ismertető jeleit.

Mindenekfölött az egyenlőség iránti lelkesedés az, ami a radikális természetükben könnyen fanatizmussá fokozódik s egy csomó illuziót von maga után. Így a kommunisták a jogegyenlőségből, vagyis az embereknek mint személyeknek egyenlő vagyonszerzési képességéből, egyszersmind e jognak tényleges gyakorlására vonatkozó egyenlőséget, vagyis a vagyonban való egyenlő osztozkodást is következtették. Az elvont fogalomnak illetően egyoldalú tulhajtásában aztán egészen a tulajdon tagadásáig mentek, úgy gondolkozván, hogy az egyszer biztosított vagyon némely ember kezében növekszik, máséban fogy és elpusztul, e szerint tehát rövid időn ismét egyenlőtlenség állna elő. Az egyenlőség utáni törekvéseik

közben kikerülte figyelmöket, hogy ugyanazon természet, — amely az embereket mint embereket egyformákká alkotta s ezáltal a jogegyenlőség alapját megveté, — az egyéneket nagyon különböző tulajdonokkal ruházta föl s ez által viszont az egyéni vagyion különbözőségének vetette meg alapját. Nem gondolták meg a radikálisok, hogy az abszolút egyenjogosítás mindenkor gyermekes illuzió leend. E pontban *Baboeuf* radikálisabb volt, mint *Robespierre*, s viszont ma az orosz *Bakunin* radikálisabb, mint a német *Marx*.

Midőn az amerikaiak nagy polgárháborujokban a *színesek* rabszolgaságát megszüntették s a *négereket a fehérrel egyenlő személyes szabadsággal* ruházták föl: e jogegyenlőség csupán a természetes emberi jog elismerése volt. Midőn továbbá az Egyesült-Államok törvényhozása már nem türi meg, hogy a *színek*, vagyis a *fajok különbözősége*, különbséggel legyen a politikai jogokra nézve is: ez indokolható azzal, hogy némely szerezsen ép oly képes és alkalmas a nyilvános kötelmek teljesítésére, mint sok fehér ember s így a szerezsenek a nyilvános jogokra alapos igénynyel birnak. Midőn azonban sok amerikai azt hiszi, hogy a *fajok különbözősége* az államéletre nézve *csekélység* s hogy egy képviseleti demokraciának a gyermekes néger lakosság közt csakoly könnyen megvethetni alapját, mint a férfias angol. szászok között: e hit bizonyára nem egyéb radikális ábrándnál, mely ellentétben áll az egész világtörté-

nelemmel s mely csupán a gyermeki tapasztalatlan képzelődés szüleménye.

Abban, hogy a korunk alkotmányos mozgalmait jellemző *általános és egyenlő szavazatjog egyforma választókerületekkel*, általános elterjedést nyert, úgy, hogy a különböző néposztályok különböző képességei és jelentősége tekintetbe se vétettek, abban kétségkívül a mai kor radikális jellemvonásának igen tekintélyes része van. Az emberiség, természetesen, már régóta kinőtt gyermekkorából s a jelen században sokkal inkább férfias, mint gyermekes tulajdonokkal bír. Ennélfogva a mi *modern világkorszakunk* is, egészben véve nem radikális, hanem *liberális* szellemű. Minthogy azonban e korszak fejlődésének kezdetén van, első lépései és kísérletei némileg radikális színezettel bírnak, mely főképp a fenebbiekhez hasonló abstrakciókban mutatkozik. Épen az egyenlőség iránti radikál-demokratikus lelkesedés, — mely a korszaknak ma még sajátja s mely az alsóbb néposztályok felszabadítására nézve tagadhatlanul igen hasznos, — az általános szavazatjogot még azok előtt is népszerűvé teszi, akik az ebben rejlő veszélyeket ismerik. Amennyiben a szavazatjog kiterjesztése az egyes embert mindazokkal, akik az államban élnek s magával az állammal is összekapcsolja, és amennyiben az állami közszellemet a hazafiui kötelességérzettel együtt a nemzet legtágabb köreiben fölbreszti és növeli: ennyiben az korunk hatalmas és valódi szabadelvü előhaladásaként

tekintendő. De ha valaki azt hiszi, hogy a polgárok nagy tömege mindig felismeri önmagától, mi a jogszerű, s mindig célszerűen és helyesen cselekszik, hogy továbbá a többség akarata minden jognak csálhatlan forrása: ez az ember már veszedelmes radikális illuziókban ringatja magát s az alatt, míg phantasztikus légvárakat épít, a talaját elveszti lábai alól. Akik így gondolkoznak, nem veszik figyelembe a történelmet, mely elég gyakran tanuja volt, miként alapítá meg majd az egyház majd az államhatalom leggonoszabb kényurságát a tömeg tetzése közt.

Mily tarka vegyülék van az emberek és azok eszméi közt, leginkább tapasztalható a híres angol tudós és államférfi *Stuart Mill* elmélkedéseiben. Nagy hatálylyal védelmezi ő a szavazatjog általánosságát s ugyanakkor tagadja a szavazatok egyenértékét. Több szavazati jogot kíván a műveltek, mint a műveletlenek számára. De ugyanaz a Mill, aki itt a radikális nézeteken javítani akar, ugyanaz a Mill, ellentétben az eddigi egész államalkattal, azt kívánja, hogy a nőknek egyenlő szavazatjoguk legyen a férfiakkal. Ennyiben az ő javaslata radikálisabb, mint a régi kor legradikálisabb demokratájáé. Az egyenlőségi eszme, mely ama javaslat alapjául szolgál, elfeledteté Millel, hogy a nő, természeténél és neménél fogva kiválólag a családhoz s legtöbbször csak közvetve tartozik az államhoz, és hogy a viszonylag kevés számú kereskedőnek s az ugynevezett emanci-

pált asszonyok a női nemben nem szabályt, hanem kivételt képeznek.

Amint radikális egyenlőségtan létezik, mely a szükségszerű különbségekre nem ügyel, úgy létezik *radikális szabadságtan* is, amely a szabadság szükségképeni föltételeit és korlátait nem veszi tekintetbe s az elvont és kizárólagos szabályoknak végtelen sorát állítja föl. Midőn a radikális az egyes embernek teljes szabadságot tulajdonít, az egyéni önkényt annyira tulhajtja, hogy az minden állami és általában minden erkölcsi törvény felbomlására vezet s e szerint az egyeseknek illetően szabadsága általános anarchiát eredményez. Vagy pedig, midőn ugyancsak a radikális ember az egyenlő szabadságot a közösség szempontjából szabályozza, az egyesek egyéni szabadságát a társadalmi szabályok sulya által tönkre teszi. Mindkét esetben a szabadság mint *önként* értelmeztetik, először mint önkénye *egyesekeknek*, másodsor mint önkénye a *társadalomnak*; s mindkét esetben megsemmisül a valódi szabadság, az első esetben megsemmisül a köz-, a másodikban az egyesek szabadsága.

Az első tévedésre nézve például szolgálhatnak a délnémet demokraták, akik az egyes német törzsek, országok és tartományok politikai önkormányzati szabadságát meghatározván, azt a német nemzet és a német államnak mint egésznek megsemmisítéseig tulfeszítették. A másik nem kevésbé radikális tévedésre nézve pedig például vehetők a kommunis-

ták, akik a tulajdont és a családot eltörölték s az államot mint valami kényszer-dologházat rendezték be.

Sok jakobinus valóban azon gyermektegy hitben élt, hogy *ugyanaz* a szabadság, melyet Párisban proklamáltak, minden más nemzetre is alkalmazható s hogy csak alapelveit kell annak elfogadni és az emberiség régi szenvedései orvosolva, az általános szerezése megalapítva leend. A jakobinusok az egyenlőség iránti lelkesültségükben ismét szem elől téveszték a nemzetek történetét. Valamint a gyermek azt hiszi, hogy amit az iskolában tanul, az mindenütt a megvitázhatlan igazság értékével bír, úgy a radikálisok is azzal áztatják magukat, hogy alkotmányaik és törvényeikben büverő lakozik, mely minden nehézséget legyőz s melynek mindenki hódolni tartozik. Egyetlen radikális illúzió sem fordul elő gyakrabban, mint az, hogy elvont törvényekkel a világot saját inyök szerint újjá akarják alakítani.

Általában a gyermek igen szereti a dolgokat tühegyre állítani. Következetes buzgalommal, keveset törődve az akadályokkal, észleletet észleletből gombolyítva, követi ő a spekulatív gondolkozásnak vagy az egyszer elfogadott tantételnek konzekvenciáit. A szélsőségek iránti hajlam vele születik. Logikai gondolatait élő valóságoknak tekinti s bölcsészeti elméleteinek reális érvényt tulajdonít. Az iskolát összetéveszti az élettel s ezt ama szerint itéli meg. Mily sok tudós konstruálta ily módon az álla-

mot, mintha az pusztán logikai iskolarendszer s nem valamely élő nemzet élő teste volna.

A jól nevelt gyermek élénk művelődési ösztönnel bir; uj ismeretek, művelődés után sóvárog. A radikalizmus ennél fogva működésének semmiféle életpályán nem talál alkalmasabb teret, mint az *iskolában*. Az iskola érdekében tagadhatlanul sokat tettek a radikálisok. Aligha volt az esetleg műve, hogy úgy *Rousseau*, mint *Pestalozzi*, akik az ujabbkori iskolaügynek uj lendületet adtak, szellemükre nézve maguk is gyermekek voltak s hogy sok fáradhatlan tevékenységű tanító ép azért hat oly buzdítólag a gyermekekre, mivel ezek a felnőtt emberben ösztönszerűleg felismerik a saját koruk és gondolkozásmódjukkal megegyező lelkületet. A jó tanító egészen beleéli magát a tanulók helyzetébe, azokkal érez és azokkal gondolkodik. Ez azonban a legkönnyebben és a legtökéletesebben akkor fog neki sikerülni, ha a közte és a gyermekek közti szympathia a rokon lelkékben mindég meg-megújuló friss forrásra talál. Sok tanítónak radikalizmusát tehát nem ócsárolhatjuk; mert csak akkor ócsárolható az, ha a tanító arra vetemedik, hogy az államéletet az iskola módszere szerint átalakítsa, vagy pedig ha az iskolát oly irányban vezeti, amely a tudomány magasb törvényeivel homlokegyenest ellenkezik s amely az élet törvényeit aláássza és megingatja. A radikális könnyen tulbecsüli az iskola hatályát. Néha abban a csalódásban ringatja magát, hogy az iskola képes az ostobát

okossá s a bárgyut értelmessé tenni. A tanítás hatalmába vetett bizalmát annál erősebbnek érzi, mennél kevésbé veszi tekintetbe a természettől nyert tehetségek közti különbséget s az élet reális hatalmát.

A gyermekkor gazdag a *tehetségekben*, kivált az *utánzás* és az *utánalkotás* tehetségeiben; de szegény a mélyebb és a *teremtő* tehetségekben. A gyermek szereti a felnőttet játszani s játsza is azt a családban és a hivatali élet minden szerepében nagy otthoniasággal és hetyke önhittséggel. Ép így létezik egész csomó radikális tehetség, akinek tündöklő fénye földeríti a társaságot, de kevés gyümölcsöt terem, vagyis akinek tevékenysége főleg a nagyobb szellemek lángeszű műveinek utánzásában és kiszélesítésében áll. A *művészvilág*, a *tudományos világ*, és az *iparüző világ* gazdag ily nemű tehetségekben. A *politikai* radikális azonban ép oly előszeretettel játsza a szabadelvű államférfit, mint amily büszkeségét képezi a gyermeknek fiatal emberként szerepelni.

A gyermek jelleme *vidám és élénk*. Mindent gyűlöl, ami szomorú s ami avult. Érzi, hogy előtte még egy új élet van. Egész lénye a jövő felé tör. Vigan tekint a világ elé s remények dagasztják szívét. Álmaiban rózsaszínű jövőt varázsol maga elé. A politikai radikális is épen így fogja fel a világot; abban a hitben él, hogy vele egy új, jobb aera veendi kezdetét s a remény lelkesíti, hogy mindent elér, amire friss erővel törekszik.

A radikális élete *vig könnyelműség* közt folyik

le. Ép oly kevés érzékkel bír az erők helyes *felosztása*, mint a történelmi hatalmak iránt. Könnyen vállalkozik ennél fogva *nagy dolgokra csekély eszközökkel* s aztán csudálkozik a siker kedvezőtlenységén.

A radikális ember *bátorsága* könnyen fölkelthető s könnyen rávehetni aztán *hetyke merényletre*. *Vállalkozásra kész*, de semmikor sem kitartó. Ha váratlanul nehézségekre talál, amelyek erejét meghaladni látszanak, gyorsan visszavonul s ha kudarcot vall, bátorsága hirtelen csüggedéssé változik. Jóra és rosra hamar eltökéli magát, de határozatának nem áll valami szilárdan. Érzelmait és törekvéseit könnyen és gyakran változtatja. Ki ne ismerné föl ezekben a radikális politika és a radikális hadviselés jellemvonásait? Mindkettő, politikájuk és hadviselésük egyaránt támadó, a támadásban a vakmerőségig bátor s ép oly rohamos a formában, mint változó céljaiban. De visszaveretvén, mindkettő hamar elcsügged s egy időre mindent elveszettnek hisz; míg aztán egy napon reménye újra föl nem ébred s ez új vállalatokra nem ingerli.

Ha egy új korszak a multból ki akar bontakozni, a radikalizmusra okvetlenül szüksége van. Ilyenkor a dolgokba vasmarokkal kell *bele nyulni* s az eltávolítandókat *eltávolítani*, és a radikalizmusnak ép ezekben telik legnagyobb gyönyörűsége. Vak heveséggel tör előre a radikalizmus s ujjong, ha a korhadt gerendázat leszakad s a porhanyó kőfalak port hányva beomlanak. Még a liberális természetűek is, akik

pedig azon vannak, hogy újat is teremtsenek s tulságosan ovatosak és előrelátók, a tarthatlanná vált és elavult intézményeket vakmerően támadják meg. A radikalizmus pusztítási kedvében mindenesetre több értékes történelmi javakon is sérelmet ejt s mialatt az elhalt ágakat eltakaríthatni hiszi, számos gyümölcsöző életcsirát is lemetsz. Ez a radikalizmus legfőbb hibája. E párt nélkül azonban a világ szükségszerű átalakulása és előhaladása mégis a hagyományok és a régi szokások hatalma által föltartatnék és megakadályoztatnék. A liberális és a konzervatív vezérek is csak a radikálisok mozgalmi által lönek figyelmet az idő követelményeire és arra, hogy a megszokott viszonyokat alapos reformok által átalakítsák.

Az *ellenzékben* is bizonyos körülmények közt jó szolgálatot tesz a radikalizmus. Kedve telik az opponálásban és mindenkor kész bírálgatni azoknak tetteit, akik felette állanak. Azonban bírálata is inkább tagadó, mint javító. Midőn az öröklött tekintélyt kétségbe vonja, elménckedik és éles látásáról tesz tanúságot. Előtte tréfa az, ha a régi hitet mint eszteleniséget tünteti föl és ha a régi talányoknak új megfejtését hirdeti. Előljáróinak gyöngéi és hibái iránt éles szemmel bír s ugyancsak ért hozzá e hibákat kigunyolni. Nem könnyen talál és állapít meg új igazságokat, de ügyesség és hetykeséggel támadja meg s hevesen ostorozza a régi tévedéseket. Azt nem igen veszi észre, hogy gyakran a régi tévedéssel együtt a

régi igazságot is, mely amabban el volt rejtve, megsemmisíti.

Mind ezeknél fogva a képviselő-testület és az országgyűlési tárgyalásokra nézve igen hasznos, ha amabba bejut néhány valódi radikális, aki a kormány hiányait és hibáit szelözteti és földeriti s a visszaéléseket mindenben kiméletlenül ostorozza. Azonban ezen opponálási ügyesség s a kritikának illetén hasznossága korántsincs párosulva *kormányképességgel* s a *javítás* erényével. Mily gyakran lehetett tapasztalni, hogy a radikális ellenzék legkitünőbb vezérei teljesen hasznavehetlen miniszterek lönnek. Ha az állam kocsijának gyepöljét a radikalizmus keriti kezére a kocsit kettős veszélynek teszi ki: a lovakat ugyanis erősen ostorozza és a vigyázatlan hajtás következtében a kocsi felfordul, vagy pedig gondatlanul neki ereszti a lovakat s a kocsi a porhanyó földbe vonatván ott megfeneklik. A Phaetonról szóló hellen mythosz, mely szerint Phaeton Phöbos napszekeérének kormányzását magára merte vállalni, példa gyanánt szolgálhat ama veszedelemre nézve, melybe a radikális kormány magát és a világot sodorja.

Az utolsó századok abszolutisztikus korszakában a nemzetek, az abszolutisztikus kormányok iránt, azok hibái és visszaélései dacára is, sokáig engedelmességgel viseltettek. A radikális kormányt azonban, jóllehet az új kor iránya radikális, ritkán képesek néhány évnél tovább eltürni. A radikalizmus képviselői iránt nagyon kevés tiszteletet tanusítanak még

ha belátják is, hogy jóakarattal vannak s törekvésük dicséretes. A tömeget arra tanítja ösztöne, hogy a radikálisok oppozícióra alkalmasok, de nem kormányképesek. A francia forradalomban a radikálisoknak minden egyes csoportja rövid időközönként a másik fölé kerekedett. A mérsékelt *girondisták* kénytelenek voltak a terrorisztikus *jakobinusok* előtt meghajolni; de később a hegypártiak töredéke jutott tulsulyra, s még *Robespierre* véres diktatúrája sem volt képes intézményeinek tartósságot biztosítani. Majd amidőn ismét a mérsékelt radikalizmus jutott a direktoriumban uralomra, ennek az uralma sem tartott soká. Mihelyt *Napoleon* fénylő csillaga feltűnt, a kisebb szellemek azonnal ismét elhomályosultak. A francia forradalom tanúsága azonban sok nemzetre hosszú időn át hatással volt s elijeszté őket attól, hogy a kormányhatalmat a radikalizmus kezébe tegyék le. Ahol pedig kísérletképen vagy a kényszerítő események, mint különösen az 1848-diki forradalmak következtében ez mégis megtörtént: ott a radikálisok uralma nem járt ugyan oly vérengzéssel, mint a kilencvenes években, de ép oly mulékony volt.

A radikálisok a *szabadelvű vezérek* által engedik magukat leghamarább vezetetni, mert ezek felelnek meg leginkább az általuk alkotott eszményeknek. A konzervatív jellemek irányában bizalmatlanok, s félnek, hogy azok ujitási vágyuk elé inkább akadályt gördítenek, semmint azt kielégítenék. Az abszolutisztikus vezéreket tartják legszélsőbb és reakcionárius

ellenségüknek. Néha azonban a két szélsőség a közép-pártok ellen egyesül s nem ritkán sikerül a ravasz abszolutistáknak a radikálisok ellenzéki kedvét saját céljaikra kizsákmányolni s magukat vezérükké tolni fel.

A radikális tulajdonoknak gyakran a jelentékenyebb politikusokban is erős vegyülékére találunk. Nehéz meghatározni, valyon az Egyesült-Államok harmadik elnöke, *Jefferson Tamás*, radikális vagy szabadelvű volt-e. Az általa vallott eszmék nagyrészt radikálisok voltak, de a politikai gyakorlatban több megfontolást és belátást tanusított, mint amennyit a radikális egyének szoktak. *Amerikában* egyáltalán a radikális elem jelentékeny erővel látszik birni s e körülmény megfelel az amerikai államalkat ifju jellegének. De az európai régi *románok* közt is újabb időben nem ritkák a radikális politikusok. A francia forradalomban a leggonoszabb és leggázabb radikalizmus borzasztó alakban mutatkozott, de azért néha egy-egy jó és szeretetreméltó radikális is feltűnt. *Lafayette* tábornok például agg korában is még mindig ugyanazon illuziókkal volt eltelve, amelyek ifju korában lelkesíték, de ő egyszersmind egész életén át őszinte is áldozatkész barátja volt a szabadságnak. Néha pedig még a nem radikális francia államférfiak is követtek el olyant, ami, radikális jelleggel bir. Ily nemű tett volt *első Napoleon* aegyptomi hadjárata s *III. Napoleon* kísérlete Strassburg és Boulogne-ból Franciaországot meghódítani.

Az abszolutizmus élessége, mely a román népek közt századokon keresztül az államban úgy, mint az egyházban uralkodó volt, e népeknél — amint utoljára az ellen föllázadtak, — az abszolutizmusnak ellenkező szélsőségét a radikalizmust idézte elő. Így ingadozott *Spanyolország* a jelen században egy bigott és bensőleg korhadt kényurság és éretlen forradalmi kísérletek között s a büszke nemzetnek nehéz lesz az elmaradhatlan szabadelvű ujjáalakítást végrehajtani. Hasonló jelenségek mutatkoztak *Olaszországban*, míg nem végre a szabadelvű *Cavour* a nemzeti államalkotást létrejönni segítette. Az új királyság nyugalmat azonban a radikális rajongó *Mazzini* még ma is fenyegeti. A politikailag tapasztalt és arisztokratikus *Angolországban* a radikális párt a parlamentben mindig csekély kisebbséget képez s ép ezért, ezen alárendelt helyzetében válik az hasznossá. Az angol radikális theoretikusok, mint *Bentham*, aránylag csekély befolyást gyakorolnak. Erősebben van képviselve a radikalizmus *Németországban*. Itt utat törtek annak a bölcészeti doktrinák; s gyakran át lépett a német radikalizmus az iskolából a kamarába. A huszas és harmincas évek ugynevezett kamarapártjában, a szabadelvű elemek igen erősen össze valának elegyedve a radikálisokkal. Például szolgálhat erre a badeni képviselő *Rotteck*, akinek a régi átöröklött sérelmek megszüntetése körüli érdeme ma már általánosan el van ismerve, akinek azonban szabadelvű törekvései radikális illuziókkal valának el-

választhatlanul összefüzdve. De maga a szabadelvű államférfi *Humboldt Vilmos* is fiatal korában a radikális jog- és állameszmék egyik főképviselője volt; s a forradalom és a franciák általi elnyomattatás súlyos tapasztalataira volt szükség, hogy *Fichte* szellemében a szabadelvűség csirája az előbb buján tenyésző radikális teoriák fölé emelkedjék s azokból kibontakozzék. A porosz országgyűlés és az *északnémet* birodalmi gyűlés erősen kevert nagy szabadelvű pártjaiban is csak lassankint és csak azóta fejlődik a szabadelvű férfiaság a radikális doktrinarizmus ellenében, amióta az 1866-diki nagy német háboru egy hatalmas német birodalom nemzeties megalkotására a talaját elkészíté. De még ma is akad sok becsületes hazafi, aki a radikál-demokratikus képzelettől nem ment, mely szerint a német egység, egységes hatalom vezetése nélkül csakis az egymással ellenkező részeknek az alkotmányozó gyűlés tanácskozmányai és határozatai alapján történendő szabad egyesülése, vagy — mint ők mondják — a szabadság által érhető el a legbiztosabban és legjobban.

A német radikalizmus különösen három féle alakban mutatkozik, először a *romantikus*, aztán a *demokratikus* és végül a *szocialisztikus* formában.

A *romantikus* irány az 1866-diki események óta némileg hanyatlott, de évtizedeken át sok német kedélyt lelkesített arany álomképekkel, az újból föléledő középkor álmaival; némelyeket egy ájtatos és nemes lovagrendnek, egy istentől rendelt s a fenség-

ges császári korona előtt alázatosság és hűséggel meghajló fejedelemségnek és a megújított hitegységnek; némelyeket ismét a rendileg sorakozó német nemzet újból létesített római-keresztyén birodalmának színes ábrándképeivel; másokat meg azon reménnyel, hogy szabad községek és testületek alakulnak, melyek számos kötelék által a szabad állam bizonyos nemévé olvadnak össze. A régi német romantikusok mindenike saját arisztokratikus vagy polgári érzelmei szerint festette le ideáljait. Egyik a hercegek udvaraiban és a nemesek kastélyaiban, a másik inkább a tudósok és a tanulók körében érezte jól magát. Az ugynevezett góth építészeti styl iránt újból feléledt hajlam, a lovagvárak fölépíttetése s számos zárda visszaállítása, az ábrándok a festészet és az irodalomban, mindezek ép úgy, mint számos restaurált törvény, a radikál-romantikus szellem nyilatkozatai s hódoltak ezeknek a királyok és rajongtak értök az ifjak. A romanticizmus azonban mindenkor magán hordá ama *szenimentalitás* bélyegét, mely könnyen fölébreszthető, de produktív erővel nem bír.

A romantikus radikalizmus határozottan német színezetű s csakis az *olasz* romanticizmussal van bizonyos hasonlatosságban. Valamint a német romantikusok a középkori császárság, úgy az olasz romantikusok az *antik Róma* föléledése felett ábrándoznak, a nélkül, hogy az utóbbiak meggondolnák, miszerint a valódi Róma az antik római császári pompa legna-

gyobbszerű romjait és a középkori pápaság nagy műveit megőrzi ugyan, de egy modern szabad államra nézve nem természetes központ.

A *demokratikus* és a *szocialisztikus* radikalizmus ellenben általános európai jelenségek s Németország és Szejcban mérsékeltebben lépnek fel, mint előbb Franciaországban vagy újabban az oroszok között. A radikalizmusnak e két neme rideg és szintelen. Nincs ezekben költészet, mint a romantizmusban, hanem inkább mindkettő a száraz számtani formalizmus felé hajlik. Az embereket ezek nem becsülik, hanem csak számolják, és szerintük a többség az uralkodó. A radikális demokraták kicsinyléssel tekintenek a romantikusokra, mivel ez utóbbiak az utált középkorban keresik ideáljukat; de a radikális szocialisták meg viszont azért kicsinylik a demokratákat, mivel ezek a többség jogát elismerik ugyan, de nem merik a tulajdont és a munkabért törvényesen felosztani és megállapítani. Ha mind a kettő belátná, hogy állami és társadalmi rendszerük csupán tapasztalatlanság szülte holt és meddő árny: ugy sokkal szerényebbek lennének s mielőtt arra vállalkoznának, hogy a világot átalakítsák, előbb még tanulni igyekeznének.

¹⁾ Laurent (*Études sur l'histoire de l'humanité. La révol. française.* 56. l. kk.) e tévedést a régi római hagyományból és a korábbi királyi egyeduralomból származtatja.

Szerző.

²⁾ Mill, A képviselői alkotmány.

3) Magyarországon a radikalizmus, olyan alakjában, amint azt Bluntschli ecseteli, a legujabb időkig nem létezett. A negyvenes évek liberális pártjának reformtörekvései némileg a radikalizmus színét viselik ugyan magukon s az is tagadhatlan, hogy e pártban a radikális elemek erősen voltak képviselve; de sem ama törekvések sem ama pártok nem nevezhetők radikálisnak európai értelemben. A szabadelvű pártnak ezen időben csakis modora volt radikális a nélkül, hogy célja és bármely eszköze az lett volna. Midőn ugyanis *Deák* kezéből 1844-ben *Kossuth* kivette a zászlót s a szabadelvűek élére állt, ő merészebben és szenvedélyesebben lépett föl, mint a valódi szabadelvűség természetével megegyeztethető lett volna s így bár iránya megegyezett *Deákéval*, de külső föllépése, mely inkább radikális, mint liberális szellemű volt, lényegesen különbözött azétól. Legujabb pártéletünkben már élesebben kidomborul a radikalizmus s idézhetnénk erre nézve példát is, de nem tesszük, mert exemplum sunt odiosa.

Fordító.

VII.

A liberalizmus.

Az igazi liberalizmus ama fiatal ember természetének felel meg, aki most rázta le az iskola porát s erejének teljes érzetében és tudatában lép ki az életbe.

Az ifjúság korában fejlődik ki az *értelem*, amely a dolgokat, amint vannak s nem amint a képzelem azokat önmagának megalkotja, felismeri. A fiatal ember éles szemmel megvizsgálja a talaját, amelyen

áll, amelyet a maga számára elsajátít s amelyen építeni akar. Az ifju is *birál*, de a szabadelvü birálat egészen más nemü, mint a radikális. Célja ennek nem a rombolás, a megsemmisítés, hanem az igazságnak földerítése. A liberális kritikában a pozitívitás iránti erős hajlam fölismerhető; inkább tisztít az, mint pusztít. A radikális kritika a törekeny héjjal együtt a termékeny magot is könnyen eldobja, míg a szabadelvü ez utóbbit gondosan kivájja. Mérésségben ez nem marad amannak háta mögött. A szabadelvü a legfontosabb kérdésektől sem riad vissza, félelem nélkül megvizsgál mindent, de nem többé a gyermek könnyelműségével, hanem férfias határozottsággal. Előtte egyetlen tekintély sem oly szent, hogy annak vakon alávetné magát; a tekintély föltételeit meghányja-veti s csak annyiban hódol annak, amennyiben jogosultnak ismeri el. A szükség-szerű auktoritást azonban nem támadja meg. Míg a radikális az egyik tekintélyt könnyen isteníti s a másikat semmibe se veszi: a szabadelvü minden tekintélyt megvizsgál s mindeniket saját értéke szerint becsüli. A valódi tudományos kritika, amint azt pl. *Lessingnél* látjuk képviselve, tulnyomólag szabadelvü.

Az állami intézményekkel szemben is hasonló álláspontot foglal el a liberális ember. Az eszébe sem jut, hogy a fenálló intézményeket azért megvesse, mert már ő előtte létesültek s a multból származtak át a jelenbe. Az önámitás, mely szerint a világ vele

veszi újból kezdetét, nem ejti tévedésbe. De ép oly kevésbé rajong akár az iskolára, akár valamely államrendszerre vonatkozó abstrakciókért. Tudja azt jól, hogy az emberek élete, az általános tételeknek iskolai alkalmazása utján nem határozható meg. De viszont emberi intézmények és oly alkotmányhatározatok sem léteznek előtte, amelyek annyira felül állnának minden kétségen, hogy azokat megvitatni ne szabadna s amelyek oly érinthetlenné volnának, hogy — ha a szükség úgy hozza magával — javítsuk meg ne engedtetnék. Amit a szabadelvű jogtalan, vagy elévült, vagy használhatlannak lát, azt megszünteti és alaposan megjavítani törekszik.

Ha *reform* létesíthető, akkor a szabadelvű a reformot elébe helyezi a forradalomnak s ezt amaz által elkerülhetővé igyekszik tenni; mert a pusztító erőtől, amely a forradalomban szabad szárnyra kel, minden liberális irtózik. *Szükség esetében* azonban a *forradalomtól* sem retten vissza, ha t. i. az elkerülhetlenné válik s a nélkül az állam átalakítása és újjászervezése nem ejthető meg. De ilyenkor is a lehető gyorsan a jog útjára igyekszik visszatérni. A forradalom kihágásaival merészen szembe száll.

Amidőn *Luther Márton* a pápai és püspöki hierarchia ellen megindította és keresztül vitte nagy hadjáratát: egészen úgy járt el, mint egy valódi szabadelvű. A 16-dik századi német egyházreform, a középkori jogviszonyok álláspontjáról tekintve, szükségkép mint kárhozatos forradalom tűnik fel. A vi-

lágtörténelem ítélőszéke előtt mint *szükségszerű haladás* igazoltatik ez esemény. A mód, amelylyel Luther a radikális *Carlstadt* és *Münzer* ellen s más oldalról *VIII. Henrik* angol király ellen föllépett, nem kevésbé tanuskodik szabadelvűsége mellett, mint az erély, amelylyel a kánoni törvénykönyvet a lángokba veté s az evangéliummal ellentétben álló emberi tanokat visszautasítá.

A francia forradalomban a hatalmas *Mirabeau* összehasonlítva a radikális apát *Sieyes*-vel, merészebb szabadelvűnek tűnik föl, jóllehet ő nem volt egészen ment sem a radikális sem az abszolutisztikus melléktulajdonoktól. *Mirabeau* is a legélesebb és kíméletlen bíráló alá vette a deszpotikus királyság régi tekintélyét és a saját kiváltságaihoz szükeblűen ragaszkodó és dölyfös nemességet; de azért ott, ahol — az ő meggyőződése szerint — a szenvedélyesen rohanó radikalizmus az állami tekintély szükségeszerű alapját támadta meg: oroszlán bátorságával vetette magát a radikálok ellenébe.

Jogtalanul vetik néha a szabadelvűek szemére a bátorsághiányt azért, amért az alapelveket nem abszolute állapítják meg s nem állítják egyoldaluan tühegyre. A valódi szabadelvűnek ép az erélyes *férfiás bátorság* képezi kitünő tulajdonát, a férfias bátorság, melynél fogva nem vakon rajong valamiért, hanem öntudattal, minden erejét és egész lételét a lelkét betöltő magas célnak szenteli. Bizonyára nagyobb bátorság szükséges ahoz, hogy az ember a

harcban és a haladásban is mértéket tartson, mint ahhoz, hogy a csőből kilőtt golyót addig engedje repülni, míg az a kemény valóságba ütődvén, repülésében hirtelen megállittassék. Mérséklet és elővigyázat nem a félnétség és ingadozás jelei, hanem a hatályos politika követelményei. Ama szemrehányásra okot a gyakori félreértés adott, mely szerint a gyöngébb radikálisok tévesen szabadelvűeknek tekintettek.

Az első férfias ifjuság mindenek fölött a produktív életerők kifejlődésében nyilatkozik. A fiatal ember igyekszik saját életének önállólag irányt adni s a hozzá illő állást az életben elfoglalni. Azon emberek tehát, akik egyénileg szintén ily ifju karakterrel bírnak, amaz alkotó erőt is örökre megtartják. A szabadelvűnek, a szó legmagasb értelmében, legcsalhatlanabb ismertető jele a *szervező erő*, melyet az életben tanusít. A világtörténelem nagy teremtő szellemei nagyobb részben szabadelvűek voltak, vagy legalább ha netalán vegyes tulajdonokkal lettek volna felruházva, jelentékeny részt képeztek azok közt a szabadelvű tulajdonok.

Az iskolát a *rendszeresség* jellemzi. A politikai produktív erő a *szervezésben* nyilatkozik. Ha a radikalizmus a régit megsemmisíti s a talatát az újjáalakításhoz elkészíti: a szabadelvűek feladata magát az újjáalakítást a talajon végrehajtani. Angliában *Cromwell*, radikális hajlamai és előítéletei mellett szabadelvűen fogta fel saját népe és az emberiség szükségleteit s *Orániai III. Vilmos*, abszolutisztikus

tulajdonai mellett az államférfiui erélynek nagyszerű vonásaival is birt. *Hamilton Sándor* szervező tehetsége ép oly határozottan tanuskodik annak ifju, élénk szelleme, mint *Washington* nyugodt bölcsesége annak konzervatív jelleme mellett. A németek története gazdag a kitűnő szabadelvűekben s a német nemzet előszeretettel viseltetik a liberalizmus iránt. *I. Henrik* király, *III. Henrik* és *II. Frigyes* császár s *II. Frigyes* porosz király szabadelvű eszméktől valának eltelve s teremtőleg nyultak a világtörténelem fejlődésébe. *Stein* báró és *Humboldt Vilmos*, mint szabadelvű miniszterek, igen nagy tiszteletben állottak. *Posa* marquis-ban és *Tell Vilmosban Schiller* saját politikai szellemének ideálját dicsőíté s' maga a konzervatív *Göthe* is *Faustban* a szabadelvű természetet szelemdus vonásokban ecsetelé.

A szabadelvűség is előre tekint és előre tör. De a jövő ő szerinte nincs oly távol s nem csupán a képzeletben érhető el, mint a radikálisok szerint. A liberalizmus azon van, hogy a jövőt a jelenben érvényesítse, vagy hogy biztosan előkészítse azt. Ennél fogva a multat is figyelembe veszi s a létezőhöz ragaszkodik. Az eszmékben gazdag s az eszméket mindenekfölött kedvelli, de kiválólág a valódi, a termékeny eszméket s nem az abstrakciókat.

Ha a politikai főelveket, amelyek egy század óta az európai államokat mozgásban tartják, egymással összehasonlítjuk: azt találjuk, hogy a radikális nézlet szabadelvű nézletté fejlődött. A társadalmi állam-

nak Rousseau-féle gondolata messze hátra áll a *nemzeti állam* új, szabadelvü eszméjétől. A társadalmi állam eszméje az államot bizonyos számú egyes emberekre bontja föl, akik szerződésileg elvont egységgé olvasztatnak össze. A nemzeti államban az egésznek egysége jut érvényre. A francia forradalom radikális szabadsága még elvont fogalom volt, melynek a számtani egyenlőség szolgált alapul és korlátul s melynek a közös önkény utáni vágy volt létadója. A *liberális szabadság* ellenben úgy az egyének, mint az egész nemzet élő személyiségében gyökerezik s az azokban nyilatkozó és kifejlő természeti benső erő által határoztatik meg.

A *nemzetiség* eszméje végül, amely először a mi korunkban merült fel, egy jelleme és szellemi tehetékénél fogva összetartozó történelmi egészet tételez föl s ez által ezen eszme, elütőleg az előbbi évszázad elvont jogfogalmainak nagy részétől, pozitív tartalmat nyer. Csak a *társadalmat* és a *nemzetet* kell egymással összehasonlitanunk, hogy e különbségnek tudatára jussunk.

A szabadelvűség legmagasb politikai eszméje azonban nem a nemzetiség, hanem a *humanitás*. Amaz nem elégti ki teljesen. Az ő törekvései tulcsapnak e korlátón. Jól tudja, hogy a nemzetek csak az emberiség tagjai. Az emberit kifejleszteni s azt a legméltóbb és a leggazdagabb formába önteni, ez képezi előtte az emberi élet legnagyobb feladatát. A szellemdus helleneket s a világhódító rómaikat ez az ideál lel-

kesité, amelyet azonban még igen tökéletlenül való-
sítanak. A modern világ általánosb értelemben fogja
föl ez eszmét, mint a régi kor s annak jogi és politi-
kai jelentőségét is szabadabb szellemben fejti ki. A
mi egész modern polgárosodásunkat a humanitás
szelleme tartja mozgásban; ez a szellem az uralkodó
a tudomány és a művészetben, a közhasznu és jóté-
kony intézetekben, a társadalom és a család külszer-
kezetében, a világközlekedésben, az államéletben és
a népjog s az emberi jog fejlődésében. Mindezekben
a humanitás növekvését és a szabadelvü eszmék ter-
mékenységét tapasztaljuk.

Eme törekvések és működéseknek a keresztyén
vallás lényegével való rokonságát minden elfogulat-
lan gondolkozó be fogja látni, jóllehet azt elég gyak-
ran kétségbe vonják azok, akik különösen hivatva
hiszik magukat a keresztyénség képviselőiként sze-
repelni. *A keresztyénség a humanitás vallása.* A szent
emberszeretet, melyet Krisztus hirdetett s melynek
áldásaiban a világot részesíté; az emberszeretet, —
mely minden szenvedőn és üldözötten könyörül s az
alacsony sorsukat és az elnyomottakat is fölemeli;
melynek semmi áldozat sem nagy, semmi fáradság
sem nehéz, hogy az isteninek hasoumását az emberi-
ben, a foltoktól megtisztítsa s nemessé tegye, — ez
az emberszeretet a *legtisztább humanitás vallás-erkül-
csi jelensége.* Maga Jézus is, az abszolutisztikus fari-
zaeusok és a radikális szaducaeusokkal folytatott
harcában a hagyományos népvallás formáit megki-

mélte s mégis alapjukban szellemileg átalakítá; és e szerint ő, mint a legnagyobb szabadelvü örökké ifju példánya áll a világ előtt. Ha tehát *IX. Pius* pápa oda nyilatkozik, hogy a pápaság soha sem békülhet ki a modern szabadelvüséggel: ez által — akarata ellenére — azt nyilatkoztatja ki, hogy a pápaság a keresztyénség szelleméhez hűtlen lön. Krisztus maga, ha még egyszer a földre jönne, könnyen megbarátkoznék a modern szabadelvüséggel, valamint ez viszont a Krisztussal, miután mindkettőt a nemes humanitásnak ugyanazon szelleme tölti be s csak annyiban különböznek egymástól, hogy amaz e szellemnek vallásos-érzelmi és ez világi-szellemi irányban ad kifejezést.

A polgárosodó emberiség még nem érte el életének délpontját, jóllehet már több, mint két ezred év óta gyermekkorából ifjukurába lépett át. Általános azon érzet, hogy még haladnia kell s a belátás, hogy legkedvencebb eszményei csak a jövőben valósíthatók. De a végsiker reménye is dagasztja keblét s a győzelembé vetett bizalma élénkíti tetterejét. A modern emberiség arculatából, mint a boldog fiatal emberéből, *üde és virágzó derűltség* sugárzik. Ép ezért a modern világmozgalom alapvonása szabadelvü s a szabadelvü eszmék ép ezért gyakorolnak oly nagy hatalmat a szellemekre. Aki a liberalizmust el akarja fojtani, az erőtlenül dühöng a haladás és az emberiség rendeltetése ellen.

A *szabadság* iránti szeretet legerősebben mutat-

kozik a fiatal emberben, aki kinöve a gyámság alól, a viszonyokat önmaga veszi vizsgálódás alá és szabad önelhatározással először adja magát arra, ami neki leginkább megfelel s ami hasznára válik. Ez képezi legerősebb jellemvonását minden valódi szabadelvűnek is. A liberális mindenekfölött a szabadságot szereti s többre becsüli azt minden más javaknál. *Szabadnak lenni*, szerinte ez a *valódi élet*. Szabadság nélkül előtte az életnek semmi bece. A szabadságot azonban ő nem elkülönítve gondolja a rendtől, hanem korlátozva a benne nyilatkozó természeti erőktől s viszonylagos uralma és alárendeltségétől azoknak, akiken az egésznek öszhangja és egysége alapul. Legnagyobb becsét a *szellemi szabadságnak* tulajdonít; mivel főleg ebben nyilatkozik az ember istenhez hasonló természete s e nélkül az ember, rendeltetésének nem felelhet meg; mivel ez terjeszti a világosságot s mivel ennek elnyomása ép oly természetellenes, mint amily kártékonyan hat a közviszonyokra és a magánjöllétre.

A szabadelvű azonban azt is tudja, hogy a szabadság nem pénz, mely kézről kézre jár, hanem az *egyéni erő* nyilatkozata és fejleménye. Az ő világnézlete szerint mindenki szabad lehet, de csakis saját egyéni ereje mértékeig. Ennélfogva gyanus szemmel néz a pusztán ajándékban nyert szabadságra s csak az öröklött vagy a munka és fáradsággal szerzett szabadságban van bizalma. Mialatt erőnket gyakoroljuk, gyarapszik az; ép így növekszik a szabadság az

életben a nevelés és gyakorlás által. Ugyanezen okból jogosultnak ismeri el a szabadelvű a *fokozatokat* és a *szabadság fokait*, s elveti az örült elméletet, mely a buta, babonáktól elfogult tömeget ép oly szabadnak állítja, mint a férfias, a gondolkozásban és a cselekvésben gyakorolt népet.

Az emberek fölötti elmélkedésében a szabadelvű előszeretettel alkalmazza a lélektant. A *pszichologia* mindenkifölött szabadelvű tudomány. A liberális legelőbb is a nemzetnek, amelyre hatni akar, s az egyéneknek, akikkel érintkezik, lelki tulajdonait vizsgálja, mert ezekben látja ő az emberi élet döntő tényezőit. Minden más mozzanat ezekkel szemben csak másodrendű jelentőséggel bír. A szabadelvű éles tekintettel néz a mélységbe s főleg arra törekszik, hogy az elrejtett szellemi erőket és az eltakart jellemeket fölföldözze. Alapelve ez: *Mindenki a maga természete szerint, mindenki a maga sajátsága szerint.*

Ha a liberális valamely jelentékeny nagyságra akad, a netalán lábra kapott előítéletek nem tartják őt vissza, hogy azzal meg ne ismerkedjék. Ha gazemberre akad, nem akadályozza őt sem a magas rang sem a képmutató szin, hogy azzal, mint gazemberrel ne bánják. Ennyiben inkább a *politika*, mint a tulajdonképeni jog embere ő. A legmagasb politika mindig a természetre megy vissza s azon célokra tör, amelyek a nemzeteknek természetes rendeltetését képezik. E politika előre és fölfelé haladó, teremtő, és igyekszik azon eszméket megvalósítani, amelyek a

népek követelményeit és szükségleteit kielégítik; a titkokat földéri és a szellem csöndes munkáit látható tények és művekben hozza napvilágra. A legmagasb politika ennél fogva, lényege szerint szabadelvü.

A szabadelvü politika teljesen aktíve működik. Nem engedi magát akarata ellenére e vagy ama cselekvényre rávétetni, hanem megfontolja előbb, mi a szükséges és mi a célszerű. De azután a vállalatnak élére áll s erélylyel viszi azt keresztül. Nincs vizsásabb állítás, mint a Stahlé, mely szerint a fejedelmek, hivatásuknál fogva a liberalizmus ellenségei. Ép ellenkezőleg, a királyság *szabad iniciatívája*, helyesen föl fogva és alkalmazva, szabadelvü cselekvény, s a legnagyobb fejedelmek ép a liberális politika által lőnek nagygyá és hatalmassá. E tekintetben a modern kor szak egészséges államférfiúi fejedelemségei előtt példánykép marad *Nagy Frigyes*.

A liberalizmus *támadása* nem oly rohamos, mint a radikalizmusé; a szabadelvü a saját eszközei szemügyrevételében előrelátóbb s az ellenséges erők becsülésében alaposabb. De haladásában egyszersmind kártartó erélyt tanusít, ami a radikalizmusnál gyakran csak akkor nyilatkozik, midőn a sikerre nézve elkerülhetlenné lesz. Ezért a radikalizmus nehezebb vállalatokban akkor működik leghatályosabban, ha szabadelvü vezérektől engedi magát vezettetni. Midőn *Cavour* gróf Olaszországnak az osztrák uralom alóli fől szabadítását megkezsdte, egy valódi szabadelvü

tapintatosságával és előítélettől menten járt el. Francia segély nélkül a cél nem volt elérhető. A francia szövetséget tehát megköté a nélkül, hogy a hatalmas szövetséges-társnak alávetette volna magát, s előkészíté az olasz egység utját még *III. Napoleon* kívánsága ellenére is. *Garibaldi* szicíliai és nápolyi merész hadjáratát is, melyet Cavourral egyetértve kezdett meg, azért koronázta oly gyors siker, mert politikailag elő volt az készítve. Ellenben *Garibaldi* mindkét hadjárata Róma ellen, melyet csupán az eszme hatalmában és a bátor fiatalságban bizva indított meg, inkább radikális, mint szabadelvű jelleggel bír s a tényleges viszonyok kicsinylett hatalmán hajótörést szenvedett az.

A szabadelvű *állameszme* pszichologikus jellemű. Az ókor naiv előadása, hogy az isten uralkodik az államban, akár közvetlenül jelek és csudák, akár papok és fejedelmek mint az ő ihletett helyettesei által, — a szabadelvű előtt gyermekesnek tűnik fel. Megsemmisíték e hitet a tapasztalatok és a szabadelvű kritika. De ama másik radikális előadás sem elégíti ki a liberálisokat, mely szerint az állam a törvényeknek elvont rendszere. A szabadelvű szerint az állam a nép szellemének és karakterének élő *organizmusa*, a népszellemnek mintegy teste, mely az államnak életet ad. A szabadelvűek állama tehát mindig *nemzeti állam*, akár mint köztársaság van az alkotva, akár pedig király, mint állandó főnök áll annak élén. Ezen állam egy élő egész élő tagokkal

s ennek egysége oltalmazza mindenkinek szabadságát.

Az állítás, mely szerint csupán a felsőség alkotja az államszámára a törvényeket, ép oly kevéssé egyeztethető össze a szabadelvű állameszméjével, mint az a nézet, hogy a törvény az egésznek közös akarata. A szabadelvű a törvényt úgy tekinti, mint az *egységes népakarat legmagasb kifolyását*, s ennél fogva azt kívánja, hogy a népnek minden tagja, saját jelentősége szerint, a közös és szükségesnek ismert életrendet megállapító államakarat kimondásában részt vegyen. A *képviselési alkotmány* kifejlődése tehát, — amely által a modern államokat a közép-, és az ókoritól élesen megkülönböztetik, — szabadelvű haladás, s nagyon is elébe helyezendő úgy a középkor rendi alkotmányának, — amely minden hatalmat az arisztokracia kezében öszpontosít és amely a nagy néposztályokat, jöllehet azok az államot vérükkel védelmezni s vagyonukkal táplálni tartoznak, a törvényhozásban való részvételből kizárja, — valamint a népgyűlések antik módszerének, amelyek elvégre is a népnek csak egy kis részét egyesíték valamely városban, de a tanácskozás és a határozathozatalra kevés idővel rendelkeztek.

Végül a polgároknak, az állami birák mellett az esküdtek és a választott birák által, az *igazságszolgáltatásban való részvételök* s részint a *tiszteletbeli hivatalok* által a fizetett hivatalok mellett, részint a kerületek és a községek saját érdekek tekintetében

gyakorolt *önkormányzata* által ugyancsak a polgároknak a *közigazgatásban való részvételök*: mindezek miután a résztvevők személyiségében gyökereznek, szabadelvü intézmények. Tevékenységre gerjesztik ezek a polgárság élő erőt s egyesítik a jogot és a szabadságot a kötelesség és az önérdekekkel.

A közélet tekintetében mi még a szabadelvü fejlődés kezdetén vagyunk. Gátoltatik ez még gyakran a mult hagyományai és a kiváltságos osztály érdekei mellett történő föllépések által, vagy akadályra talál a tulkapások és a félreértésekben, vagy pedig bizonytalanná lesz a kétes kísérletek által. Egy évszázad óta a világ heves ingadozásnak van kitéve s egyensúlyát még nem találta el. A több emberkor óta tapasztalt félreismerhetlen haladás azonban kezeskedik nekünk a szabadelvü államprincipium győzelme s a modern államnak nagyobb szerü és szabadabb kifejlődése felől, mint az eddig történt.

Világos, hogy a szabadelvüség fiatal szellemi magasságának és tetterős erélyének ecsetelése erősen eltér attól, amit jelen századunkban gyakran szabadelvüségnek nevezünk. Meg kell engednünk, hogy a szabadelvü pártok Európa és Amerika román és germán országaiban néha erősen valának vegyítve radikális elemekkel s inkább mérsékletük, mint bátorságuk által különböztették meg magukat a baloldal szélső pártjaitól. Valóban a szabadelvü természet kiválóbb sajátságainak kinyomatára hamarabb akadunk egyes ritka egyének között, mint egy egész pártoso-

portban. Mindamellettt dicséretes és hasznos, ha egész pártok is a férfias ifjuság eszményi typusát igyekeznek magukra ölteni s fölülemelkednek a radikális gondolkozási és cselekvési mód éretlen lépcsőjén. A liberális haladást azonban a pártok kebelében mindenki fölismerendi, aki az 1812-diki spanyol cortest az 1868-diki progresszistákkal, vagy az 1848-diki német szabadelvűeket az 1867-dikekkel összehasonlitja. Az előbbi tapasztalatok nem maradtak természetlenek; mélyebbé tették és kiszélesíték azok a politikai értelmet. A szabadelvü pártok szelleme és karaktere férfiasabb lön. *)

*) Hazánkban a francia forradalomig a politikai pártélet nem fejlődhetett ki, mert az abszolutizmus minden a nemzet bensejében élő erő nyilatkozását megakadályozá, vagyis -- hogy Bluntschlival szóljunk -- nem volt levegő és világosság, ami pedig a politikai s általában az eszmék szabad fejlődéséhez okvetlenül megkívántatik. A francia forradalom azonban Európa szerte megtermé gyümölcseit s nálunk sem maradhatott el annak hatása. Az 1790/1-diki országgyűlésen már a pártélet alapja megvettetett, jóllehet ez alap körvonalai még igen homályosak s nehezen kivethetők voltak. Az akkori pártok, ha ugyan areakcionárius kormánypárton kívül más pártról is szólhatunk, legkevésbé sem feleltek meg azon fogalomnak, amit Európa a „párt“ elnevezéshez kötött. A liberalizmus — most csupán erről akarunk néhány megjegyzést tenni — az említett időszaktól egész a harmincas évekig mi nálunk csupán a kormány elleni oppozícióban, az alkotmány és a nemesi rend privilégiumainak védelmében állott. Az a párt, amely e hármas célt választá jelszavául, liberális-

nak neveztetett, habár a kormánynak még üdvös reformterveit is gáncsolá s habár a régi institúciókhoz konokabbul ragaszkodott a legkonokabb konzervatívnel is. A valódi, európai értelemben vett politikai pártélet *Széchenyi* fölléptével vette kezdetét. A liberalizmus irányát a „Hitel“ és a „Világ“-ban ő jelölé ki először. Miután ugyanis kimutatta, hogy mennyire ellenmondásba jönnek önmagukkal, valamint Európa egyéb országaiban létező társaikkal a liberálisok, midőn a legszabadelvűbb eszmét, csak azért, mert az a kormánytól jön, diadalra jutásában akadályozzák s midőn az ősi alkotmány elavult bástyái mögül a haladásnak útját állják: mindezt kimutatván, előszabá azon reformokat, amelyeket a liberális párt, ha nevének meg akar felelni, zászlajára tartozik tűzni. *Széchenyi* reformizgatásai csakhamar megtermék gyümölcsüket. Az 1832-diki országgyűlésen politikai pártjaink élesebben elkülönültek egymástól s ettől fogva a szabadelvű nevet azon párt kezdé viselni, mely — mint *Horváth Mihály* írja — „az alkotmány lényeges alapelveinek fentartásával, a korszerű reformokat is összekapcsolta s ugy a magánjogok és régi institúciókban, mint a kormány és a nemzet közti viszonyokban mindent átalakítani igyekezett, mi a nemzet jóléti haladást, ujjászületést gátolja.“ Ezen irányban működött a szabadelvű reformpárt hazánkban, amíg *Kossuth* nem állt annak élére, ki, mint már említők, ugyanazon szabadelvű irányt követte ugyan, de a kiviteli módozatokban lényegesen eltért a *Széchenyi* által formulázott és megállapított liberalizmustól. Ami hazánkban a liberalizmus mai állását illeti, erről szólni s e felett itélni fog helyettem a jövő történet-írója.

Fordító.

VIII.

A konzervatizmus.

A konzervatizmus kevésbé csillogó, mint a radikalizmus; de szilárdabb, tartósabb és tisztább benyomással van az emberre. Hasonlít a teljesen kifejlett harminc, negyven éves férfihoz; nem annyira új javak teremtése és szerzése, mint inkább az öröklöttek megőrzése és kifejtése képezi főadatát. A meglett férfinak már háztartása, családja, s határozott élethivatása van. Mindezt nem kell neki újonnan alapítani, csupán tovább képezni és tökélyesbíteni. Jellemző rá nézve, hogy a *fentartás* körüli fáradozásai *gyarapítás* és *javitással* párosulnak s ép azért tevékenysége, lényegénél fogva aktív-férfias és nem csupán receptív-női jelleget visel magán.

Valamint a világ isteni kormányzata és minden teremtmények egész élete az alkotás és a *fentartás* alaperőin, úgy a nemzetek államélete is azon határozott két férfierőn nyugszik, amelyet *liberális-teremtő* és *konzervatív-fentartónak* nevezünk. Ha csak amaz volna hatályban, akkor a világ a biztos békét soha sem élvezhetné. Ha pedig csak ez utóbbi léteznék, akkor az élet nagyszerű haladásában gátoltatnék, és az emberi teheték gazdagsága soha sem érné el kifejlésének tetőpontját. Miután az emberiség gyarapodása még folyamatban van s miután még igen számos megoldatlan feladat áll előtte: csakis a későbbi

évszázadokban éri el érettebb férfikorát s lép konzervatív korszakába. A konzervatizmus csakis akkor leend teljesen hatályos és gyümölcsöző. Az eddigi világeseményekben csak másodrendü szerepet játszott, amennyiben a nemzetek történetének rövidebb időközei vagy pedig a belső változások alatt, melyeken a világesemények keresztül mentek, időről időre vezetöleg közbelépett.

A konzervatív szellem, még a legnagyobb is, mögötte áll a liberálisok genialitásának, de *bölcsesség* tekintetében fölülmulja azokat. A konzervatívnek szélesebb ismeretei és gazdagabb tapasztalatai vannak. Az eszményekért kevésbé lelkesül; jóllehet az eszméket nem nézi le, de a valóságot biztosabbnak tartja s óvatosabban veszi szemügyre a föltételeket, amelyek alatt az eszmények valósíthatók. Tapintatossággal fürkészi az embert és a viszonyokat még titkos oldalaikban is, és a titokba mélyen behatol, természetesen nem mint a szabadelvü, aki azokon genialis tekintettel végig pillant, hanem mint gyakorlott emberismerő, egyes látható jelekből a legtitkosabb nézetekre következtet s ezeket rejtekökből napfényre hozza. A zsidók történetének bölcs *Salamonja* konzervatív és nem liberális volt. A legmagasb *diplomáciát* konzervatívek gyakorolják.

A konzervatív kevésbé teremtő az eszmék alkotásában, mint a liberalizmus. De a szabadelvü eszméket képes felfogni s ha helyeseknek és egyszersmind kivihetőknek találja azokat, védelme alá veszi és ra-

gaszkodik hozzájuk. Egyes eszmék azonban specialiter konzervatívek s ennél fogva a konzervatív emberek részéről különös előszeretettel ápoltatnak.

Ilyen mindenekelőtt a *kegyelet*, amelyben a konzervatív kedélynek egész nemessége kifejezést nyer. A valódi kegyelet csak oly viszonyokban mutatkozik, amelyek méltók a fentartásra, miután az élet benső összefüggését biztosítják s az erkölcsi világrendet szent kötelékek által erősítik. Kegyelete a gyermeknek szülői, a tanulónak tanítói és nevelői, a védencek védője, az örökösnek az örökhagyó, a megajándékozottnak ajándékozója iránt s általában mindazoknak, akikért valaki szolgálatot és jót tesz, jótevője iránt. De nem csupán egyes személyekre, hanem institúciókra, intézetek és nagyobb társaságokra is vonatkozik a pietás. Az egyház és a haza szintén megkivánja a kegyeletet hivei és gyermekeitől. Mindég érezhető és hatályos marad azonban a pietásban a szellemi kapocs, amely a magasabban állót az alárendelttel összeköti, s mindkettőnek egymáshoz való viszonya szent és azon bizonyos tisztelet ömlik végig.

Rokon ezzel a *hűség* konzervatív alapelve. A rómaik a pietásnak adtak előnyt, a germánok főleg a hűséget becsülték nagyra. Az egész középkori állam- és jogalkatnak lényegileg ezen principium képezi alapját. A két eszme különösen abban különbözik egymástól, hogy a kegyeletben inkább a szükségszerű vallási és erkölcsi világtörvények hatalma jut kife-

jezésre, a hűség kötelék ellenben mindenekelőtt az egymással érintkező egyének önkénytes nyilatkozatán, a hódolat és a fogadáson alapul. A hűség tehát inkább politikai jelentőségű s eredetileg a szabadság szelleme tölti azt be. A hűség megtartja azt, amit a szabad akarat ígér. Ennélfogva ez nem egyéb, mint a *szerződés* legbensőbb törvénye; s a szerződés kötelező ereje csupán liberális akaratszabadságból nem, hanem csakis onnan magyarázható ki, hogy a szabadakaratához a hűség konzervatív szelleme hozzájárulván, ez az *akaratból folyó ígéreteket megtartja*.

Ha a liberális mindenekelőtt a szabadságot szereti, ugy a konzervatív különösen a *jognak* hódol. A jog megőrzése képezi a konzervatív legmagasb főadatát. A jogban a szükségszerűnek ismert viszonyok állandó szilárd alakot és hatalmat nyernek. A jog biztosít a dolgoknak tartósságot, a tulkapásoknak elejét veszi s az emberi szenvedélyeket féken tartja. A konzervatív jogfogalom azonban más jellemű, mint a liberális jogeszmé. A szabadelvű szereti a jogot bölcséletileg és lélektanilag állapítani meg; az egyéni tehetségek és a személyes érdemekre van tekintettel s a jog fejlesztését sürgeti; a jogban is saját eszményeit igyekszik valósítani és készséggel védelmezi a *leendő* jogot. A konzervatív ellenben főleg a *történelmi* jogalkotást tartja szem előtt, a létező jogot a multból magyarázza ki s előtte mindenekfelett az öröklött jogalkat szent. *Savigny* és az általa alapított történelmi iskola határozottan ily

konzervatív jelleggel bír. A konzervatív jogeszmének azonban tulhajtása és elfajzása az, ha a jogot kizárólag a multra viszik vissza s a multhoz láncolják, ha a jog — a költő szavai szerint — „mint valami öröklött betegség nemzedékről nemzedékre száll.“ A valódi konzervatív a jog tovább fejlődésének, az új jogalkotásnak nem ellensége. Ő csupán a pozitívvé vált jogot igyekszik védelmezni a jogosulatlan támadások ellenében, csupán a szükségtelen változtatások ellen harcol, s azon van, hogy az új jogalkotást a hagyományos jogrenddel összekösse és ez által a multtal való összefüggést fentartsa.

A *törvényhozók* gyakran *szabadelvűek*, de a *jogászok* a rómaiak óta, nagyobbrészt *konzervatív*ek. Nem akarnak ezek új viszonyokat teremteni, hanem a jogosan létezőket fentartani. A szellemet kutatják ők a legjobb formában, amit az magára ölt. Csakis ily összeköttetésben és csakis akkor, ha a szellem létele biztosítva van, tulajdonitanak annak oly tekintélyt, amely előtt mindenki köteles meghajolni. *Tulajdon, szerződési viszony, család*, ezek a magánélet értékes javai, amelyeket a jogászok a jogintézmények segítségével megóttalmazni és épségben tartani igyekeznek. Az *örökjog*, — amely az elődnek keresményét az utódra átszállítja s dacára a személyek változásának, a vagyoni viszonyokat fentartja és tovább folytatja, — kiválólag konzervatív jellegű. A közjogban is főleg a világos jogforma, az öröklött

javak biztonsága, az állandó *jogintézmények* fentartása képezi a konzervatívek legfőbb gondját.

A konzervatívek valamint nyugalmas és mégis gondos jogérzetük által kitűnnek, úgy a *kötelesség* érzete is igen erősen ki van bennök fejlődve. Míg a jog a közéletnek inkább külső rendjét tartja fen, addig a kötelesség az erkölcsi érzületet a szellem benső rendjével köti össze. Ahol a kötelesség érzete megvan, ott a jótékonyság, a gondoskodás másokért, a közjó érdekében való munkásság erényei is dusan kifejlődnek. A kötelesség komolyabb, kimértebb, prózaibb a szeretetnél; de azért nem kevésbé szükséges és hatályos a világ egészsége és jóléte tekintetében. Ez fentartja azt, amit a szeretet előállít.

A tudományban, valamint a jog és a szokásban is a konzervatizmus főleg a *történelemre* támaszkodik. Az érett férfinak már magának is van, habár' nem is bevégzett élettörténete. Ez élesíti belátását egyéb történetekre nézve. Miután a história a múlt nemzedék műveit tartja fön s az új nemzedékre azokat átszállítja, ennél fogva a legnagyobb rokonszenvre talál az. A nagy történetírók, *Thukydides*, *Tacitus*, *Müller János*, *Niebuhr*, konzervatívek voltak.

A konzervatív szellem ép oly kevésbé *kizárólag realisztikus* a világ vizsgálásában, és törekvéseiben, mint amily kevésbé *kizárólag idealisztikus* a szabadelvűség. Mindkettő tudja, hogy az emberi élet legmagasb kifejlődését csak akkor éri el, ha *az eszményi a valóval összeköttetik*. Az embereket és azoknak

műveit azonban különböző irányban vizsgálják. A szabadelvű előbb az eszmét s azután a realitást, a konzervatív ellenben előbb a realitást veszi szemügyre s abból nyomozza ki a benne rejlő eszmét.

Hasonló viszony forog fen köztük az emberek megítélése tekintetében is. A konzervatív a vele érintkező embereknek legelőbb is látható, külső viszonyait, nemzetiségüket, társadalmi osztályukat és családjukat, szóval azt figyeli meg, amit mi *fajnak* nevezünk. Ezután mérlegel és bírál minden egyest élethivatásának alapföltételei szerint külön-külön. S csak a második sorban képezi vizsgálódásainak tárgyát az *egyéni* szellem és kharakter. A faj látható s ennél fogva könnyebben megismerhető. Az individualitás rejtve van, és a konzervatív, élettapasztalataiból tudja, hogy a belső ember megítélésében könnyen tévedhetünk. De a fajok becslése tekintetében nem megy oly messze, mint némely abszolutista, aki ítéletét csupán ezekre alapítja, s egy korhely előkelőt egy érdemdu polgárnál többre becsül. A konzervatív elismeri, hogy egyes ember értéke legfőképp egyéni ügyességétől és szolgálataitól függ; becsben tartja a tehetséget, e nem öröklött isteni adományt, és az egyéni munkásságnak a fajtól nem függő eredményeit. E mellett azonban várakozik addig, amíg az egyén, műveiben és külső életében jelt nem ad magáról s amíg biztosabban megismerhetővé nem teszi magát. Ekkor aztán helyreigazítja a véleményt, amit a faj jelenségeiből következtetett. Mindezekben

sokkal több tapintattal jár el, mint a szabadelvü, aki megfordítva, a fajjal kezdettől fogva keveset törődik s finom érzékébe és éles látásába bizva egyenest az *individuális tulajdonokat* kezdi fürkészní. A szabadelvünek sem a fejedelmi vér, sem a nemesi előkelőség nem imponál. Minden embert mint embert tekint s mindenkit egyéni kharaktere és szelleme szerint vagy fölmagasztal vagy lenéz. Csak a második sorban veszi tekintetbe a liberalizmus is a fajok különbségét, miután tudja, hogy az a világ öszhangjára és rendjére befolyással van.

Hogy a szabadelvüek miként itélik meg az embereket, erre nézve nincs fényesebb példa, mint a mód, amelylyel *Jézus* tanítványait kiválasztá és amelylyel kora hatalmasaival szemben eljárta. *Jézus* minden tanítványa — *Judás Ischáriotest* sem véve ki — bizonyára akár jellemileg akár szellemileg jelentékeny és megáldott egyéniségek voltak, de nagyobbrészt alacsonyabb fajból származtak. A souveraine szabadság és a teremtő erő, — amelylyel *Shakespeare* drámáit a legkülönbözőbb, de mindig mint individuumok ecsetelt emberekkel megnépesíté, — annak kiválólag szabadelvü szelleméről tanuskodik. Ellenben azon módban, amelylyel *Wellington* herceg az emberekkel bánt s amelylyel a nagyobb konzervatív *Washington* saját tisztjeit és meghitteit kiválasztá, a konzervatizmus előrelátóbb methodusát ismerjük fel.

A középkor *rendi* államát összehasonlítva jelen

századunk szabadelvü képviseleti államával, amaz inkább konzervatív módra volt szervezve. A rendi állam főleg a konzervatív középkorban, a XIII. század végén alakult s akkor érte el ereje tetőpontját. Szabadelvü fejlődés előzte ezt meg és abszolutisztikus elnyomás követte. A rendekben a *faj hatalma* a leghatározottabb érvényre jutott. Minden rend állandóan elkülönzötte magát s mindenik önálló, öröklött jogi állást foglalt el. Az angol állam, nagy nemes családainak arisztokraciájával s a lovagi gentry (alsó nemesség), hatalmas befolyásával, még ma is ily konzervatív jellegű, míg ellenben az észak-amerikai köztársaság az arisztokraciát teljesen megszünteté. A konzervatív államfelfogás kedvez a nemesség uralmának s kegyelettel ragaszkodik a hagyományos jogrendhez. Ha azonban valaki ez irányt egyoldaluan és kizárólag követi, akkor nem konzervatív, hanem reakcionárius lesz; mert aki csupán hátrafelé, a *multra* irányozza tekintetét, az képtelen az új élet fejlődését megérteni s annak élére állni. A valódi konzervatív nem huny szemet a mindent átalakító idő követelményei és fejleményei előtt; ő csak azt kívánja, hogy a jövő felé irányzott törekvés közben a múlt előfeltételei figyelembe véssenek. ¹⁾

A régiből az új korszakba való átmenetkor a szabadelvü és nem a konzervatív eszméknek kell az utat megvilágítani. Gyakran megtörténik azonban, hogy a konzervatív vezéreknek és a konzervatív pár-

toknak sikerül az új eszméket a legkiméletesebb formában s a multtal kapcsolatban átalakítani. Akárhányszor előfordult Angliában az eset, hogy egy konzervatív kormány létesíté a szabadelvü reformokat, amelyeknek keresztülvitelét a konzervatív párt makacs ellentállása által addig késlelteté, amíg a nemzet a változtatás szükséges voltát sürgetősebbnek nem találta. Ily reformok körül azonban a konzervatívok, ha csak a szabadelvüekkel nem szövetkeznek, nem járnak el elég .erélylyel, s a régi szokások és igények tekintetében nagyobb engedményeket tesznek, mint amekkorát az újjáalakulás belső összhangja és biztonsága megenged.

A konzervatizmus természetes ideje, melyben a legnagyobb szolgálatokat teheti, az, amely a forradalom viharaits magát az újjáalakulást követi, amidőn a forradalom vívmányait fentartani és tisztítani s az új visszaéléseknek elejét kell venni. A radikálisoktól igen távol állnak a konzervatívok a tekintetben, hogy őket vezethessék. A konzervatívok feladata inkább az, hogy az abszolutistákat tartsák féken s riasszák vissza a kicsapongásoktól. Valamint a radikálisok a férfiasan teremtő szabadelvüség felé törekszenek s ennél fogva azt szívesen követik: ugy a régibb abszolutisták mély tisztelettel viseltetnek a konzervatív természetnek megfelelő érett férfikor iránt s ennél fogva inkább hallgatnak a konzervatívok bölcs tanácsaira, mint a liberálisok merész, előre törő terveire.

A liberálisok és konzervatívok azonban egymás-

sal közel rokonok. Ami azoknál férfias alkotás, az ezeknél férfias fentartás; ami azoknál genie, az ezeknél bölcsesség. Amazok hatalmas merészségének és tettejének megfelel ez utóbbiak léleknessége és kötelességérzete, a szervező értelemnek a történeti jogrend tekintetében tanusított értelem. Jóllehet harcban állnak egymással, de azért küzdelmük célja nem egymás megsemmisítése, hanem a kormány változásának vagy határozott új intézmények behozatalának sürgetése, vagy az öröklötték védelmezése. Ennélfogva a két párt közti kompromisszumok létesítése által a pártelvek iránt nem követtetik el hűtlenség; sőt inkább ezektől függ az életben vezérszerpet játszó két főerőnek szükségszerű összeműködése s ezek kezeskednek a nemzetek egészsége és békéje felől.

A gyakorlati politikában és a háboruban a konzervatív kevésbé van hivatva a támadásra, mint a szabadelvű vagy radikális. Az ő ereje a *védelmében* rejlik. De a konzervatív nem pusztán védelmi állást foglal el; hanem, ha érdekei úgy hozzák magukkal, támadóvá is lesz. Az angol politika és hadviselés nagyjából ily konzervatív jelleggel bír.

Amerikában *Washington* a háborút mint tisztán konzervatív háborút folytatta. Az ifjabb *Pitt* és *Peel* *Róbert* mint konzervatív államférfiak működtek, hasonlóképp Franciaországban *Périer Kázmér* és *Guizot*, Ausztriában *Kaunitz* és *Stadion*, Németországban *Münster*, *Hardenberg* és *Radowitz*, Olaszországban

Balbi Caesar és *Manabrea*. Még *Bismarck* gróf is, jóllehet ő hajtotta végre Németország átalakítását, inkább sorozható a konzervatív, mint a szabadelvű államférfiak közé. Az ő törekvése eredetileg leginkább a porosz állam épségben tartására és kiterjesztésére volt irányozva. Csakis amidőn már ereje próbára tétetett, csakis akkor hódolt a kort mozgató szabadelvű eszméknek, különösen a nemzetiség és a képviseleti alkotmány eszméinek. Személyes hajlamai főleg a nemesi fajhoz vonzották s csakis finom tapintata folytán, — amelylyel a létező erőket még a homályban is fel tudta fedezni és értékek szerint becsülni, — látta be, hogy korunk polgárságának és egyes tehetséges, habár nemzetsége által nem kitűnő egyének is megvan a maga jelentősége. Az északnémet szövetség szervezetében oly annyira tekintetbe vétetnek a hagyományos viszonyok és az öröklött előítéletek s oly kevés annak irányában az öszhang, hogy ily szervezetet valódi szabadelvű férfiú soha sem létesített volna, míg ellenben egy konzervatív sikerrel létesíthetett. Gondoljunk csak a módra, amelylyel Amerikában a szabadelvű *Hamilton Sándor* a fenebbihez hasonló feladatot megoldott, s azonnal megértjük az óriási különbséget. Gróf *Bismarck* egészen a konzervatívok módjára, mindenekelőtt a reális hatalmi viszonyokat tartja szem előtt s csak második sorban gondol az eszmékre. Az ő szelleme és jellemének csak néhány vonása emlékeztet bennünket a szabadelvű szellemre, értem a-

villámszerűleg világító és gyújtó szavakat, amelyeket néha a hullámzó vitákban oda vet, és határozott akaratának erőteljes, viharos nyilatkozványait. ²⁾

¹⁾ Ha *Frantz K.* (Kritik aller Partoien. Berlin, 1862.) a „status quo“ fentartását a konzervatismus alapelvének mondja, akkor ő szerinte az a konzervatív, ami szerintünk abszolutisztikus.

Szerző.

²⁾ Széchenyi föllépte előtt, mint már egyszer említők, hazánkban sem valódi konzervatívek sem liberálisok nem léteztek. „A konzervatív elnevezésnek — írja Horváth Mihály — nem is lett volna helyes értelme, minőben az másutt vétetett. Az udvar, a kormány a harmincas évek végeig tulajdonképpen nem konzervatív, hanem reakcionárius, de egyszersmind forradalmi elveket képviselt, örökös célja levén megcsorbítani, lerontani a történelmi jogot s az azon alapuló alkotmányos elveket s intézményeket; kényuralmat, abszolutizmust állítani az alkotmányosság helyébe.“ Az 1832-diki országgyűlésen azonban, midőn Széchenyi jótékony izgatásai következtében megalakult a szabadelvű reformpárt, azzal szemben egy másik párt is keletkezett, mely a kormánynak most már legalább *szinleg* a régi rendszer föntartására, de valóban még mindig az abszolutizmus megalapítására irányzott politikáját támogatta. Ez volt nálunk a konzervatismus első alapja. De valamint a liberálisok, úgy a konzervatívek sem feleltek meg ekkor még a nevükhöz kötött fogalomnak. A kormány ugyanis abszolutisztiko-reakcionárius irányban haladván, természetesen ez irány hívei, a konzervatívek is sokkal inkább vegyítve voltak abszolutisták és reakcionáriusokkal, semhogy pártjukat a konzervatív valódi neve megillette volna. A legtöbbben vakon követték a kormányt, de nem azért, mert ez talán a „hagyományos intézmények“ látványos fentartása által *kegyeletöket*, hanem mert *önzésüket*

elégíté ki, még kevésbé politikai elvből vagy a haza érdekéből, hanem ismét csak a régi kiváltságaihoz való szükkeblü ragaszkodásból. A mi régi konzervatív pártunkban tehát nem volt meg a kegyelet, a konzervatizmusnak eme legfőbb jellemvonása, hanem igenis ki volt benne fejlődve a valódi konzervatív léleknemességével homlokegyenest ellonkező önzés a lehető legnagyobb mértékben.

Az 1837-diki országgyűlésen, midőn már maga a kormány is belátta, hogy eddigi politikája a radikál-liberális irányt nem hogy mérsékelné, sőt még szivósabb ellenállásra ingerli, alakult végre *Dessewffy Aurél* vezetése alatt egy valódi, u. n. „fontolva haladó“ konzervatív párt, mely szigoruan törvényes politikát követve s a régi alkotmányos instituciókat — amennyiben azok jogszerűek valának — föntartva, a szükséges reformok létesítése elé akadályt nem akart gördíteni, hanem a monarchiai és arisztokraciai szollemben s a természetes uton történő haladásnak barátja volt. Jellemző nemcsak a magyar, de minden konzervatizmusra nézve *Dessewffy*nek 1841-ben tett hitvallása, melyben egyszersmind határozottan körvonalozva találjuk a valódi konzervatív párt irányát is. *Dessewffy* ugyanis így nyilatkozik: „Én egyenesen kimondom, hogy igenis „*kormányember*“ vagyok. Vagyok pedig kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoyzatok minden működést, minden elvet, melyek törvényes és hathatós kormányt lehetlenitnek; mert meggyőződéseim szerint hathatós, és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, statusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek. De mindenek előtt és felett *magyar* vagyok, fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek, nemzetiség s alkotmány alapján kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdekében még szükséges, *a természetes uton el*

fog éretni: részint az anyagi érdekek kifejlése által, mely érezhetőbbekké teendi a helyhatósági visszaéléseket s egy magasabb ellenőrség szükségéit; részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló egészséges fők előbb-utóbb túl ne adjanak amaz, egész Európából kitesapott tévtanokon, mik most a bölcsesség culminatiója gyanánt üdvözöltetnek. Ezen uton reményilem én az eredményt, mely majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével.“ (X. Y. Z. könyv. Gróf Dessewffy Auréltól. Pest, 1841. 170. l.) Dessewffynek ezen nyilatkozatában befoglaltatik azon főbb nézponatok legnagyobb része, melyeket hazánkban és hazánkön kívül a konzervatív pártok vallottak és vallanak még ma is.

Fordító.

IX.

Az abszolutizmus.

Az abszolutizmus hasonlít az öreg emberhez annyiban, amennyiben ugyanazon tulajdonságok, amelyek az ötvenes és hatvanas években levő előhaladtabb életkoruakat jellemzik, az abszolút politikában is tapasztalhatók. A speciális férfiúi erők már a korábbi életkorokban jutnak uralomra. Az élet hanyatlásával és vége felé ismét inkább a női erők lépnek előtérbe. Az öregség tulajdonai nem többé produktív, hanem inkább *receptív* természetűek.

Magától értetik, hogy e tekintetben is őrizkednünk kell a balvélekedéstől, mintha minden öreg ember elvesztené produktivitását. A tapasztalat az ellenkezőre tanít. Mindenkör akadtak költők, festők, írók, tudósok, akik még legmagasb aggkorukban is

produkáltak néha bámulatos szépségü és gazdag tartalmu munkákat. Hasonlókép minden időben léteztek államférfiak, akik még hetven, sőt nyolcvan éves korukban is vittek véghez nagy dolgokat. A radikális tehetség, a szabadelvü genie, a konzervatív bölcsesség, amely minden egyénnek sajátja, nem enyészik el az egyénnek öregedésével, hanem kíséri azt minden életkorán keresztül. De az ujonnan keletkező, az előhaladtabb férfikorban lévőre nézve speciális tulajdonok, amelyek ha előbb nem fejlődtek ki, e korban már bizonyára nem fognak jelentkezni, nem sorozhatók ama tehetségek és szellemi adományok közé, mert ezek azon szellemi és érzelmi erők nyilatkozványai, melyek az előbbi életkorokban még teljes hatályra nem jutottak, s e tulajdonokat, ha még oly értékesek lennének is, az öreg ember kevessebbre becsüli azoknál, amelyeket ő életének tetőpontján, testi fejlődése folytán nyert.

Mindenekfölött jellemző az *ügyesség* és a *formában való jártasság*, amelylyel az öreg ember bir s amelyet biztosan, mesterileg érvényesít. Csakis a kitünő, arra hivatott tehetségek érik el már korábban a technikai formatökélyt, amely az öregebb gyakorló művészeknél néha a benső erő hiányát pótolja s amelynek a társadalmi és állami életben el kell rejtenie a belső gyöngeséget és ürességet. A régi nemességnek a tehetségesebb szerencsefiak feletti előnye a társaságokban és az udvarokban főleg a *formatökélyen* alapul. Amazok jobban értik, mint ezek,

hasznot hajtani abból, amijök van és eltakarni azt, amijök nincs. Amazoknak föllépésük ügyesebb, modoruk finomabb s mindenekfelett öntudatosabb és biztosabb. Midőn igen sok és részben hires diplomata — élükön a nagy mester *Talleyrand*-dal — a régi szabásu férfiakból választatott ki: e tekintetben gyakran ép a régies formaügyesség és az életbölcseésre való tekintet volt irányadó. Szertartások és ünnepélyességek vezetésére alig lehet valaki alkalmasabb, mint egy bensőleg is öreg férfiú.

A forma iránti hajlam s a formában való jártasság természetesen igen különböző módon nyilatkozhatik; némelyeknél a *merev törvényekhez* való kérlelhetlen ragaszkodásban, másoknál abban, hogy mindenkit jóakarólag *kénye-kedve szerint menni hagy a maga útján*. De mind a két esetben nem a szellem az uralkodó, amely formailag szabadon nyilatkozhatik, hanem a forma, amely a szellem nélkül, sőt néha az ellen is érvényesülhet.

A *copf*- és az ugynevezett *rokkokó-styl*, amely a XVI. századtól kezdve a XVIII. századig Európában uralkodó volt, tudvalevőleg ily üreges jelleggel birt. E stylek nagyszerű viszonyok keretébe sehogysem illenek ugyan, de a társadalmi és családi élet kellemessé tételére jótékony hatással vannak. Bennök igen jól kipihenheti magát az ember. Az abszolutisztikus formaügyességnek tehát ezek kedélyes oldalát képezik. A merev *orthodoxizmus* azonban, — amely ama régies korszakban uralomra jutott s

amelynek tulfeszítése folytán a szellem gyakran is-
tentelen és embertelen nyomásnak volt kitéve, — éke-
senszóló példa gyanánt szolgál az abszolutisztikus
formabiztosság gonosz természetére nézve. Az első
forma a szellem fölélesztésére szolgál, a második —
amenynyire hatalmában áll — gyötri és megöli a
szellemet, hogy így a merev forma megvitázhatlan
tekintélyvel, egyedül uralkodjék.

A formában való bevégzettségnek megfelel az
öreg ember számító *életbölcse*sége. Tapasztalatokban
még gazdagabb az öreg ember, mint a konzervatív,
de az ő tapasztalatai nem oly élők, inkább száraz
visszaemlékezések, és eszményiségüket elvesztették.
Az öreg, sokat tapasztalt ember nagyobb óvatosság-
gal figyeli meg a dolgokat, és pontosabban számít.
A spekulációk gyermeteg mulatságának ő nem ba-
rátja, miután egy hosszú élet megtanította rá, mily
kevésbé érvényesülnek a spekulatív gondolatok a
gyakorlatban. A szabadelvűek közvetlen szándékai-
nak kiviteléhez hiányzik nála az erő, s a történelem
tanuságaihoz nem ragaszkodik már valami nagy bi-
zalommal. Vagy skeptikussá válik és neveti, mint
egykor *Voltaire*, a történelem hagyományait, vagy
pedig gyöngesége érzetében, mint az orthodoxok és
a jezsuiták, hódol egészen a történelem *tekintélyének*.
Előszertetettel fordul a tudományok felé, amelyek a
legbiztosabb uton járnak, amennyiben a külső jelen-
ségekhez tartják magukat s leginkább mérleggel és
számokkal dolgoznak. Amennyiben formális tekin-

tély nem köti, szivesen követ oly igazságokat, amelyek külső számtani bizonyító eszközök és kísérletek folytán álltak elő. E, szerinte abszolút igazságok nyugtatják meg az ő lelkét. A *számtan* és az ugynevezett *exakt* tudományok által a legjelentékenyebb dolgokat hozta létre, jelentékenyebbeket, mint a bölcsészet és a történelem által; ért azonban hozzá, ama igazságokat gyakorlatilag fölhasználni és sikeresen érvényesíteni.

A mi radikál-szabadelvű korunk, főleg politikai okokból, az öreg ember természetéhez hasonló abszolút iránynak hátat fordít s erre alapos indokai vannak. Ez irány azonban a *közéletben* és a *társadalomban* tett szolgálataiért nagyra becsülendő. Nagy részét azoknak, amiket az angolok *improvement*-nek neveznek, sokféle kényelmi, számtalan technikai segédeszközt, melyet a géptan hozott létre, a gépek és a gyárak gazdag produkcióit, leginkább azon *számító* szellemi erőnek köszönheti a világ, amely csak a legmagasb életkorban éri el fejlődésének tetőpontját s amely hideg, de bölcs számítással *az anyagot az ember hasznára tudja fordítani*.

Az absztrakt tudományokat nem azért becsüli sokra az abszolutista, mert azoknak igazságai őt felvilágosítják, hanem azért, mert háztartása szükségleteinek kielégítésére alkalmasok és kényelmére nézve üdvösek. Az abszolutista a dolgok értékét használhatóságuk, vagy azon pénz szerint becsüli, amelybe e vagy ama tárgy került. A *pénzüzletekben*

néha bizonyos virtuozitást tanusít. Sokan a legkitünőbb bankárok és a hitelintézetek vezetői közül, egyénileg öreg emberek, habár korukra nézve fiatalok is. Az öregség adja meg nekik a számításban való biztosságot és az ügyességet a szerencsés konstellációk kizsákmányolására nézve. Ha a konzervatívek legmagasb szellemét bölcsesség, ugy az abszolutista szellemét *okosság* jellemzi, mely utóbbi sötétebb árnyalatában és az alacsonyabb szphaerákban *ravaszsgá* törpül. Az öregnek számításai tehát egészen más nemüek, mint a fiataléi. Mig ez a levegőbe bámul és pillangókat kerget, addig amaz a földön heverő, érett gyümölcsöket takarítja be.

Az öreg ember azonban nem csupán bölcs és hasznos kombinációi által tűnik ki. Érzékkel bir ezenkívül az illem iránt is. Természetesen gyakran helyettesíti nála aztán a *külső illem* a kétes erkölcsi séget. Annyi bizonyos, hogy az illem a társadalom nyugalma érdekében szükséges. Finom hallása van továbbá az öregnek a rythmus iránt s nem ritkán ismerője és kedvellője a zenének, amely élvezetet nyujt a nélkül, hogy a kényelmet megzavarná. Az *irodalom* és *művészet* rá nézve értékkel bir, ha és amennyiben az ő céljainak megfelel. A franciák klasszikus irodalmi korszaka a királyi kegy fénykörében tündöklött; mindenekelőtt az abszolutisztikus udvar és a finom párizsi élet szellemi élvezet elégité ki s e mellett a nemzetet vajmi kevés figyelembe részesíté. Ama művészet, — amely a festészetben és a

zenében, a szépirodalomban, a forma tündöklő eleganciáját mindennél többre becsüli, — lényegénél fogva abszolutisztikus. A művészetnek ezen neme a finom társaságnak finom élvezetet szerezhet ugyan, de nincsen része ama halhatatlanságban, amely az emberiség szívére és szellemére üdítőleg ható műremeket megilleti.

A gyermekkor élénk hajlammal bir arra, hogy álmódott eszmények fölött ábrándozzék; de az előhaladott öregkor csaknem kizárólag a *valóságnak* él. Az *anyagi javakra*, a pénz és birtok, a rang és címre sokat ad az öreg ember, mert ezeknek sulya kezeskedik az ő biztos nyugalmaról és kényelméről s tekintélylyel ruházza őt fel az emberek között. Jól tudja az öreg, hogy e javak földiek és mulékony természetűek, a tekintetben sem áltatja magát, mintha ezek a léleknek értékét meghatároznák; de ismeri hasznukat az életben és ki tudja ama javakat saját céljaira zsákmányolni.

Az öregkor politikai eszméin nincs meg többé a fiatalság zománca, nincs meg azokban a teljes férfikor ész- és érzelemmélysége; hanem ez eszmék főleg nőies jellegűek.

Ide tartoznak mindenekelőtt a *nyugalom* és a *stabilizmus*. Ezen eszméket, melyek az 1815-diki európai restauráció után állambölcsesség gyanánt állítottak föl, néha hamisan, mint konzervatív eszméket tüntetik föl. A konzervatív még sokkal erőteljesebb és sokkal tevékenyebb, semhogy a nyugalmat sze-

retné, habár ő is megkivánja a pihenést, amint a napi munkás megkivánja az alvást. Az abszolutista azonban a nyugalmat úgy tekinti, mint a legszentebb javat, amely az élet kényelmét biztosítja. Szereti ő a békét, mint békét. A stabilizmus elvében a konzervatív az élet szükségszerű mozgásának és a dolgok elkerülhetlen változásának akadályát, az abszolutista ellenben saját uralmának biztosítékát látja.

Ha valamely nemzet a forradalmak izgalmaiktól, nehéz háborúk szenvedéseitől vagy a nagy munka és erőfeszítéstől kimerül, a nyugalomnak szükségét látja és pihenés után sovárogo. Az abszolutistákra nézve ez a legkedvezőbb idő, a nyugalomnak ezen szükségérzetét saját önző céljaikra felhasználni s nem tagadható, hogy ehhez nagyon értenek. Ilyen hangulat szállta meg Európát a reformáció után, amely a középkor összes műveit kérdésbe helyezte. Ekkor egész Európában — az egy Angliát kivéve — a nép készséggel fogadta a fejedelmi abszolutizmus uralmát. Az államokat mindenütt a kontinensen abszolút lón, a monarchiákban úgy, mint a köztársaságokban, az uralkodó jelleme szerint majd deszpotikus, majd atyai. E korszak — a szó legszorosabb értelmében — a *felsőbbégi állam* korszaka volt, amely állam a rendek semmiféle korlátozását nem tűrte és a népnek semminemű politikai jogot nem engedett s amely minden hatalmat önmagában egyesített. Ezen abszolutizmus zárta be a középkori- és készíté elő a modern államot s azon időben az öreges korszak

részéről ép oly támogatásban részesült, mint amely gyűlölettel viseltetik iránta a mai kor vele ellenkező áramlata. XI. Lajos és XIV. Lajos sokáig nagyon népszerű monarchák voltak Franciaországban, jóllehet amaz ravasz gonoszsággal és vasakarattal lépett föl a nemesség ellen és azoknak hagyományos jogait lábbal tiporta, ez pedig, mintha isten lett volna, az állam egyedüli urává és képviselőjévé tette magát.

Az abszolút uralom a mi századunkban is, az 1815-diki restauráció után, — amely a francia forradalom utáni zavarokat és a Napoleon-féle háború folytán bekövetkezett hatalmas mozgalmat volt megszüntetendő, — még egyszer megkísértetett és a kimerült Európa minden hosszabb ellenállás nélkül elfogadta és évtizedeken át viselte azt. A *legitimitás* elve, — amelyet *Talleyrand* herceg a bécsi kongresszuson mint valami fejedelmi mellképpel ellátott pénzt forgalomba hozott, s amelyet *Metternich* herceg hévvel fogadott és a huszas évek európai kongresszusain mint valami szent és mint olyan államprincipiumot proklamáltatott, amely egyedül képes a világ békéjét fentartani, — ezen elv abszolutisztikus maxima, amely a modern nemzeti- és állami fejlődést a dynasztikus középkor jogformáival megkötni és gátolni igyekszik. De eredménye természetesen nincs, mert az új élet, fejlődésében végre is szétszakítja a múlt elviselt diszfalait, ha azokat szükeknek találja.

A múlt század abszolutizmusa annyiban nem volt reakcionárius, amennyiben szakított a középkor-

ral s előkészíté az átmenetelt a modern korszakba. De a jelen század politikai abszolutizmusa rendesen *reakcionárius*, miután régi szokásait és kedvteléseit ellentétbe helyezi az új kor fiatal törekvéseivel. Ennélfogva a mai időben minden abszolutisztikus párt többé-kevésbé kifejezett reakcionárius jelleggel bír. E pártok az új kort nem fogják fel és nem szeretik. Gondolataik hátra felé vannak irányozva, a klerikális és arisztokratikus középkor elveszett paradicsomára.

Az abszolutizmus némileg jót tesz az által, hogy a *jogot* tiszteletben tartja, és a *törvényt* megszilárdítja; de az ő jogfogalmában nincsen élet és törvényeiben nincsen szabadság. A jogformát fölibe helyezi a jog szellemének s a *forma és a betű tekintélyét* tulbecsüli. A jog létezése keveset nyom előtte a latban, csupán annak jóságát tiszteli, föltéve, hogy az neki kényelmesnek és hasznosnak látszik. A *formális jog* szigora és a puszta *konveniencia* közt ingadozik s csak addig törődik a létező joggal, amig az előnyére szolgál. Ha a jog és a hatalom közt választhat, úgy a *hatalom* után nyúl, mert ez rá nézve előnyösebb.

Az abszolutista szereti az *abszolút* s ennélfogva *megvitázhatlan tekintélyt*, amely a nyugalmat leginkább látszik biztosítani, miután semmi kételyt s így semmi mozgalmat nem tűr. Szereti továbbá a felsőbbség tekintélyét az isteni rendeltetés színében tüntetni fel, vagy az isteni inspirációval dicsekszik és *föltétlen engedelmességet* követel. A theokratikus alapokon nyugvó abszolút monarchia igen sok abszolutistának

saját eszméje, akik az alkotmányos monarchiát már csak azért is gyűlölik, mert örökös harcban áll s ez az ő nyugalmost zavarja.

Az abszolút tekintélynek és szigoruan-formai engedelmességnek a modern szabad államban is van némi jogosultsága, sőt itt elkerülhetlenül szükség van arra és jótékony hatást gyakorol. Nem követelhet azonban magának ma már uralmat az államban, s nem követelheti az állam politikájának vezetését. Az ő hatáskörébe főleg a *katonai-számveteli ügyek* tartoznak. A hadfi nagy erényei, a lélekjelenlét, bátorság, vitézség, hűség, kétségkívül férfias és aktív erények; de a külső hadi eszközök, a szervezet, fegyverkezés, katonai parancs és engedelmesség, mindez mechanikus és abszolút jellegű, mely igen jól illik oda, ahol az *erőhatalomnak* kell a dolgokba döntőleg belenyulnia, nem pedig oda, ahol a politikai életnek szabadon eszmélni és döntenie kell. Hasonlókép a számadások technikai áttekinthetősége és pontossága is szigorú matematikai formabiztosságot igényel, amint az a bankoknál és a hitelintézeteknél ki van fejlődve. Az államéletnek mindkét ága azonban látszólag csak másodrendű jelentőségű. E két ág az állam politikájának szolgálatában áll. Ha uralomra jutna, az egyik esetben a praetoriánusok vagy janicsárok despotiája, amely minden szabadságot elfojtana, állna elő, s a másik esetben a pénzemberek közös uralma, amely előtt minden eladhatóvá válnék, még a nép és ország becsülete is.

Legborzasztóbb kifejezője az abszolútizmusnak, amint ez legveszélyesebb és szellemileg legjelentékenyebb alakjában mutatkozik, kétségkívül a *jezsuitarend*. Jellemző, hogy a jezsuitarend ép azon korban keletkezett, amelyben az elöregedett és a reformáció által megrázkódtatott középkor utolsó abszolutisztikus időszakába lépett, s ezen abszolutisztikus századokban terjedt el és jutott uralomra több katolikus államban; ellenben hanyatlásnak indult, amidőn az új kor, modern eszméivel Európa láthatárát bevilágította. Majd ismét helyreállított a jezsuitarend akkor, amidőn az európai restauráció a forradalmi viszonyokat igyekezett viszontlétesíteni s ekkor ujabban heves harcot indított a modern szellem ellen, mely a rendet csupán azért nem tiporta le egészen, mivel némely régi udvar abszolútizmusa félt is tőle, meg félig-meddig rokonszenvezett is vele.

A parancsnokló tábornok ama abszolút tekintélye és a tiszték és katonák föltétlen engedelmessége, amelyek a gépies erővel működni kénytelen hadseregben természetszerű érvényre jutottak, a jezsuiták által a vallási életbe vitettek át, holott a vallás, mint amely az igazságon és lelkiismereten alapul, nem tűr meg semmiféle gépies fegyelmet; oly módon alkalmazták ezeket a rend belső vezetésére és a polgári társadalomra, hogy a rendtagok minden személyes szabadságát elfojtották s egy idegen önkényhatalom akarat nélküli szolgálivá aljasíták. Amivel a régi rómaiak a korukbeli keresztyénséget jogtalanul vádol-

ták, hogy t. i. a keresztyénség az emberi nem ellen-sége, azt méltán szemökre vetheti a mai keresztyén világ a jezsuitáknak.

A jezsuitarend a legmagasb eszményi célokat, a lelkek vallási tisztítását, a keresztyénség terjesztését, az isteni akarat iránti odaadást, üldözőbe veszi. Tagjaiban átgondolt nevelési rendszer és szigoru aszcézis által elfojtja az egyéni önakaratot. De valósággal minden törekvése az emberek feletti abszolut uralomra és arra irányul, hogy az emberek anyagi és szellemi tehetségeit saját céljaira kizsákmányolja; s az egyes tagok önzéséből az egész rend telhetetlen önzése fejlődik ki, mely az embereket rabszolgákká aljasítja s a világ kincseit eltulajdonítja. A jezsuiták soha sem cselekszenek úgy, mint valódi szabad emberek. Alapelvek helyett *maximákat*, rendező törvények helyett kiméletes, ügyes *kázuisztikát*, nyílt cselekvés helyett titkos *cselszövényt* használnak. A *ra-vaszság* és a *fondorlat* az ő legfőbb fegyverök.

Az öreg ember természetét helytelenül itéli meg, aki tulajdonságaira amaz elfajzásból von következtetést, és jó szokásai előtt, a feltűnő visszaélésekre való tekintetből szemet huny. Azonban az elkorcsosodásból a természetre való következtetés néha megengedhető. Ha az öregkor tulajdonságai nem nőies, hanem férfias tulajdonok volnának: e jelenségek nem fordulnának elő. A szabadelvü vakmerő bátorsága vad önhittséggé fajulhat; a konzervatív szilárdsága ma-

kacs apathiává fokozható; de férfias tulajdonok soha sem ölthetnek magukra nőies jelleget.

Abból, hogy az öreg korban a női tulajdonságok lesznek tulnyomók, fejthető meg azon ismeretes jelenség is, hogy az abszolutisták könnyen alávetik magukat a *nők uralmának*. A férfias államférfi a nő erkölcsi tanácsát, mint a lelkiismeret szavát meghallgatja; de politikai ügyekben soha sem engedi magát nők által vezetetni. Ugy tűnik ez föl előtte, mint ha férfiaságából vetköznék ki. Az abszolutisztikus fejlődelmek azonban rendesen nejeik papucskormányára alatt állnak vagy még gyakrabban kedvencnők és maitresse-eik szeszélyeinek hódolnak. A valódi nő természete az öregedő férfi nőies tulajdonainál hatalmasabb. Ugyanazon tulajdonságok, amelyek a férfi gyermekkorában és öregségében lépnek előtérbe, a nőnél tetőpontjukat érik el s igen nagy jelentőségűek.

Az abszolutisták *ingerlékenysége* is ebben leli magyarázatát. Akárhány kedélyes és jóakaró abszolutista találkozik, aki szívesen kedvére tesz minden barátjának, s úgy mások, mint a maga számára, örömet szerez kényelmes és élvezetes életet. De még az ilyen természetű ember is, ha békés uralmában zavartatik, könnyen felingerelhető s ilyenkor remegő nyugtalanság és izgatottság szállja meg, amely veszélyessé lesz, ha az illetőnek a külső hatalom kényelmesen keze ügyébe esik. Ez esetben még a béke idején szelid és lágyszivű emberek is könnyen *megvadulnak*; sőt a rossz természetű abszolutistában ezen felizgott

szenvedély és vadság embertelen zsarnoksággá fokozható. Azon zsarnokok közül, akik a nemzeteket sanyargatták és zaklatták, nem mindenik, de a legtöbb és a leggonoszabb, jellemére nézve bizonyára az öregek közé sorozható.

X.

A politika lélektani alapelve általában.

A szellemi erők ellentéte, — amely a különböző életkorokban nyilatkozik s amely a természetszerű párt-typusok magyarázatául szolgál, — horderejénél fogva messze tulszárnyalja a pártcsoporthozatokat s az államéletre nézve általánosb jelentőségű. E pszichologiai észlelet a politikai jellem és szellem tudományává szélesedik ki.

A politikai pártok a négy typus közül valamelyiket többé-kevésbé világosan és határozottan képviselik vagy legalább megközelítik. Ugyanez áll az egyes *individuumokról*, még ha semmiféle párthoz nem tartoznának is. Egyik személy mint szabadelvű gondolkozik, másik mint abszolutista érez stb. A különböző sajátságok végtelen sokféleségben jelentkeznek majd egész pártcsoporthozatoknál, majd egyes embereknél.

Hasonló ellentétre találunk az *intézmények* között; mert az ember saját lényének ad ezekben kife-

jezést s ez által lelki erőinek állandó hatást biztosít. Ki nem látja be, hogy a birói hivatal konzervatív s hogy az államfő legmagasb hivatása liberális jellegű?

Néha még a pártvezérek is, mint egyének más typushoz tartoznak, mint amit pártjuk képvisel. Az ultramontán párt alapjellemé kétségkívül abszolutisztikus s mégis tapasztaljuk, hogy akárhányszor radikális vezér tartja kezében annak zászlaját, mint pl. egy ideig *Lamennais*, mint még ma is *Veillot* Franciaországban. Még gyakrabban megtörténik, hogy radikális pártok élére abszolutisztikus vezérek állanak s a radikálisok ezeknek tapasztalt bölcsességében megbiznak. A jakobinusok fejei közt sok abszolutista volt; midőn az amerikai demokratát *van Buren*-t vezérükké tevék, egy mindenféle fogásokban ügyes örege bizták magukat. A német radikális munkás-egyletek főnökei közt, nem egy, de akárhány vén ravasz róka találkozik. Mindenesetre jobb és természetesebb, ha szabadelvű egyének vezetik a radikális pártokat, amint egykor *Mirabeau* saját forradalmár honfitársait és *O'Connel* az izgó-mozgó ireket vezette, mint ha konzervatívek állnak abszolutisztikus csapatok élére, amint élére állt *Wellington* az angol ultratoryk, vagy *Bismarck* a porosz junkereknek.

Nagyobbak a pártoknál a *nemzetek* s ezekben ismét ugyanazon ellentétekre találunk. A *francia* nemzeti jellemben épen úgy megvan az abszolutisztikus, amint a francia szellemben a radikális hajlam.

Ebből magyarázhatók ki a heves és a mindenkor szélsőségek felé hajló ingadozások a francia történelemben s ez derít újabb világot azon észleletre, hogy Franciaország az újabb történet abszolutisztikus és radikális korszakaiban, *XIV. Lajos* idejében s a forradalmi eseményekben oly nagy szerepet játszott. Megfordítva, az orosz nemzetben az öreges szellem gyermekes kedéllyel van egyesítve. Férfiasan van alkotva a *germán* faj. Az *angolok* leginkább konzervatív jelleműek; a német eszmény és a német szellem tudvalevőleg szabadelvű. Innen van az, hogy az angolok a szabadságot a jog fegyvereivel szerelték föl, s a németek a szabadságot mint egyéni szellemet fogták fel és gyakorolták. De a népek tipikus tulajdonaiban is akadunk némi vegyületekre. A franciák az emberiség fölszabadítása és emelése céljából szabadelvű tetteket is vittek véghez. Az angolok néha radikális abstrakciókat is emeltek uralomra s alkalmilag az abszolutisztikus irányzatokat üldözőbe vették. Hogy a németek is mily gyakran gyermekes álmokban ringatták magukat s hogy a szolgálai alárendeltség jármát elfogadták, amit tisztán férfias jellem soha sem tehet: ezt az elfogulatlan történet följegyezte.

Az *emberiség* egész története és a *nemzetek*, a különböző szellemi öröknek ugyanazon, az életkorok szerint változó ösztönét követik. Gyermekkorukban az elvont eszmék hatalmának hódolnak, vagy a phantáziájuk-alkotta képektől engedik magukat vezet-

tetni. A nemzetek öregkorában a hagyományos formák határozott tekintélyre tesznek szert s a megöregedett népet a bölcs készség jellemzi a külső segéd-eszközök fölhasználásában, és nem a férfias ifjúság teremtő szelleme, vagy a teljes férfikor gazdag tudománya.

Ezen, az egyes ember életkorainak megfelelő változások hű képét tárja elénk a *római jog története*.

Róma első gyermekkora gazdag a jelképes jogformákban, amelyek a képzeletre hatnak s amelyeknek egyszersmind a nép kedélyének mélyéből fakadó jog iránti hajlam dramatikus cselekvényekben kifejezést is ad. Vallás, költészet, és joghit még ekkor öszszeműködtek s ezek hozták létre, öntudatlanul, ama képző intézményeket, amelyek a szigoru *jus civile romanum*-ot képezik.

De a római állam, férfias-köztársasági fiatal korában jogi öntudatra ébredt s ezen öntudat részint nagyban az államban és a jogrendet megalapító törvényekben, részint a magisztrátus bámulatraméltó, az életet kísérő és átalakító ediktumaiban, részint végre egy, kiválólág a jogtudomány és joggyakorlatnak élő jogászvilág kifejlődésében nyilatkozott.

Azonban csak az érett korban, a köztársaság megszűnte után és a császárság kezdetével érte el gyümölcsöző kifejettségét a rómaiaknak ama klaszszikus jogtudománya, amely éles logikája és azon művészete által, hogy a számos jogügyletek változó

jelenségeiben a jogelv állandó lényegét képes azonnal megtalálni s azt konkrét alakban érvényre juttatni, — a jogászok bámulatát költi fel. E jogtudomány már sokkal kevesebb ujat teremt, mint az előbbi századok jogalkotó ereje. Ez az előbb alkotott jognézeteket tartja inkább fön, még pedig oly férfias módon, hogy szellemileg átgondolja azokat s folytatt munká által az egyesekben tovább képzi, kiszélesíti és gyümölcsözővé teszi. E kor törvényei is ama élő jogbölcsesség ismertető jeleit hordják magukon.

A római birodalom aggkorában, a későbbi császárság idejében végre a tudomány aktív ereje is elfogy lassanként s részint a hagyományos, de tovább nem képzett jogbölcsélet, részint az új, néha önkényű császári törvények szellemtelen formatekintélye lép mind inkább és inkább annak helyére. Most ismét, mint az egész fejlődés kezdetén, a jogi formák lesznek döntőkké, de azzal a nagy különbséggel, hogy az öregség jogformáiban nincs meg az ifjuság művelékeny költészete, hanem hidegen, célszerűségi számítás szerint és gépies technikával készülnek azok.

Egészen hasonló jelenségekre találunk más kulturnép jogtörténetében is. A germánok gyermekkori joga is kezdetben ugyanazon költészeti formák és plasztikus közmondások ábrándos kinyomata volt, s a középkorban indult tulajdonképeni fejlődésnek rendeletek (Satzungen), ítéletek (Weisthümer) és bírói határozatok (Schöffensprüche) által; majd a középkor tetőpontján a jogi könyvekben tudományos

kifejezést nyert, amely természetesen, világosság és művészi tökély tekintetében messze hátra áll a rómaiak klasszikus jogbölcsestől, de szabadságszeretetre nézve tulszárnyalja azt; végre a középkor utolsó századaiban, idegen hagyományos tekintélyek magábfogadása folytán lehanyatlik. A római és a középkori német jogtörténet közt azonban azon nagy különbség létezik, hogy amaz első ifjúsága idejében állott a hellenek hatása alatt s nemzeti jogfejlődésben már e befolyás által nem engedte magát gátoltatni, míg ellenben a középkori németek a sokkal inkább kifejtett római jog befolyásának leginkább érett koruk idejében voltak kitéve s a római jog tekintélye annál inkább hanyatlott náluk, mennél inkább igénybe vette tehetségüket az utolsó évszázadok öreges jelleme a nemzeti önsegélyre. Csakis az új világkorszak kezdetén lettek egyesítve és átalakítva a germán és római jogelemek.

A lélektani ellentét végre magyarázatát adja a különböző nézetek, fogalmak és cselekményeknek is, amelyek iránt az emberek természetüknél fogva hajlammal viseltetnek. S ugyancsak ez világosan bizonyítja, hogy a *pszichológiai osztályozások* a legnagyobb gyakorlati jelentőséggel birnak. Már eddigi előadásunkban is több példát láttunk erre nézve. Záradékol néhány további alkalmazás a dolgot áttekinthetőbbé teszi és részleteiben feltünteti.

	<i>Radikális.</i>	<i>Liberális.</i>	<i>Konzervat.</i>	<i>Abszolút.</i>
1. <i>Állam-eszmény.</i>	A törvényuralma.	Szabad népszabad főnökkel	A nemes nemzetségek és osztályok uralma.	A hatalmasok önkénye.
2. <i>Államforma.</i> <i>A. Monarchikus államforma.</i>	Formális monarchia, mint pont az i betű felett.	Képviseleti monarchia. Választási monarchia.	Rendi monarchia. Alkotmányos örökösödési monarchia.	Theokratikus, vagy dynasztikus, vagy abszolút monarchia.
<i>B. Köztársasági államforma.</i>	Változó többségi uralom.	Képviseleti demokracia.	Arisztokracia.	Abszolút vagy patriarchális demokracia.
3. <i>Népfogalom.</i>	Egyesek egyesülete.	Politikai öszszemély.	Jogszemély.	A kormányzotak passziv tömege.
4. <i>Államfogalom.</i>	Társaság.	Népszemély.	Alkotmányozó testület.	Felsőbbégi hivatal.
5. <i>Jogfogalom.</i>	Abstrakt természet-jog.	A közélet természetes rendje.	Történelmi jog.	Legitimitás.
6. <i>Szabadság.</i>	Mindenki egyformán szabad.	Mindenki saját tehetése szerint szabad.	Mindenki szabad a jog mérve szerint.	Az uralkodó szabadsága Az alattvalók engedelmessége.

	<i>Radikális.</i>	<i>Liberális.</i>	<i>Konzervat.</i>	<i>Abszolút.</i>
7. <i>Nemzeti alapelv.</i>	A nemzet minden része államegység-re szorítandó.	Az állam nemzeti alakulása annyiban hajtandó végre, amennyiben az a közéletre nézve szükséges; ezen túl azonban nem.	Nemzeti fejlődés történeti alapon.	A nemzeti eszmének illem szerinti használata.
8. <i>Nemzetgazdasági tevékenység.</i>	Iskola és játék.	Munka és vívmány.	Takarékos ság és örökség.	Élvezet és nyugalom.
9. <i>Munkáskérdés.</i>	Kommunizmus. Állami műhelyek. Állami ipar.	Az önségély szervezete. Társulás. Szabad munka. Szabad kereset.	A munka és bér közti egyensúly. Az existencia biztosítása.	A tőke és a pénz uralma a személyek felett. Rabszolgaság.

TARTALOM.

	Lap
A szerző előszava.	
A fordító előszava.	
I. Mit értünk politikai párt alatt? A hivatalnokok pártállása. Fakció.	1
II. A pártok nemei. Pártnevek. Felemás-pártok.	15
III. Az ultramontán párt	34
IV. Stahl pártelmélete.	73
V. A Rohmer-féle pártelmélet.	103
VI. A radikalizmus.	127
VII. A liberalizmus.	147
VIII. A konzervatizmus.	164
IX. Az abszolutizmus.	178
X. A politika lélektani alapelve általában.	192

Dr. BALLAGI GÉZA.

